

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**TÜRK MODERNLEŞMESİ VE KADIN:
TEK PARTİ DÖNEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR

HAZIRLAYAN
Nurullah ŞAKİR

MALATYA 2018

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK MODERNLEŞMESİ VE KADIN:
TEK PARTİ DÖNEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
Nurullah ŞAKİR**

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR**

MALATYA-2018

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**Türk Modernleşmesi ve Kadın:
Tek Parti Dönemi Üzerine Bir İnceleme**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR

HAZIRLAYAN
Nurullah ŞAKİR

Jürimiz 19.09.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı imzası

1. Prof.Dr. Ahmet KARADAĞ

2. Doç.Dr. Hakan ÖZDEMİR

3. Dr.Öğr.Üyesi Yahya DEMİRKANOĞLU

4.

5.

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof.Dr. Mehmet KUBAT
Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Bu tez çalışması, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmış olup; tezimin akademik ve etik kurallara uygun olarak hazırlandığını, kullanılan kaynakların kaynakçada belirtilenlerden oluştuğunu ve bu eserlerin hepsine de atıfta bulunduğumu belirtir, aksi bir durum halinde aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

TEŞEKKÜR

Bu tezi hazırlamamda emekleri geçen ve bu yaşıma kadar büyük bir sabır ve özveri gösteren başta annem Münevver ŞAKİR ve babam Celal ŞAKİR olmak üzere kıymetli ailemin tüm fertlerine tek tek teşekkür ederim. Abim Fatih ŞAKİR'e sonu gelmeyen öğrencilik hayatımın, maddi-manevi rahat geçmesinin en büyük emekçisi olduğu için ayrıca çok teşekkür ederim. Tezimi titizlikle inceleyip bilgi ve tecrübesi ile bana çok yardımcı olan saygıdeğer tez danışmanım Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR'e, tezimle ilgili verdikleri bilgi ve fikirlerle bu çalışmaya çok yardımları olan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ ve Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA'ya, tezim dolayısıyla çok ihmal ettiğim ve zor zamanlarımda hep yanımda olan arkadaşlarıma, araştırma sürecimin bir bölümünde ziyaret ettiğim ve bu çalışmada büyük katkısı olan İstanbul Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'na teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışmada, Türk modernleşmesinin Türk kadınının toplumsal yaşamdaki konumuna ve özel alanda kendisine biçilen rollere etkilerinin, Tek Parti Dönemi üzerinden ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaçla sürdürülen çalışmada, tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. 17. yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıkan modernleşme, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında devletin yaşatılabilmesi için bir kurtuluş reçetesi olarak görülmüştür. Bu nedenle elzem nitelik arz eden modernleşme hareketi, Osmanlı topraklarında ivedilikle başlatılmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile kurulan yeni rejimde ise, Osmanlı'da başlayan modernleşme hareketi yoğunluk kazanmış, kadınlar da bu modernleşme hareketinin birer parçası olarak siyasal, toplumsal, özel birçok alanda yeni haklar elde etmiştir. Cumhuriyet'in ilanı ile başlayıp 1946 yılına kadar devam eden Tek Parti Dönemi'nde kadınların elde ettiği statü ve haklar, Türk kadının günümüzde sahip olduğu hakların temelini teşkil etmektedir. Bu çalışmada, Tek Parti Dönemi'nde kadınların kamusal alan, özel alan, çalışma hayatı ve siyasal alanda nasıl konumlandıkları incelenmiştir. Ayrıca, konunun tarihi arka planını şekillendirmek amacıyla Türk modernleşmesinde bir kilometre taşı olan Tanzimat Fermanı'nın ilanından Tek Parti Dönemine kadar olan Osmanlı tarihi de incelenmiştir. Çalışmanın sonunda Osmanlı'nın Batılı devletlere uyum sağlama çabaları ile başlayan kadın hareketlerinin, Tek Parti Dönemi'nde elde edilen haklarla hız kazandığı ve bu kadın hareketlerinin Türk kadınının modernleşme öncesi döneme nazaran toplumsal hayattaki görünürlüğünün artmasına katkıda bulunduğu sonucuna erişilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Modernleşme, Tek Parti Dönemi, Türk Modernleşmesi.

ABSTRACT

In this study, it was aimed to reveal the effects of Turkish modernization on the position of Turkish women in social life and on the role of Turkish women in the private space, through the Single Party period. Historical and descriptive research methods have been utilized in the study carried out for this purpose. The modernization that emerged in the 17th century Europe was seen as a remedy for the survival of the state in the last century of the Ottoman Empire. For this reason, the modernization movement, which was accepted as inevitable, was initiated in the Ottoman lands immediately. In the new regime founded with the declaration of the Republic, the modernization movement that started in the Ottoman Empire became intensified and the women got new rights in many political, social and private areas as part of this modernization movement. The status and rights obtained by women in the Single Party Period, which started with the declaration of the Republic and continued until 1946, constitute the basis of the rights Turkish women have today. In this study, it is examined where women are in the public sphere, the private sphere, the working life and the political arena in Single Party Period. In addition, the part of the Ottoman history which includes the period between publication of imperial edict of Gülhane, a milestone in the Turkish modernization to the one-party period, and Single Party Period was also examined in order to shed light on the background of the history of the subject. At the end of the study, the women's movements, which started with the efforts of the Ottoman state to comply with the standards of the Western states, were accelerated by the rights gained in Single Party Period, and these women's movements contributed to the increase of the visibility of the Turkish woman in social life compared to her status in the period before modernization.

Key words: Woman, Modernization, Single Party Period, Turkish Modernization.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
2. GENEL HATLARIYLA MODERNLEŞME	5
3. TÜRK MODERNLEŞMESİ.....	14
3.1. Tek Parti Dönemi Öncesi Türk Modernleşmesi	16
3.2. Tek Parti Dönemi Türk Modernleşmesi.....	31
4. MODERNLEŞME SÜRECİNDE KADIN	43
4.1. Toplumsal Cinsiyet	46
4.2. Feminizm	51
5. TEK PARTİ DÖNEMİ	61
5.1. 1920-1927 Dönemi	63
5.2. 1927-1931 İnkılaplar Dönemi.....	71
5.3. 1931-1938 Parti Devlet Bütünleşmesi Dönemi	74
5.4. Milli Şef Dönemi	78
6. TEK PARTİ DÖNEMİ ÖNCESİNDE KADIN.....	81
6.1. Kamusal Alanda Kadın	84
6.2. Özel Alanda Kadın.....	95
6.3. Çalışma Hayatında Kadın	98
6.4. Siyasal Alanda Kadın.....	101
7. TEK PARTİ DÖNEMİNDE KADIN	106

7.1. Kamusal Alanda Kadın	109
7.2. Özel Alanda Kadın.....	116
7.3. Çalışma Hayatında Kadın	122
7.4. Siyasal Alanda Kadın.....	129
8. SONUÇ	143
KAYNAKÇA.....	147

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMKSK	: Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu
BMM	: Büyük Millet Meclisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
Ed.	: Editör
HF	: Halk Fırkası
KADER	: Kadın Adayları Destekleme Derneği
KSGM	: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TKB	: Türk Kadınlar Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri

1. GİRİŞ

Kadın meselesi; Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam eden Batılı bir kimlik inşa etme çabalarının, Batı dünyasını takip etme ve "Batılılaşma" hareketleri ile beraber gerçekleşen siyasi iktidar mücadelelerinin, ilerici ve gerici olma tartışmalarının, modernleşmenin odak noktası haline getirdiği bir konu olmuştur. Modernleşme, kadın-erkek ilişkilerini ve mekanlarını sil baştan düzenlemiş ve İslami geleneklerin saptadığı toplumsal dokunun çözülmesine yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hayata geçirilmeye çalışılan toplumsal değişimlerin bir kısmının, kadın haklarını da içerdiği göz önüne alındığında, Tek Parti Dönemi'nin ilk yıllarında kadın hareketleri açısından toplumsal faaliyetlerin sık gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Göle, 2011: 73-81).

Genel kabul gören bir iddiaya göre, geç Osmanlı ve erken Türk modernleşmesi kayda değer bir "kadın devrimi" yaratmıştır. Bu topraklarda gerçekleşen modernleşme, diğer Müslüman ülkelere kıyasla daha erken ve çok daha kapsamlı bir kadın hakları reformu içermiştir. Bu yorumun kaynağını ise, kadınların eğitimi ve bir meslek sahibi olarak çalışma hayatına dahil olabilmeleri, evlenme, boşanma ve miras gibi konularda İslam hukuku yerine laik hukukun benimsenmesi, tesettür zorunluluğunun kaldırılması gibi hususlarda 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan kadın haklarındaki ilerlemeler oluşturmuştur. Kadınlar yaşanan bu değişimler sayesinde modern kentli yaşama girebilmiş ve dünyanın "gelişmiş" ülkelerindeki kadınların hayatlarına benzer şekilde yaşamaya başlamıştır (Sancar, 2014: 13).

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan sonra çeşitli değişimler yaşanmış ve kadınlar birtakım haklar elde etmiştir. Bu durum sonucunda kentli kadın imajı oluşmuş ve kadınlar kendilerine getirilen sınırlandırmaları aşmaya çalışmıştır. İslâm hukuku kuralları, evlilik, boşanma, miras ve erkek vesayeti gibi alanlarda elde edilen yeni kazanımlarla genişletilmeye başlanmıştır. Ayrıca, küçük yaşta evlilik, çok kadınla evlenme ve başlık parası gibi meselelerde belirli sınırlar içerisinde kayda değer ilerlemeler gerçekleştirilmiştir. Eğitim alanında gerçekleştirilen reformlarla kadınlar kendilerini göstermeye başlamış ve o günün koşullarında kadın hak ve çıkarlarını savunmuştur. İlk hedef, yine kadın kamuoyu olmak üzere tüm kamuoyunu ve yöneticileri etkilemek için çalışmışlardır (Güzel, 1985: 872-3).

Çeşitli ülkelerde kadınların haklarını elde edebilmek için yürüttüğü mücadeleler kadın sorunu olarak değerlendirilmiş ve bu bakış açısıyla yaklaşmıştır. Türk kadını, bugün sahip olduğu hakları kolay bir şekilde elde etmemiştir. Osmanlı döneminden itibaren kadınlar, erkek egemen bir dünyada bu hakları elde etmeye ve kendilerini görünür kılmaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar Cumhuriyetle beraber devam etmiş ve kadınlar; gazete ve dergilerde yayınlar yaparak, dernekler kurarak ve kongreler düzenleyerek hakları için mücadele etmiştir. Bu çalışmalarda kadınlara destek veren insanlardan çok daha fazlası kadınların karşısında yer almıştır (Balcı ve Tuzak, 2017:43).

20. yüzyılın başından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreçte çok sayıda savaş yaşanmış ve erkek nüfusu giderek azalmıştır. Bu durum sonucunda erkeklerden boşalan iş sahalarının sürdürülebilirliği için kadınlar da çalışma hayatına atılmıştır. Sabiha Zekeriya (Sertel) açık bir şekilde "*harpten en ziyade müstefit olan (faydalanan), kadınlık âlemidir*" şeklinde yazmıştır. Ayrıca Emine Semiye de bilfiil bir kadın inkılabının harp "yüzünden" başladığını ilan etmiştir. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan Kurtuluş Savaşı, kadınların toplumsal ve politik görünürlüğüne ciddi bir biçimde arttırmıştır. Böylece kadınlar, çalışma hayatına atılmışlar ve bunun değerini anlamışlardır (Bora, 2017: 750).

Cumhuriyet'in ilanından itibaren geçen on yıllık süreçte ve bu süreci takip eden yıllarda kadınlar medeni ve siyasi haklarını elde etmiştir. Kadınların toplumsal statülerinin değişiminde çok önemli rollere sahip olan reformların hayata geçirilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'ne karakterini veren esas unsurlardan olmuştur. 1924 yılında ulusal düzeyde eğitim birliğini sağlaması amacıyla "Tevhidi Tedrisat Kanunu" çıkarılmış, 1926 yılında çıkarılan yeni "Medeni Kanun" ve kadınları doğrudan hedeflemese de 1925 yılında çıkarılmış olan "Şapka Kanunu" adıyla bilinen "Kılık Kıyafet Kanunu", toplumsal hayatı dini kurallara göre şekillendiren uygulamalara son vererek toplumsal yaşamın laik bir şekilde kurulmasına olanak tanımıştır. Bu düzenlemelerle kadınlara da erkeklerle birlikte eşit eğitim hakkı verilmiş, kadın ve erkek yasalar önünde evlenme, boşanma, veraset, velayet gibi hususlarda eşit tutulmuş, kadınların dini kurallara göre örtünme zorunluluğunu aşip kamusal hayata katılabilmelerine imkân tanınmış ve böylece laik bir cumhuriyet rejiminin oluşturulması kolaylaşmıştır. Daha sonra kadınlara hukuksal anlamda erkeklerle eşit siyasi haklar

verilmesi amacıyla 1930'da Belediye Meclisi ve 1934 yılında da milletvekilliği seçimlerinde seçme ve seçilme hakları verilmiştir. Bu sayede yeni Cumhuriyet, kadın erkek bütün vatandaşlarına eşit yurttaşlık statüsü tanıyarak, her bir vatandaşına eşit mesafede olabileceği yasal zeminin temellerini sağlayabilmiştir (Saktanber, 2009: 323). Tek Parti Dönemi'nde kadın, gerçekleştirilmek istenen modernleşmenin bir taşıyıcısı olarak görülmüştür. Kadının Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma yarışından dışlanması demek, nüfusun yarısının kalkınma yarışına katılmaması anlamına geleceğinden, kadının toplumsal yaşama dahil edilmesi amaçlanmıştır (Akşin, 1997: 56).

Dünya geneline bakıldığında, kadınların statülerinde değişmelerin meydana geldiği iki dönem dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki, inkılaplar, ihtilaller ve sosyal hareketler gibi kısa bir zaman dilimini kapsarken, ikincisi ise, eğitim, endüstrileşme ve şehirleşme doğrultusunda gelişen modernleşmenin oluşturduğu ve uzun vadeli olan değişim dönemidir. Bu değişim dönemlerini yaşayan ülkelerde, kadınların toplum ve aile içerisindeki statülerinin iyileştirilebilmesi için geniş çapta hukuki reformlar yapıp, sosyo-ekonomik ilerleme ve siyasi değişim gerçekleştirmeye çalışılmıştır. Kadınların kısa dönemli değişim süreçlerinden talep ettikleri haklarını daha erken elde ettikleri görülmüştür (Acun, 2007: 92). Hızlı ve sancılı geçen değişim süreçlerinde kadının statüsüyle ilgili tartışmalar da yoğunlaşmıştır. Sonuç olarak Osmanlı'nın son yıllarında ve Cumhuriyet'in ilk döneminde, değişim süreçlerinden geçilmiş, kadın ve kadın haklarıyla alakalı tartışmalar gündemi meşgul etmiştir (Kurnaz Şahin, 2017: 309).

Dönemin yöneticileri, yeni Türk kadını imajı çerçevesinde kadınların özgürlüğünün sınırlarını da saptamak istemiştir. Bu özgürlüğün sınırları ise, kadınlara yüklenen anne ve eş olma gibi geleneksel rollerle belirlenmiştir. Tek Parti Dönemi'nde kadın, Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi'nde taşıyıcı bir figür olarak önemli roller üstlenmiş olup; kadına hasredilen bu roller onu geleneksel toplumsal cinsiyet kalıpları içerisinde tutma eğiliminde olmuştur. Bu çalışmada Tek Parti Dönemi'nin incelenmesinin sebebi, Türk kadının elde ettiği hakların çoğunun bu dönemde elde edilmiş olmasıdır. Ancak kadınların hak mücadeleleri ve haklarını elde etmesi, daha çok Atatürk'ün ölümüne kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu yüzden çalışmada Tek Parti Dönemi'nin Atatürk sonrasındaki yılları, bu dönemin kadınları ve kadın politikaları; hem bu alanda kaydadeğer gelişmelerin, hem de bu konu hakkında yeterli düzeyde kaynağın olmamasından dolayı yüzeysel olarak irdelenmiştir. Buna rağmen çalışmada

Atatürk Dönemi değil de Tek Parti Dönemi başlığının tercih edilme nedenini, Atatürk'ün kadınlar hakkındaki fikirlerinin ölümünden sonra da devam etmesi teşkil etmektedir.

Türkiye'de kadınların statüsü, eğitimi ve istihdamı meseleleri üstünkörü bir şekilde dahi incelenecek olsa, kırsal-kentsel ve sosyal sınıf boyutlarıyla beraber kamusal ve özel alanlarda da birçok farklılık görülür (Kağıtçıbaşı, 1989: 103). Bu çalışmada; çalışma hayatında kadın ve siyasal alanda kadın başlıklarında Tek Parti Dönemi'nde kadınlar için yapılan kurumsal, hukuki ve siyasal reformlar ele alınmıştır. Özel alanda kadın başlığında hem bu reformlar, hem de kadınların özel alandaki yaşantılarına değinilirken; kamusal alanda kadın başlığında ise, kadınların birlikte kendi hak mücadeleleri için neler yaptıkları ve kamusal alanda ne şekilde varlık gösterdikleri ele alınmıştır. Bu çalışmada, kadınların kamusal alandaki faaliyetleri siyasal sistemin girdileri olarak kabul edilmektedir. Kadınların sisteme sunduğu girdilere devletin bir cevabı olmuş ve siyasal alanda kadın başlığında ise, devletin sisteme sunduğu çıktılara yer verilmiştir. Ayrıca çalışma hayatının da bir kamusal alan boyutu olduğunu belirtmek gerekir. Ancak farklı nitelikler taşıdığı için ve bu durum, tez açısından daha önemli olduğu için ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Çalışma hayatının ayrı bir başlık altında ele alınması, onun kamusal alana ait olmadığını bir kanıtı olarak değerlendirilmemelidir.

Yapılan incelemeler sonucunda, Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan, modernleşme sürecinde başlayan kadın hareketlerinin, Tek Parti Dönemi'nde elde edilen haklarla hız kazandığı ve bu hareketlerin, Türk kadınının modernleşme öncesi döneme nazaran toplumsal hayattaki görünürlüğünün artmasına katkıda bulunduğu sonucuna erişilmiştir. Ancak modernleşme, toplumun tüm kesimleri tarafından içselleştirilemediğinden bütün Türk kadınlarının toplumsal görünürlüğünün aynı düzeyde olmadığı, kadınların toplumsal hayatta var olma mücadelesinin hem toplum hem de yönetici elitler tarafından, kadınlardan beklenen iyi anne, iyi eş olma gibi geleneksel cinsiyet rollerini de eksiksiz bir şekilde yerine getirmeleri koşuluyla destek gördüğü sonucuna da erişilmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değişim süreçlerinin yaşandığı Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk dönemi kabul edilen Tek Parti Dönemi'nde; kadının kamusal alan, özel alan, çalışma hayatı ve siyasal alanda nasıl konumlandığı aktarılacaktır.

2. GENEL HATLARIYLA MODERNLEŞME

Modern dönemi ve bazen de modern dönemle alakalı olan konuları anlatmak için modernlik, modernleşme, modernizm ve modernite kavramları kullanılmaktadır. Bu kavramlar, zaman zaman birbirlerinin yerine de kullanılmaktadır. Bu çalışmada da birbirlerinin yerine kullanıldığını belirtmek gerekir. Modernlik, modern yaşamın içerik ve kalitesini sembolize etmektedir. Modern hayatın kalitesi ise, geleneklerden kopmayı, zamanın süreksizliği hissini, yenilik hissini, kalıcı olmayana dair duyarlılığı, içinde bulunulan zamanın sonsuz oluşunu içermektedir (Featherstone, 2007: 4). Modernlik, on yedinci yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan ve ardından hemen hemen bütün dünyayı etkilemiş olan toplumsal hayat ve örgütlenme biçimlerine vurgu yapar. Bu yaklaşım, modernliği coğrafi bir çıkış noktasıyla ve belirli bir zaman süreci ile ilişkilendirir (Giddens, 1996: 1). Modernlik, mutlak değişim veya olaylar sıralaması da değildir; bilimsel, akılcı, idari ve teknolojik işleyişin ürünlerinin yaygınlaştırılmasıdır. Bundan dolayı modernlik, toplumsal hayatın çeşitli kısımlarının git gide artan farklılaşmasını içerir (Touraine, 2002: 14). Black ise, modernlikle birlikte inanç, gelenek ve cemaat duygularının yerini bilimselleşme, dinamizm ve ticarileşmeye bıraktığını ifade etmiştir (Black, 1967: 20).

Bauman’a göre modernlik, Batı Avrupa’da 17. yüzyılda meydana gelen birtakım yoğun yapısal, toplumsal ve entelektüel dönüşümle başlayarak; Aydınlanma’nın ilerlemesi sonucu kültürel bir proje olarak; hem kapitalist hem komünist sanayi toplumunun gelişmesiyle de toplumsal anlamda kurulan bir yaşam tarzı olarak yetkinliğe ulaşan tarihsel bir dönemdir. Bu yüzden modernlik, Bauman’ın kullandığı biçimiyle, kesinlikle modernizm değildir. Modernizm, daha eski dönemlere kadar takip edilebilse de, 20. yüzyılın başında olgunlaşan bir akımdır (Bauman, 2003: 13). Köker (2007: 14)’e göre modernlik; 1960’lardaki Batı statükosunun tüm dünya toplumları için idealleştirilmesini ifade edecek bir biçimde kullanılır ve bu anlamıyla da “ileri”yi simgelemektedir.

Berman ise, modernliğin günümüz dünyasının her köşesindeki insanlarla paylaşılabilen hayati bir deneyim tarzı olduğunu belirtmiş ve eklemiştir; *“uzay ve zamana, ben ve ötekilere, yaşamın imkânları ve zorluklarına ilişkin bir deneyim tarzı var. Bu deneyim yığınının modernlik diye adlandırılmak istiyorum”*. Ona göre modern olmak,

bizlere macera, güç, gelişme, coşku, kendimizi ve dünyayı dönüştürme imkanı vaat eden; fakat bir taraftan da kendimizi sahip olduğumuz, bildiğimiz ve olduğumuz ne varsa ortadan kaldırmakla tehdit eden bir ortamda bulmaktır. Modern ortamların ve deneyimlerin sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik, coğrafi ve etnik sınırların ötesine geçtiğini vurgulayarak; modernliğin, bu bağlamda insanlığı birleştirdiğinin söylenebileceğini; ancak bu birliğin paradoksal olacağını söyleyerek, “bölünmüşlüğün birliğidir” ve bizleri devamlı mücadele ve çelişkinin, parçalanma ve yenilenmenin, belirsizlik ve acının içerisine çeker. Ayrıca modern olmayı, “Marx’ın deyişiyle ‘katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği’ evrenin bir parçası olmaktır” şeklinde ifade etmiştir (Berman, 2013: 27).

Modern sözcüğünden türetilen kavramlar, moderni bir süreç ya da bir durum olarak ortaya koymaktadır. Bir değişim gösterip bir süreci anlatıyor olmaları, aynı zamanda bu değişimin sürüyor olduğunu göstermektedir. Modern tanımlamasının en sık iki kullanımı oldukça anlaşılmalıdır. Modern, yeni olanın ya da yakın zamanın eşanlamlısı olarak ifade edilebilir. Olumlu veya olumsuz nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, günlük hayatta ve kültürde moda uygun davranışlara modern denir. Dikkat çekici en önemli değişiklikler, teknolojik gelişmelere ve teknolojinin emek sektörü ile endüstriyel alanda meydana getirdiği sarsıcı etkiye dayanmaktadır (Jeannire, 2000: 95).

Modernite, tarihsel süreç içerisinde düşünsel, iktisadi, toplumsal ve politik alanlarda meydana gelen değişimler sonucunda ortaya çıkmıştır. Kısacası modernite, modern dünyayı ortaya çıkaran zihinsel, siyasal ve toplumsal değişimlerin kapsamlı bir bütünü olarak ifade edilebilir (Göktolga, 2012: 18-21). Günümüz toplumsal ve siyasal ilişkileri, büyük oranda modernitenin ürünüdür. Devlet kavramından ideolojilere, toplumsal ve politik kurumlardan düşünce geleneğine kadar çok geniş bir alanda bulunan yapı ve kavramlar moderniteden miras kalmıştır. Modernite esasında insanın aklıyla kendi hayatına hâkim olabileceğini, ayrıca akılcı metotlar uygulanarak dünyanın ve evrenin anlaşılabilirliğini savunmaktadır. Bu nedenle modernitede akıl ve akılcı düşünme, çok büyük önem taşıyan iki kavramdır. Çiğdem (1997: 54)’e göre modernite, aklın toplumsal olana mümkün ve muhtemel dönüşümü, örgütlü ya da örgütsüz olarak akıl ideasının birikimi şeklinde yorumlanabilir.

17. yüzyıl Avrupa'sında meydana gelen ekonomik büyüme ve teknolojik birikim, toplumları, modernleşme diye adlandırılan kültürel ve kurumsal bir değişim sürecine itmiştir. Bu kavramla, etkileri tüm dünyada görülen yeni bir yaşam tarzı ve sosyal örgütlenme biçimi ortaya çıkarmıştır. Modern olmak, artık geçmişe ait olmayan ve öncekilerden farklı yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir (Aslan ve Yılmaz, 2001: 93). İnsanlar için aklın düzeni ilkesinin esas olarak belirlendiği Aydınlanma dönemi, modernitenin doğuşu olarak ifade edilebilir. Bu çalışmada modernden türetilen kavramlar eşanlamlı olarak kullanılmış olsa da Çiğdem'e göre modernleşme, toplumsal modernitenin kurumsal bir altyapısıdır; sanayileşmeyi, teknolojik gelişmeyi ve ulus-devletin ilerlemesini içinde barındırır (Çiğdem, 1997: 72). Modernitenin modernleşme sürecine daha dışarıdan bakabildiği ve modernleşmeye karşı eleştirel bir yaklaşım içerdiği de düşünülmektedir.

Modernite ve modernizasyon, Habermas'ın kastettiği anlamda birbirlerinden esaslı bir farklılık göstermektedir ve bu farklılık, yalnızca Batılı toplumların değil, Batı-dışı toplumların da tarihsel evrimini belirlemiştir. Yani, bir projeye ve refleksiyona işaret eden modernite ile bu projeyi ve refleksiyonu mümkün kılacak kurumsal-yapısal evrimi işaret eden modernizasyon, bu bağlamda farklılaşmıştır. Batı-dışı toplumlar, yalnızca "modernleşmiş"; ancak "modern" olamamış, sadece modernitenin kurumsal altyapısıyla eklenilebilmişlerdir. Batılılaşma, kapitülasyon ve kolonizasyon ikilisiyle kapitalist pazarın gelişmesini de içerdiğinden, tarihsel evrimin Batı lehine eşitsiz bir biçimde gelişmesini içermektedir. Batı-dışı toplumların, maruz kaldıkları "modern" pratikler, tarihsel açıdan hiçbir zaman "çağdaş" pratikler olmamıştır. Bu haliyle Batılılaşma, "tarihsel gecikmişliğin" giderilebilmesi için bir araç ve bir "telafi edici" ideoloji olarak kendisini kurmuştur. Modernite ve modernizasyona siyasal açıdan bakacak olursak, normatif ve kurumsal şeklinde ikiye ayrılan bir evrilmeye işaret ederler. Modernite, kendi kimliklerinde bireyi ve sınıfları eğiten bir süreçken; modernizasyon bu eğitimin, altyapısını, yani siyasal çerçevesini oluşturmaktadır (Çiğdem, 2007: 68).

Modernleşme ve modernizm kavramlarını birbirinden ayıran Huntington ve Dominguez'e göre ise, tarihsel anlamda geleneği esas alan siyasal ve toplumsal değer ve ilkeler yerine modern kıstasların geçiş sürecini ifade eden modernleşme kavramı, aynı zamanda modernizmin siyasal gelişme evriminin siyasal yollarını ve sonuçlarını ortaya

koyan bir kavram olarak ifade edilmektedir. Modernleşme doğrultusundaki değişimlerin siyasal gelişmeyle bir tutulduğu çeşitli hedefler arasında hürriyet, adalet, güvenlik, refah, bürokratlaşma, demokrasi, meşruluk, istikrar, kurumlaşma, eşitlik, rasyonelleşme, bütünleşme, dağılım, derinleşme, özdeşlik, yetenek sayılabilir (Huntington ve Dominguez, 1985: 6). Bir başka modernleşme tanımına göre Batı toplumları, Ortaçağ sonrası toplumsal değişim sürecine girmiş; düşünsel, ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda ortaya çıkan bazı değişimler sonucunda yeni bir çağa geçmiş ve bu yeni çağ da modernite olarak ifade edilmiştir. Yaşanan değişimler sonucu yeni bir adlandırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu ifade yeni bir toplum inşa etme arzusuyla gelenekten, dinin hükümlerinden, eskiden kesin bir kopuşun izlerini barındırıp, yeni olan anlamına gelmektedir. Batı'da ortaya çıkan gelişmeler öncülüğünde, Batı dışındaki toplumların içinde bulunduğu sürece ise, modernleşme denir. Moderniteden farklı olarak, modernleşmenin gerekleri belirlidir ve bu gerekler sağlandığında modernleşme gerçekleşmektedir. (Dalfidan, 2012: 29-30).

Modernleşme kavramı, genel anlamda bir değişim süreci olarak anlaşılrsa da modernleşmenin sosyal bilimcilerin tamamını tatmin edecek temel bir tanımlaması henüz yapılamamıştır. Sosyal bilimlerin her dalı böyle temel bir tanımlamadan yoksun olduğundan dolayı, modernleşmeyi kendi disiplininin kavramsal sınırları içerisinde ifade etmeye çalışır. Bununla birlikte, modernleşme kavramı, Batı'nın dünya görüşü ışığında ele alındığı zaman Batı'nın tarihsel tecrübelerini, inançlarını ve değer yargılarını taşımak durumundadır (Karpat, 2006: 219). Avrupa'da ortaya çıkan modernite kavramı, sonraki dönemlerde dünyayı etkileyen toplumsal yaşam ve örgütlenme şekillerine odaklanmaktadır. Bu kavram, çoğunlukla toplumsal, siyasi ve düşünsel alanda ortaya çıkan dönüşümleri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu durumda modernite; kültürel, siyasal, bilimsel, endüstriyel ve teknik alanda meydana gelen dönüşümlerle açıklanabilir (Balamir ve Gelgeç, 2009: 38).

Modernleşme süreci, siyasal, kültürel ve sosyal boyutlardan oluşmaktadır. Sosyal anlamda modernleşme, ilk kez ortaya çıkan sosyal sınıfların, orta sınıf ve işçi sınıfının bulunduğu kapitalist bir iktisat anlayışı ile ilişkilidir. Mutlak monarşilerin yerini anayasal, daha sonra da demokratik eğilimlerin almasını gerektiren modernleşmeye ise, siyasal açıdan modernleşme denir. Kültürel açıdan modernleşme de Aydınlanma düşünce ve görüşlerinin yayılması olarak ifade edilebilir. Siyasal,

geleneksel ve dini fikirlere meydan okuyan bu düşünceler, esasen akıl, ilim ve ilerleme ilkelerine bağlılık üzerine kurulmuştur. Daha sonraki ideolojilerin ortaya çıkardığı merkez ideolojiler, modernleşme sürecine karşı birbirine zıt tepkileri beraberinde getirmiştir (Heywood, 2013: 37).

Modern dönemde hızlı dönüşümlerle birlikte ortaya çıkan ideolojiler, modern dönem siyasetinin gerek teorik gerekse de pratik anlamda temel belirleyicisi olmuşlardır. İdeolojiler, dünyayı değiştirme anlamında bir araç olarak kullanılmışlar, bu yüzden modernleşme sürecinde de belirleyici olmuşlardır (Göktolga, 2012: 185-6). Modernleşme sürecinin özelliklerinden ilki, modernleşme ile birlikte artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı ve karmaşık bir süreç olmasından dolayı da tek bir değişkene bağlanamaz oluşudur. Modernleşme sürecinin diğer bir özelliği, modernleşmenin, karşılıklı bağımlılık ilişkilerinde sistemli ve düzenli bir nizam yaratmasıdır. Bu bilgidен hareketle, rasyonel ve de pozitivist olduğunu belirtebileceğimiz modernleşme, küresel, kademeli, ağır işleyen, homojen hale getiren, geriye döndürülemeyen, ilerici ve çatışmalı bir süreç olarak ifade edilebilir (Oktay, 2003: 170).

Aydınlanma Hareketi ile beraber Batı toplumlarında, kendi düşüncelerinin, kurumlarının ve değerlerinin üstün olduğuna dair sağlam bir inanç oluşmuştur. Modern devletin ortaya çıkışı ve yükselişe geçen kapitalist pazar ekonomisi ile birlikte Batı, başarıyla tamamlanan belli sayıda gelişme sürecinden dolayı kendisiyle gurur duyar hale gelmiştir. Batı, artık kendisini modern olarak görmüştür ve bu süreçte; Avrupalılar kendilerini geleneksel, geri kalmış, gelişmemiş ve ilkel diye tanımladığı toplumlardan daha gelişmiş, daha ileri veya daha modern olarak görmeye başlamışlardır (West, 1998: 19-20). Kimi düşünürler modernleşmenin Batı merkezli olmasını bir icat olarak görse de modernleşmenin belli başlı ölçütlerinin Batı’da ortaya çıkması modernleşme için Batıdaki gelişmelerin açıklanmasını gerekli kılmaktadır. Modernleşmenin başlıca göstergeleri arasında öne çıkan insan hakları, demokrasi, kentleşme, özgürlük, tarım düzeninden sanayi düzenine geçiş, reform, Rönesans vb. aydınlanma dönemi kavramlarının Batı’da ortaya çıktığı tartışılmaz bir gerçektir. Kullanım olarak çok uygun olmasa da modernleşme sözcüğünün bazen Batıcılık şeklinde ifade edilmesinin nedeni de budur (Çiçek vd., 2015: 273). Belge (2007: 43)’ye göre; Batı ve batılılaşma kavramlarına karşılık, “modernleşme” teriminin giderek yaygınlaşmasının nedeni, bu kavramın kulağa daha nötr gelmesidir.

Modernleşme kavramının sanayileşme ve teknoloji gibi kavramlar çerçevesinde düşünülmesi ise, genel bir kabulün sonucudur. Ayrıca modernleşme sayesinde kırdan kente doğru bir geçiş yaşanmış ve ticaret artmıştır. Buna ek olarak, modernleşmenin sadece teknolojiyi içermediği de kabul edilmektedir. Modernleşme, ilk sanayi devrimi ile birlikte modernleşme sürecine giren ülkeler için gelişmiş ülkelerin niteliklerinin ithali anlamına gelmektedir. Her sistem, eksik veya fazla değişmek durumundadır. Fakat modernleşme, bu sürece sonradan dahil olan ülkelerde değişimin değişmesi, yani hızlanmasıdır. Modernleşme, kültürel ve sosyal yapının tamamına etki eden, ekonomik, çevresel ve teknolojik değişimleri açıklamaktadır (Aslan ve Yılmaz, 2001: 97).

Farklı şekillerde tanımlanabilen modernleşme kavramı, bu değişik tanımlamalara rağmen geleneksel tarım üretimi ve küçük ölçekli el sanatları sayesinde ayakta durabilen durgun bir yapıdan endüstrileşmiş, kentleşmiş, okur yazar sayısının arttığı, ulaşım ve kitle iletişim araçlarının geliştiği, hareketli bir yapıya geçiş, modernleşme kavramının ortak özelliği olarak ifade edilmektedir. Esas özellik ise, tarıma dayalı geleneksel toplum yapısından sanayiye dayalı toplumsal yapıya dönüşüm olarak belirlemektedir. Modernleşme, toplumda belirgin bir uzmanlaşma ve farklılaşmayı meydana getiren, toplumun yeniden şekillenerek eski değerlerinden soyutlanması anlamına gelmektedir (Aslan ve Yılmaz, 2001: 94). Modernleşmenin geçirdiği dönüşüm sürecinde tek tip ilişki biçimleri, yerini bu uzmanlaşma ve farklılaşmayı esas alan ve kişisel tecihlerin arttığı ilişki biçimlerine bırakmıştır. Siyasal alanda modernleşme ise, bir ulus oluşturma, mobilize grupları ve yeni sınıfları istikrar ve düzen içerisinde siyasal yapıya adapte ederek ona katma süreci olarak tanımlanabilir. Ayrıca modernleşme süreci, statü ve tek taraflılığın esas alındığı bir hukuk yapısından karşılıklı hak ve sorumlulukların düzenlendiği eşitlikçi ve sözleşmecî hukuka geçişi sembolize eder (Çetin, 2003: 98).

Modernlik, esasında toplumsal hayatın kademeli olarak ekonomik ve yönetsel anlamda rasyonelleşmesi ve farklılaşmasıdır (Featherstone, 2007: 3). Üç boyutlu bir süreç sonucunda ortaya çıkan bu rasyonelleşme ve farklılaşmanın birinci boyutu, endüstriyelleşme ve buna bağlı olarak doğa üzerindeki insan denetiminin artmasıdır. İkinci boyut; sekülerleşme olarak bilinen ve dünyanın tanrısal veya büyülü güçlerden kurtarılması esasına dayanan laikliktir. Üçüncü ve son boyut ise; araçsal aklın, insan

davranış ve eylemlerinin tamamına hâkim olmasını esas alan rasyonelleşmedir (Akay, 2002: 60-1). Tekeli'ye göre ise, modernite projesi dört temel boyut üzerinde ilerlemiştir. Bunlardan ilki, sanayileşmiş toplumu içinde barındıran ekonomik boyuttur. Bu toplumlarda ürünlerin metalaşmasıyla emeğe ücret ödenmeye başlanmış ve liberalist mülkiyet düşüncesi kurumsallaşmıştır. Bu şekilde yıkıcı bir yaratıcılığa alan açılmış ve teknolojik ilerlemenin hızlanması sağlanmıştır. İkinci boyut, modernitenin bilgiye, sanata ve ahlaka olan yaklaşımıdır. Bu üç alanın, birbirine indirgenemeyen özerk alanlar olduğu varsayılmaktadır. Toplumsal olguların doğru bir şekilde temsilinin sağlanabileceğine, bu sebeple içerisinde evrensel ve nesnel geçerlilik iddiası barındıran bir toplumbilimin oluşturulabileceğine inanılmaktadır. Üçüncü boyut, kendi aklıyla hareket ederek geleneksel toplum dayatmalarından kurtulmuş bireyin ortaya çıkmasıdır. Dördüncü boyut ise, ulus devlet olabilme ve demokratik süreçlere dayanma nitelikleriyle özetlenebilen gelişen kurumsal yapıdır (Tekeli, 2007: 19-20). Featherstone'a göre; modernitenin bir başka boyutu, modern toplumların kesin olarak kamusal alana katılımı ve konuşma hakkı meselesi, yani demoktarikleşmedir (Featherstone, 2007: 176).

Bir akım olarak birçok eleştiriyle karşılaşan modernitenin, az gelişmiş ülkelerdeki sosyal yapıyı ve kendine has üretim metotlarını görmezlikten gelerek yaşadığı topluma yabancı, baskıcı ve siyaset yapıcılar tarafından benimsenen düşünce şekillerini, değerleri, ihtiyaçları empoze ettiği ileri sürülmektedir (Ateş, 2004: 77). Ayrıca, toplumsallaşmanın meydana getirdiği örgütlenme süreci, modernleşmeyle beraber geri dönüşü olmayan bir süreci açıklamaktadır. Weber bu duruma "demir kafes" demiştir. Bu tür bir toplumsallaşma rasyonel karar verebilmek için türetilmiş ve kişinin rasyonel olmayan tabiatını, isteklerini, tutkularını, sevgilerini baskı altına almaktadır. Modern toplum yalnızca bir kafes olmamakta, içindeki bireylerin kişisel kimliklerini görmezlikten gelerek o kafesin parmaklıklarınca şekillendirmektedir (Demirhan, 2004: 62).

Modern dünyanın siyasal şartları, ulus-devletlerce tespit edilmiş sınırları işaret etmektedir. Ulus-devletler döneminde dağınık dinsel, yöresel ve etnik kimlikler görmezden gelinerek veya işlevselleştirilerek devlet tarafından ortaya çıkarılan millet kimliği içerisinde bütünleştirilmiştir. Devletin icat ettiği millet kimliği genel olarak tek bir kanaldan sürdürülen eğitim ve ideolojik faaliyetlerle endüstri toplumunun kitle

ideolojisini meydana getirmiştir. Bu nedenle kitle ideolojileri modern siyasal şartları tamamlayan bir hadise olmuştur. Toplumsal kontrol, siyasal kontrol için işlevselleştirilerek sürdürüldüğü için, totaliter rejimler modern dünyanın alışlagelmiş siyasal aktörleri olmuştur. Akla dayanan bir tasarım ve de planlama dünyası olan modernlik, bu tasarımın kaynakları açısından ne denli Aydınlanmacı felsefeleri temel olsa da sonuç olarak totaliter ideolojilere uzanan bir sürece de sahip olmuştur. Bu yüzden, modernleşmenin amacı daha fazla eğitim, daha fazla akıl, hümanizm, demokrasi gibi değerlerin geliştirilmesi olsa da 20. yüzyılın başından itibaren milyonlarca insanın ölümüne sebep olan dünya savaşlarını, din temelli ayrımcılıkları, soykırımları önleyememiştir. Bu olumsuz sonuçları her zaman modernliğe yönelik eleştirilerin kaynağını oluşturmuştur (Aktay, 2008: 12).

Modernleşme ve modern devlet sürecinin siyasal açıdan iki aşamada ele alınabileceğini ifade eden Çetin'e göre; ilk aşama, modern devletin "egemenlik" kuramlarıyla beslendiği ve devletin tek, mutlak, bütün olarak tanımlanarak yüceltildiği ve tüm siyasal kuramların devletin yüceliği ile topluma ve bireye üstünlüğü anlamında okunduğu klâsik dönemdir. Devlet, elinde güç kullanma, kanun koyma ve yargılama tekellerini bulundurmasıyla bu sürecin baş aktörü olmuştur. Bu süreçte mutlak egemen güç olmasının yanı sıra, siyasal, ekonomik ve sosyal değişimin de başat ögesi olan modern devlet, bu başatlıktan dolayı modernleştirici unsur olarak toplum üzerinde de etkindir. Modern devletin bu etkinliğine yönelik toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlük talepleri ve gelişmekte olan insan hakları ve uluslararası hukuk kuralları modern devletin tek, mutlak, bütün ve sınırsız güç olma avantajını zayıflatmıştır. Başta Sosyalizmin ve Faşizmin çöküşleri ve Liberalizmin yükselişi ile devlet zayıflatılmış; birey ve toplum üzerinde kurduğu egemenlik alanı daraltılarak sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte devleti de bağlayacak ve sınırlayacak hukukun üstünlüğü ve evrensel insan hakları ilkeleri egemen değerler olarak öne çıkmıştır. Ancak, modern devletler modernleştiricilik misyonlarından, bu değerlerin sınırlandırıcılığı altında, zorunlu olarak vazgeçerken, modernleştirme sürecine sonradan dahil olan ve modernleşmeyi, toplumu ideolojik açıdan tanzim etmenin bir aracına indirgeyen devletler, modernleştiricilik görevlerini, hâliyle de klasik egemenlik anlayışlarını terk edememektedirler. Modernleştirici devlet geleneği, bir ideoloji anlamında "güçlü devlet" olabilmenin aracı

olarak modernleşmeyi görür ve onu toplum için meşrulaştırmaya çalışarak, bireysel haklar ve toplumsal rızayı egemen devletin gücü altında yok eder (Çetin, 2003-04: 11-2).

Modernleşme kavramına farklı açılardan bakan ve literatür açısından önemli bir çevreye sahip olan yaklaşımlar da mevcuttur. Bu yaklaşımlar, “alternatif modernlikler”, “çoklu modernlikler”, “batı-dışı modernlikler” vb. biçiminde ifade edilmektedir. Batı-dışı toplumlarda modernite, sadece sosyal bilimlerde değil, arzulan bir tüketim metası, taklit edilen bir yaşam biçimi, “muasır medeniyet seviyesi” gibi varılmak istenen bir ideal olarak günlük sosyal yaşamda da zihinlere yansımaktadır. Yaşam tarzında, kültürel eserlerde veya tüketim düzeyinde, hep ulaşılabilecek ve öykünülen bir şey olan modernlik; tüketilen, keşfedilen ya da yaşanmakta olan değildir. Bu yüzden modernlik, içsel anlamda tarihsel ve toplumsal yapının bir uzantısı anlamında değil, toplumsal uygulamaların ve toplumsal hayal gücünün dışında, yabancı bir olgu anlamında ele alınmaktadır. Modernleşme ve modernizm üzerine yoğunlaşan sosyal bilim yaklaşımları da bu “dışardanlık” için iyi bir örnek olmuştur. Batı-dışı toplumların yapıları, tarihleri, düşünce sistemleri, Batı modernlik modeliyle aralarında oluşan ve bir türlü kapatılmayan mesafe, uzaklıkları açısından incelenmektedir. Modernliğin yerel düzeyde, Batı-dışı toplumların kendilerine özgü biçimde yeniden üretmesi ile farklı biçimlere bürünebileceği göz ardı edilmektedir. Modernliğin giderek Batı toplumlarının tekeli olmaktan çıkmasıyla, tek tip modernlik anlayışından, çoğulcu anlayışa geçilmektedir (Göle, 1998: 65-6).

Çoklu ya da çoğul modernlik ise, kültüredışı ve tek güzergâhlı modernlik tanımını yerine, çok güzergâhlı ve kültür-bağımlı bir modernlik okumasını getirmek istemektedir. Modernlik evrenselliği içerirken, modernleşme ise, farklı ülkelerin tarih ve kültürlerinden hareket ederek oluşturdukları güzergâhın adıdır. Kısacası, modernleşme zaten kendi içerisinde çoğuldur şeklinde düşünebiliriz. Alternatif modernlik ise, bir taraftan Batı modernliğini referans noktası olarak almakta, diğer taraftan ise, “alternatif” modernlik arayışlarına meşruluk kazandırmaya çalışmaktadır. Yeni deneyimlerin varlığını varsayarak modernliğin tanımının değişebileceğini savunmaktadır. Farklı kültürel güzergâhlarla yetinmeyerek, fark yaratma, mevcut modernlik modelini aşma sorusunu gündeme taşımaktadır. Bu bağlamda yeniliğin taşıyıcısı olabilir. Alternatif kavramı, bir taraftan Batı modernliğinin eleştirisini, hatta reddini, diğer yandan daha siyasî, isteğe bağlı, gönüllü bir değişim modelini akla getirmektedir (Göle, 2007: 58).

Modernleşme kavramının farklı şekillerde ele alındığı görülmektedir. Zaman ve mekan açısından farklı yapılarda ve ayrı anlamlandırmalarla yüklenmiş olmasından dolayı modernleşme konusunda yoğun sosyal bilimsel tartışmalar ortaya çıkmıştır. Modernleşme, neredeyse dünyanın her yerinde görselleşip hissedilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple kavramın çeşitli bağlamlarda ve biçimlerde ifade edilmesi şaşırtıcı bir durum gibi görülmemelidir (Van Der Loo ve Van Reijen, 2006: 13).

Özetle modernleşme kavramı, tarihsel olarak 17. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki ekonomik, toplumsal ve politik yapılarda ortaya çıkan değişimin bir çıktısı şeklinde gelişen, ardından diğer Avrupa ülkelerine ve son olarak da 19. ve 20. yüzyıllarda Asya, Güney Amerika ve Afrika kıtalarında yayılan bir süreç olarak karşımıza çıkmıştır (Eisenstadt, 2007: 11). Ortaçağın bitmesi ile Batı Avrupa toplumları, ekonomik, siyasal, toplumsal ve düşünsel alanda yaşamlarını son derece etkileyen ve dönüştüren birtakım değişimler sonucu yeni bir çağın kapılarını aralamıştır. Yaşanan değişimlerin yeni bir adlandırmayı zorunlu kılmasıyla bu çağa "modernite" denilmiştir. Bu ifade aslında, özellikle ortaya çıktığı dönem özelinde düşünülecek olursa, yeni olan her şeyi temsil etmektedir. Modernite, yeni bir toplum inşa edebilme amacıyla eskiden, dinin kurallarından ve gelenekten kesin bir kopuş olarak da ifade edilebilir. Bu bölümde okucuya modernleşme konusunda fikir verebilmek için genel anlamda modernleşmenin ne olduğuna kısaca değinilmiştir. Bu modernleşme tanımları ise, Batı modernleşmesi ekseninde aktarılmıştır. Batı-dışı modernleşme yaklaşımının alanına giren Türk modernleşmesi, sahip olduğu bazı dinamiklerden dolayı Batı modernleşmesinden farklılaşmıştır. Bu yüzden çalışmada, Batı-dışı modernlik yaklaşımının literatürü de dikkate alınmıştır.

3. TÜRK MODERNLEŞMESİ

Günümüzdeki yansımalarından dolayı halen tartışılan ve uzun bir süre daha tartışılmaya devam edecek konuların başında Türk Modernleşmesi ve yeni Cumhuriyetin kurulması süreçleri gelmektedir. Bunun sebepleri, yüzyıl sonra dahi sürecin tamamlandığını dile getirmenin mümkün olmamasıyla birlikte, süreci siyasi eğilimlerden uzaklaşarak değerlendirmenin de mümkün olamamasıdır. Kuşkusuz, bu

tartışmaların güncelliğini korumasında, modernleşmenin içeriğini oluşturan birçok kavramın hala tartışılıyor olmasıyla birlikte; içerisinde bulunduğumuz dönemin postmodern olarak ifade edilen eğilimlerle kavramı yeniden yorumlama uğraşının ortaya çıkardığı, karışık durumun da etkisinin olduğu söylenebilir (Ulusoy, 2015: 512).

Türkiye'nin modernleşme süreci, yaklaşık iki yüzyıllık bir süreci kapsamakta ve bu sürecin başlangıcı ise, Osmanlı'nın son dönemlerine denk gelmektedir. Bu süreç, Cumhuriyet dönemiyle Osmanlı dönemi arasındaki bağların ortadan kalkması biçiminde değil süreklilik ilişkisi şeklinde gerçekleşmiştir (Aslan ve Alkış, 2015: 18). Nitekim Kılıçbay (1985: 152) da Türkiye Cumhuriyeti'nin bazı köklerinin Osmanlı Batılılaşma hareketinin içinde olduğunu belirtmiştir. Doğan (2007: 4) ise, Cumhuriyet'in yeni ilkelere dayanan bir rejim olduğunu; fakat modernleşme projesiyle alakalı problemlerin ve izlenecek yöntem meselesinin Tanzimat'tan beri sürdüğünü ifade etmiştir. Ona göre Cumhuriyet rejimi, Osmanlı döneminde başlamasına rağmen, bir türlü başarıya ulaşamayan modernleşme projesini daha radikal hamlelerle sürdürecektir bir yönetim olmuş ve bu nedenle Cumhuriyet, toplumsal sorunlara bakışta da Osmanlı Dönemi'nden bir kopuşu değil de bir devamlılığı ortaya koymuştur (Doğan, 2007: 4).

Modernleşme süreci, Tanzimat reformlarıyla resmen başlayıp, anayasal yönetimlerin ilan edilmesiyle devam etmiş ve Cumhuriyet dönemi reformlarıyla nihai aşamaya ulaşmıştır. Bu dönemlerde modernleşme süreci, daha çok hukuki ve siyasi konuların yenilenmesi biçiminde gerçekleşmiştir. Esasında yaşanan modernleşme sürecinin temelini oluşturan eksenler laikleşme ve ulusal kimliğin inşa edilmesi olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve Cumhuriyet dönemi siyaset yapıcılarının uygulamaları da bu iki eksen üzerinde yoğunlaşmıştır. İslam'ın kamusal alan üzerindeki tesiri, laikleşme süreci ile birlikte siyasi ve hukuki reformlarla sınırlandırılmıştır. Diğer yandan bu dönemde, ulusal kimlik inşası ile Türklüğün temel alındığı bir vatandaşlık çerçevesi geliştirme gayreti olmuştur (Aslan ve Alkış, 2015: 18).

Meriç'e göre, modernleşme kavramı bizde daha çok Batı ülkelerine bir teslimiyet gibidir. Türk modernleşmesi, Batılı modernleşmenin tersine yöneticilerden halka doğru gerçekleşmiştir. Bu duruma en büyük kanıt ise, teokratik bir sistemden laik bir devletin yüzyıl gibi bir zamanda çıkarılmış olmasıdır. Osmanlı, modernleşmenin Batı'da burjuvazinin mücadelesiyle gelişen doğal bir süreç olduğunu görememiş ve

laikleşme ile bir tutmuştur. Bu yüzden modernleşme, Osmanlı aydınının Batılı gibi düşünen zihniyet yapısını, Osmanlı değerleri ile çatışır hale getirmiş ve bir halk-aydın çatışmasını kaçınılmaz kılmıştır (Meriç, 1983: 134). Tam olarak bu husus, Meriç'e modernleşmenin bir halk-aydın çatışması olduğunu düşündürmüştür.

Meriç için; aydın ne kadar modernleşirse o kadar topluma yabancılaşmakta ve bunun da farkında olmamaktadır. Ona göre aydın, Batı'nın hiçbir kavramı üzerinde gerektiği ölçüde düşünememiş, farklı bir geçmişi olduğunu görememiştir. Hâlbuki, Batı'nın bütün kavramlarının kuşku ile karşılanması gerekmektedir. Bu yüzden Meriç, Batı'nın bütün kavramlarıyla bir çatışma halinde olmuş ve hepsinin emperyalizmin bir düzmece olduğunu düşünmüştür (Gencer, 2012: 22-23). Sonuç olarak Türk modernleşmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayarak Cumhuriyet ile birlikte ilerleyen bir süreç olarak pek çok tartışmaya temel oluşturmuş ve bu sürecin en önemli konularından birisi olmuştur. Bu süreç, iktisadi, siyasi, askeri ve kültürel pek çok kavramdan etkilendiği için meseleye ışık tutan ideolojik akımlar ile birlikte bu kavramlara da kısaca değinilecektir.

3.1. Tek Parti Dönemi Öncesi Türk Modernleşmesi

Osmanlı modernleşmesi için, 19. yüzyıl siyasi restorasyon yüzyılı olarak görülmektedir. 18. yüzyıl sonlarında geleneksel siyasi örgütlenmelerin ve kurumsal yapıların işlevselliğini yitirdiği görülmüş, devlet teşkilatlanmasını yenileme çalışmaları başlamıştır (Özyurt, 2017: 1111). Kökeni III. Selim dönemine kadar götürülen ve II. Mahmut'un sürdürdüğü; ancak Tanzimat'ın beraberinde getirdiği bir süreç olan batılılaşma, bu topraklar üzerinde Batı'dakinden daha farklı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Genellikle “modernleşme”, “reform hareketleri”, “laikleşme” gibi kavramlarla da tanımlanan bu süreç, gelişim açısından Batı'da olduğu gibi kendiliğinden ve bağımsız olmamıştır. Osmanlı toplumunda farklı toplum yapısı ve koşullarda gerçekleşmiş bir dönemin ürünü olan toplum modeli benimsenmiş ve gelişmiş bir uygarlık mücadelesine girilmiştir. Bu model, Osmanlı devlet adamlarının ve aydınlarının, ait oldukları toplumlarının gerçeklerinden yola çıkarak, özgürlük içinde ve karşılaştırılarak geliştirdikleri bir model değildir. Daha çok, artık eski gücünü yitirerek kuvvet dengesi içindeki pozisyonunu kaybetmiş olan Osmanlılara Batılı devletlerin benimsetmeye

çalıştığı eylemler bütünü olmuştur (Timur, 1985: 139). Osmanlı'nın eski gücünü yitirmesinin nedenleri nedir? Modernleşmenin tetikleyici unsurları nasıl ortaya çıkmıştır? Şimdi bu sorulara kısaca yanıt aranacaktır.

Osmanlı Sultanları kuruluş ve yükselme dönemlerinde mutlak bir otorite sahibi iken 17. yüzyılda yaşanan başarısızlıklardan sonra bu otorite giderek azalmıştır. Osmanlı devlet yapısının ve idari mekanizmasının anlaşılması için yürütülen çalışmalar ve geliştirilen modeller, genellikle, Max Weber'in doğu devletleri ve toplumları için ortaya koyduğu tanımlamalar ve modellerden ilham almaktadır. Weber, doğu devletlerinin, otoritenin şahsi takdirini ve keyfiyeti esas alan patrimonial¹ karaktere sahip olduğunu düşünmüştür. Bu durum Osmanlı'da "Sultanizm" adını almıştır. Osmanlı'da patrimonial idare, yönetim mekanizmaları ve kanunlar aracılığıyla yerleşmiş ve işlemiştir. Vurgulanması gereken husus Osmanlı'nın, kuruluşundan yıkılışına kadar geçen yaklaşık yedi asırlık sürede, Osmanlı soyundan gelen sultanlar tarafından yönetilmesidir (Acun, 2013: 47). Bu durum, kurumların ve bürokratik yapının gelişmesini engellediğinden 17. yüzyılın sonlarından itibaren gelen askeri ve siyasi başarısızlıkların nedenleri arasında gösterilebilir.

1656 yılında Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığa geldiği Osmanlı İmparatorluğu'nda düzenli bir sürece girilmiş, 1661'de ise, Fazıl Ahmet Paşa babasının yerine bu göreve gelmiş ve 1776 yılına kadar bu görevi sürdürmüş ve sonrasında görevi yine Köprülü ailesinden olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa almıştır. Bu dönemde 1676'da Polonya ve 1681'de Rusya ile gerçekleştirilen anlaşmalarla Osmanlı yönetimi Batı Ukrayna ve Polonya'ya yerleşmeye hazırlanmıştır. Avrupa tarafında en geniş sınırlarına ulaşılmasının ardından Kara Mustafa Paşa, ordusunu orta Avrupa'da yeni fetihlere yöneltmiştir. Bu fetih hareketine girişilmesinin esas nedeni, Köprülü döneminde tek tek Polonya, Venedik ve Rusya'ya karşı kazanılan askeri başarılarla güvenilmesi olmuştur. Ancak nihai hedefin Viyana'yı ele geçirmek olduğu bu fetih girişimi, uzun yıllar boyunca arka arkaya gelecek olan felaketlere yol açmış ve Osmanlı'nın tarihinde ilk kez önemli topraklarını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Gücünün zirvesine ulaştığı düşünülen Osmanlı, yeniden büyük sarsıntılara uğramış ve

¹ Geçmişten süregelen güç ve kuralların kutsallığının önemli olduğu bir yönetim anlayışı olan patrimonial yönetimde, kişisel otorite esas olup, bu otoriteye her koşulda tam bir itaat söz konusudur. Bu otoritede idari görevliler de devlet memuru değil kişisel hizmetçi pozisyonunda yer almaktadır. Bkz. Weber, Max, Bürokrasi ve Otorite, çev. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara 2010, s. 56.

köklü bir değişim sürecine girmiştir. Osmanlı yöneticileri, devletin iç durumunun düzeldiğini ve eski günlerine döndüğünü düşünerek düşmanları her şart altında yenebileceğini sanmıştır. Ancak, Avrupa hızla değişerek güçlendiğinden, Osmanlı'nın mevcut gücünü yalnızca kendi geçmişi ile kıyaslaması bir anlamda sonu olmuştur. 1683 Viyana bozgunundan sonra, Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin daha yakından takip edilmesi gerektiği Osmanlı yöneticileri tarafından acı bir şekilde anlaşılmıştır (Kunt, 2002: 33-36).

Viyana önündeki Osmanlı başarısızlığı, Avrupa'da bu durumdan yararlanma arzusu uyandırmış, Osmanlı'nın başlıca düşmanları arasında büyük bir hızla ittifak kurulmuştur. Osmanlı, düşmanlarına karşı direnç gösterebilmek için, bütün eyaletlerden büyük katkılarda bulunmalarını istemek zorunda kalmıştır. Askeri olaylardan Osmanlı parası da etkilenmiş; akçe ve kuruş, giderek daha fazla oranda bakır içermiştir. İmparatorluğun bütün kentleri, seferlerin gereksinimini sağlayabilmek için büyük çapta vergilendirilmiş; 1687'de yaşanan kuraklık sonucu, ürünler aşırı derecede açık vermiş; fiyatların yükselmesiyle köylüler köylerini terk edip yağma çeteleri oluşturmuş; ücretlerinden, azık ve teçhizatlarından yoksun kalan askerler ise, ayaklanarak İstanbul üzerine yürümüştür. Devletin önde gelenleri, Sultan IV. Mehmet'i tahttan indirerek yerine kardeşi II. Süleyman'ı geçirmeye karar vermişlerdir. Ancak, yeniçeriler bununla da yetinmemiş, 1688 Mart'ında sarayı işgal ederek veziriazamı öldürmüştür. Sultan, Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa'yı yeni veziriazam olarak atamıştır. Yeni veziriazam başkentteki ayaklanmaları bastırabilmiş; ancak eyaletler de ayaklanmalarla sarsılmıştır. Düşmanlar yeniden saldırıya geçmiş; mali güçlükler artmış, yüksek vergiler ve başka mali tedbirler hayata geçirilmiştir (Mantran, 2007: 292-293).

18. yüzyılda yaşanan ekonomik bunalım şartlarında yeniçerilik, devlet kulluğu olmaktan çıkıp, bir sınıf, siyasal güç peşinde koşan bir parti olmuştur. Eski devşirme geleneği artık uygulanmamış ve ordu, yeniçeri olmaması gereken fakirleşmiş köylü ve esnaf ile dolmuştur. Reaya denilen Osmanlı halkını askerlerden ayıran eski Osmanlı sistemi, yeniçeriliğin bu sivilleşmesi ile taban tabana zıttır. Ulufe ile geçinmek zorunda kalan asker, yalnızca sefer zamanında asker olarak kalsa bile dönemin enflasyonundan dolayı geçimini sağlayamayacak duruma gelmiştir. Bu askerlerin dışarıda başka işler yapıp kazançları ile ulufelerini tamamlamalarına göz yumulmuş, bu durumdaki bir yeniçeri için de işini bırakıp sefere gitmek ekonomik çöküş anlamına gelmiştir.

Ocaktaki askerlerin çoğu devşirilmiş kul olmadığı gibi, kulluk eğitimi de almamışlardır. Başka iş yapamayan kişilerle ya da ihtiyarlarla dolan kışlalar, toplumun fakirleşen kitlelerinden oluşmuştur. Ayrıca yeniçeriler, Osmanlı yazarlarının ayaktakımı işi olarak görüp küçümsediği; hamallık, kasaplık, kayıkçılık, kahvecilik gibi işlere yayılmıştır. Ekonomik ilerleme de olmadığından, bu kalabalık kitle, işgücü üretiminde kullanılmadığı gibi, yeniçeri ocağı da askerlik yetenekleri bakımından hazineye israfçı bir kurum haline gelmiştir (Berkes, 2012: 77).

1683 Viyana kuşatmasının başarısız olması ve devamındaki askeri başarısızlıklar ile 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Barış Anlaşmaları'ndan sonra, 1718-1730 yıllarını kapsayan ve Lale Devri denilen süreçle ilk modernleşme çabaları başlamıştır. Bu çabalar, her defasında karşılaşılan sert bir direnç sonucu başarısızlığa uğramış, fakat tekrar daha ileri bir seviyede ortaya çıkmıştır. Karşılaşılan çeşitli dirençlere ve beraberinde gelen büyük kayıplara rağmen ilerleme sağlanmıştır (Türkcan, 2009: 347). Osmanlı'da yenileşmenin ve kurumların modernleşmesinin önemi, 18. yüzyılın başlarında anlaşılmaya başlamıştır. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yi Fransa'ya elçi olarak gönderen Sadrazam Damad İbrahim Paşa, ondan Avrupa'da öğrendiği bilgileri ve gördüğü teknik gelişmeleri yazmasını istemiştir. Ayrıca, Lale Devri'nde 1727 yılında İbrahim Müteferrika, Said Mehmed Efendi ile beraber İstanbul'da basımevi açmıştır. Daha önce 1492'de, 1567'de ve 1627'de gayrimüslimlerin Osmanlı'da kurdukları basımevleri benimsenmemişken, İbrahim Müteferrika'nın Avrupa'dan 235 yıl sonra kurduğu basımevine yalnızca hadis, tefsir, kelâm ve fıkıh kitaplarını basması şartıyla izin verilmiştir (Çubukçu, 1997: 274-275).

Osmanlı siyasal geçmişinde, hükümdarın ve merkezin gücüne dayanan iç siyasal yapı ile devletin askeri gücüne dayanan dış siyasal ilişkilerde genişleme geleneği birbirleriyle alakalı iki ana temel olarak karşımıza çıkmaktadır. Akıncı toplumunun çekirdeğini oluşturduğu Osmanlı devletinde, bu savaşçı çekirdekten meydana gelen devlet yapısının şekillenmesi ile devlet kurumlarında askeri nitelik öne çıkmış ve genişleme siyaseti sürdürülmüştür. Toplumun ilk ve en köklü bölünmesi, devlet içerisinde savaşçıların rolünün çok önemli olmasından dolayı, asker olanlar ve olmayanlar arasında olmuştur. Ancak, 17. yüzyılda yaşanan sarsıntılardan dolayı Osmanlı devlet ve toplum yapısı değişime uğramış ve bu değişim, 18. yüzyıla gelindiğinde çok daha değişik bir yapı meydana getirmiştir. Bu yapıda, ne padişah

eskisi gibi mutlak güce sahip olmuş, ne de dışa dönük genişleme siyaseti varlığını sürdürebilmiştir. 18. yüzyıl sonrasında Osmanlı, bir süredir başa çıkamadığı Avrupa'ya karşı durabilmek için giderek Avrupa'dan daha çok şey öğrenmeye, kurumsal yapısını Avrupa kurumlarına benzetmeye, kısacası batılılaşmaya başlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken, batılılaşmaya başlayan Osmanlı'nın 16.yüzyıldaki devlet yapısından çok uzaklaşması sonucu, eski gücüne kavuşabilmek için, batılılaşma yoluna girdiği gerçeğidir (Kunt, 2002: 59-60).

Batı Avrupa'da, 17. yüzyılın yarısında "Leviathan" denilen bir hükümet modeli ortaya çıkmış; bu model ilerleyen dönemde, Aydınlanma'nın, Sanayi ve Fransız Devrimleri'nin ortaya çıkardığı zihinsel, iktisadi ve toplumsal değişimlere uğrayan Avrupa'da ulus-devlet şeklinde adlandırılmış ve Avrupa, ulus devletler olarak biçimlenmiştir. Bu model Osmanlı kurumlarının gelişimine katkı sağlamıştır. Bu tür modeller, ilk başta, Osmanlıların elde ettikleri başarılarından dolayı eskiden beri övündükleri alanlarda üstünlük kazanmaya başlayan rakipler olarak görülmüştür. Fakat Osmanlılar, ilerleyen dönemde hız kazanacak olan modernleşme süreci boyunca, bu yeni devlet modelini kendi hükümetlerinde gerçekleştirecekleri reformun modeli olarak görmüşlerdir (Mardin, 1990: 31; Hobsbawm, 2003: 31-37).

18. yüzyılda Batı, Osmanlı Devleti'nden daha kuvvetliydi. Osmanlı İmparatorluğu karşısında durmadan zaferler kazanan ve Osmanlı sınırları içerisinde yayılan Batı, Osmanlı Devleti'ni medenileşmenin önünde engel olarak gördüğü için Avrupa'dan atmak istemiştir. Zayıflayan Osmanlı Devleti, eski günlerine kavuşabilmek için, daha doğrusu yok olmamak için, alınabilecek tek önlemin batılılaşmak olduğunu kabul etmiştir. Batılılaşmak Osmanlı için bir yaşama prensibi haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ya modern bir devlet olacaktı ya da yok olacaktı. Ancak, batılılaşmayı istemek ile batılaşmış olmak arasında fark vardı. Bunun için öncelikle Batı üstünlüğünü kabullenmek gerekmekteydi. Kabulleniş tek başına yetmemekte, aynı zamanda batılılaşmanın niteliğini de belirlemek gerekmekteydi (Tunaya, 1999: 28).

Hanioğlu (1992: 148); bazı araştırmacıların çağdaşlaşma ya da modernleşme kavramlarını batılılaşma kavramı yerine kullandıklarını; ancak, çağdaşlaşmanın Doğu-Batı ayrımı gözetmeksizin bütün toplumlar için geçerli bir hareket olduğunu ve farklı toplumların birbirlerinden birtakım sosyal ve kültürel kurumları alması biçimindeki bir

hareketi anlattığını ifade etmiştir. Ona göre; modernleşme ve çağdaşlaşma kavramları teknik, teknolojik, rasyonel gibi ilk başta herhangi bir mânevî değer içermeyip, batılılaşmaya oranla nötr ve daha çok maddî ilerlemelere yönelik bir anlam içermekte ve bu yönüyle kültürel ve sosyal değer ifadelerinin yer aldığı batılılaşma kavramından ayrılmaktadır. Buradan hareketle yenileşme ve değişme hareketlerinin vazgeçilmez unsurları olarak, çağdaşlaşma veya modernleşme kavramları görülmüştür. Bu olgu, bütün milletler için söz konusu olmuş ve tarihin bütün devirlerinde görülmüştür. Bu yüzden Türk tarihinde bilhassa Tanzimat'tan günümüze kadar süregelen yenilik ve değişiklikler için çağdaşlaşma deyimine kıyasla batılılaşma deyimini daha uygun düşmektedir.

Kılıçbay (1985: 147) için; Batılılaşma veya Batılılaşma şeklinde ifade edilen kavram, esasında farklı toplumsal değişim sürecinin ayrı, ancak birbirlerini tamamlayıp ara sıra da birbirleriyle zıtlaşan taraflarına göndermede bulunan iki farklı sözcükle ifade edilmesi gerekmektedir. Ona göre; batılılaşma kavramının bağlantısı, bir ulusun bütün kurumlarının ve bu kurumların içsel uzantılarının eklemleşme şekliyle, Batı toplumuna benzer bir toplumun ortaya çıkması süreciyle olmaktadır. Batılılaşma kavramı ise, tek tek kurumların olabileceği gibi, bireylerin, sınıfların, toplulukların ya da davranış ve zevklerin Batı'daki çevrelere göre oluşturulması sürecidir. “Batılılaşma her şeyden önce şiddetli olan bir eylemdir” diyen Ortaylı'ya göre (2010: 13); hiçbir toplum, yaşam tarzının, kültürel alışkanlıklarının, sınıf ve otorite ilişkilerinin bu tarz devrimlerle değiştirilmesini kolayca kabul edemezken, Türk toplumu, batılılaşmayı uzun bir sürede gerçekleştirmiş olmasına rağmen batılılaşmanın en kansız ve kolay gerçekleştiği ülkelerden biri olmuştur.

Modern olmayan veya modernleşemeyen pek çok ülkenin gayesi, modernleşmeyi gerçekleştiren ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal sistemini benimsemek olmuştur. Fakat teoride ilerleyen ve de düz bir yapı görüntüsü veren modernleşmenin farklı toplum yapılarında farklı sonuçlar doğurabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye'nin modernleşme süreci Batı'daki gibi kendi iç dinamikleri neticesinde gerçekleşmediğinden, modernleşme çabaları başladığında, modernleşmenin Osmanlı yapısına aktratılması meselesinde farklı görüşler ortaya atılmıştır. Osmanlı geleneksel yaşamının sürdürülmesi gerektiğini, bu yüzden de Batı'nın yalnızca felsefi, teknik ve bilimsel çalışmalarının örnek alınmasının gerekli olduğunu savunanlar olduğu

gibi, tam tersine kısmi modernleşmenin mümkün olmadığını, Batı'nın her açıdan Osmanlı toplumuna aktarılması gerektiğini savunanlarda olmuştur (Oğuzhan Börekci, 2007: 112).

Osmanlı ve hatta erken Cumhuriyet dönemi batılılaşmasında daha çok Batı'nın siyasal, kültürel ve sosyal yönleri ele alınmış, ekonomik yönü pek fazla işin içine katılmamıştır. Bu durumda Batı ülkelerinin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Batı, kendi üstünlüğünün farkında olmuş, kendisinden daha geride gördüğü ülkeleri de “adam etme” görevi olduğuna inanmıştır. Kendisini geliştirmek ve uygar olmak için bir model görüp, “sen de benim gibi ol” anlayışıyla bir zorlama politikası uygulamıştır. Ancak, bu durum sadece siyasal kurumların ihracı yoluyla olmuş, ıslahat ısrarları buna dayanmıştır. Gelgelelim, bu ıslahat Batı'nın gerisinde kalmış ülkeleri ekonomik yoldan geliştirici ve kalkındırıcı olmamıştır. Esasında emperyalizmden dolayı Batı, bu ülkelere kendi iç dinamikleriyle gelişme imkanını tanımamıştır. Bu yüzden, Batı karşısında geri kalmıştan ziyade geri bırakılmış, sömürge veya yarı sömürge haline getirilmiş ülkelere bahsetmek gerekir. Osmanlı da yarı sömürge haline getirilmiş ülkelere biri olmuştur. Kalkındırıcı iç dinamiklerinden yoksun bırakılan Osmanlı, Batı'ya daha çok yaklaşarak daha çok ödün vermek ve Batı'dan borç almak zorunda kalmıştır. Fakat hâkimiyeti ipotekleyen bu borçlanmalar, kalkınma sağlamamıştır. Çünkü, bu paraların büyük bir bölümü amortisman, komisyon ve faiz olarak kesilmiş ve ekonomik yatırımlara aktarılamamıştır. Alacaklı Batı, bu durumu kontrol yetkisini elinde bulundurmıştır (Tunaya, 1985: 142-143).

Osmanlı'nın 18. yüzyıldaki yenileşme hareketi, kendisi gibi batı-dışı modernleşme yaklaşımının alanında olan Rusya'ya kıyasla gürültüsüzce başlamış, bu hareketin gürültülü hali ise, 19. yüzyılda yaşanmıştır. Asker ve iyi zabıt yetiştirebilmek için okul kurulmuş ve bu okulda matematik, trigonometri gibi modern bilimler öğretilmeye başlanmıştır. Daha sonra bu sürekli orduyu besleyebilmek için maliyeyi düzenlemek zorunlu hale gelmiş, bütün bu yenilikler aşamalar halinde gerçekleşip ilerledikçe, Batı ile daha yakın ilişkiler sağlanmış ve orada daha farklı bir üstünlüğün olduğu fark edilmiştir. Osmanlı bu üstünlüğe karşı durması gerektiğinin farkına varmış ve bunun da reddederek değil kabul ederek olacağını anlamıştır. Bu durum da 19. yüzyılda idarî ve hukukî yapının değişmesine kadar ilerlemiştir (Ortaylı, 2010: 14-15).

1826 yılında II. Mahmut, padişahın siyasal iktidarı elinde toplamasına en güçlü muhalefeti yapan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmış ve sonrasında modern bir devlet yapısının oluşturulmasına yönelik ilk adımlar atılmıştır. Feodal tımar sistemi kaldırılarak modern bir ordu kurulmuş; ilmiye sınıfının mali gücü vakıfların denetim altına alınmasıyla kısıtlanmış; ilk modern nüfus sayımı yapılmış; kurallara bağlı bir rütbe ve liyakat sistemine dayanan bir bürokrasi oluşturulmuş; bir kabine sistemi ve neticesinde nezaretler kurulmuş; yarı yasama yetkisini elinde bulunduran idare meclisleri oluşturulmuştur. Ayrıca bürokrasi ve ordu mensuplarına Avrupa tarzı giyim zorunluluğu getirilmiştir. Bu değişimler Abdülmecid, Abdulaziz ve II. Abdulhamid dönemlerinde gerçekleşen kapsamlı reformların zeminini hazırlamıştır (Somel, 2014: 93-94). Bu kapsamlı reformların hazırlanmasında dönemin padişahları kadar dönemin aydınları da büyük rol oynamıştır.

1800'lü yılların Osmanlı aydını ya resmi görevinden dolayı ya da sürgün cezaları nedeni ile seyyaliyet düzeyi yüksek bir zümreyi teşkil etmektedir. Allah'a bağlılık ile alınan içsel yolculuk yerine, gözleme dayanan, dış dünyaya yönelik bir bilgilenme süreci, klasik dönem Osmanlı aliminden bu modern gezgin tipini ayıran en önemli fark olarak karşımıza çıkmaktadır. Aklın alışılmış çalışma düzenini zamanla dönüştüren böyle bir süreç boyunca, sezgisel yöntemden algısal yönetime geçilmiş; ulaşılmak istenen manevi hedef somut bir uygarlık görüntüsüne dönüşmüş; zamandan ve mekândan soyutlanmış olan kutsal hakikat kendi sınırlarına çekilmeye başlamış; bu yüzden inanç duygusu da eleştiriye destekleyen ikincil bir konuma yerleşmiştir. Zihniyet değişimi adıyla modernleşme tarihimizde yerini alan bu farklılaşmanın temelinde, Batı'yı bir kent uygarlığı olarak ele almak yatar. Osmanlı aydınlarının gözlem sahasına giren Batı'nın kent düzeni ve sahip olduğu gelenek karşıtı kültür, modern uygarlık düşüncesinin rasyonel kriterlerini hem de bu rasyonelliğin arkasındaki pozitif bilimi öne çıkarmıştır (Işın, 1985: 352).

Batı'da sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan sanayi kentleri, aslında yeni oluşacak toplumun da habercisi olmuştur. Yani, modern anlamda bir toplumun oluşmasının başlangıcı, endüstri kentlerinin ortaya çıkması olmuştur. Bunun sebebi, kentli nüfusun kırsal nüfusa göre daha kalabalık olmasının modernleşmenin en önemli göstergelerinden biri olmasıdır. Sanayileşme ve kentleşme ile göçler ortaya çıkmış, bu durum da işçi sınıfının oluşmasıyla bu sınıfın burjuvazi ile mücadelesine neden olmuş

ve bu durum sınıflaşmaya yol açarak toplumsal örgütlenmeyi başlatmıştır. Feodal Batı ülkelerinde, feodal üretim biçiminden dolayı oluşan burjuva, merkezi krallıklara karşı çıkarak bu ülkelerde çatışmalara sebep olmuştur. Savaşlar sonucu getirilen hakların ve yapılan anlaşmaların bazı kesimler arasında paylaşılması, modernleşmeyi Batı'da kolaylaştırmıştır. Osmanlı'da ise, adem-i merkeziyetçi yapı, merkeze kafa tutabilecek bir ekonomik sınıfı oluşturmamıştır. Yerel burjuvazinin olmayışı Osmanlı modernleşmesinin en büyük eksiğidir. Bu yüzden modernleşme bürokrasi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Çiçek vd., 2015: 275).

Bürokratik elitler, Osmanlı-Türk devlet geleneğinin önemli bir parçası olmuş ve kökenleri kul sistemine dayanmıştır. Kul sisteminin kendine özgü yapısı içerisinde toplumdan izole olması, elitist yaklaşımı devlet yönetiminde belirleyen önemli bir kaynak olmuştur. Osmanlı'da padişahın emrindeki kullar olarak hizmet vermiş olan bürokratik elitler, elitist yaklaşımın çok önemli bir temsilcisi olmuştur. Tanzimat döneminde bürokratik elitlerde dönüşüm yaşanmış ve padişahın emrindeki kul statüsünden, devletin hizmetinde olan kamu görevlisi statüsüne geçmişlerdir. Bu dönüşüm ile birlikte bürokratik elitlere tarihsel anlamda yeni bir görev yüklenmiş ve imparatorluğun çöküşüne çare bulmak amacıyla hem kendisini hem de yaşadığı toplumu modernleştirmeye çalışmışlardır. Fakat en önemli husus, halkın bu dönüşümü gerçekleştirecek birikiminin olmamasıdır. Hatta, halk böyle bir dönüşüm talebinde dahi bulunmadığı için, devletin ve toplumun modernleştirilme görevi bürokratik elitler tarafından halka rağmen halk için gerçekleştirilecekti. Bundan dolayı, önceki dönemlerde Osmanlı'nın bozulma ve gerileme dönemlerinde meydana gelen, bürokratik elitler ile halk arasındaki çatışma durumu, bürokratik bir oligarşinin toplumu modernleştirme çabalarından dolayı daha da görünür hale gelmiştir (Pustu, 2007: 198).

Bürokratik elitlerin yoğun çabaları sonucu kabul edilen Tanzimat Fermanı yani Gülhane Hattı Hümayunu, bu topraklarda modernleşmenin esas başlangıcı kabul edilmektedir. Ferman, dönemin Sadrazamı Mustafa Reşid Paşa² öncülüğünde ve Padişah Abdülmecid'in onayı ile batılı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesini

²Batılılaşmayı özellikle Tanzimat'ın getirdiği bir süreç olarak öne sürdüğümüzde, bu dönemin devlet adamlarını da anmak gerekir. Bu dönemin en önemli isimleri Tanzimat dördlüsü olarak da bilinen Abdullah Cevdet Paşa, Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalardır. İktidarı, sözde reformcu ve tutucu bir kadrodan bu kadronun, gözden düşüp bir köşeye itilmesi sonucu devralmış olan bu paşalarla ilgili daha fazla bilgi için bkz: Ortaylı, İlber, Batılılaşma Yolunda, Merkez Kitaplar, İstanbul 2007, s.10.

önlemek; Boğazlar ve Mısır meselelerinde Avrupalı devletlerin desteğini sağlamak; topluma ve devlete çağdaş bir zihniyet kazandırmak amacıyla 3 Kasım 1839'da ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte, Arap-Fars-Türk kültürlerinin oluşturduğu doğu medeniyeti dairesinden çıkarak batı kültür ve medeniyet dairesine girmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte 1876 yılına kadar süren dönem ise, Tanzimat Devri olarak adlandırılmıştır (Türkeş Günay, 2012: 539).

Reformcu Osmanlı aydını, 19. yüzyıl Batı felsefesi içerisinde iki karşıt akım olan Alman idealizmi ve Fransız pozitivismi arasından, tarihsel koşulların da etkisiyle Fransız pozitivismi benimsenmiştir. Ayrıca, Tanzimat dönemi süresince Alman idealizmi yönünde gelişen herhangi fikrî bir çabanın oluşmaması da bu akımın en başta Osmanlı modernleşmesine uygun olmadığı gerçeğini kuvvetlendirmiştir. O dönem Osmanlı ve Fransa arasında gelişen somut ilişkiler, Fransız modelinin reformcu aydınlar tarafından örnek alınmasının dolaylı bir sonucu olmuştur. Gerçekte ise, reformcu aydınlar dolaysız yoldan çok daha açık bir şekilde, gerçekleştirmek istediği reformların programını Fransız pozitivisminin temel düşünceleriyle bulabilmiştir (Işın, 1985: 353). Reformcu Osmanlı aydınları Aydınlanma ve pozitivism ile epistemolojik olarak pek az ilgilenmiş; ilgilerini, neredeyse tamamen, Aydınlanma'nın ve pozitivismin siyaset öğretisi etrafında yoğunlaştırmışlardır. Bunun sebebi, Osmanlı'nın geleceğinin hiç parlak görünmeyişiydi. Bu nedenle devleti kurtarıp, yeni bir "nizam" verme gereği hissedilmiştir. Akılcı ve evrensel ilkeler ışığında kurulmuş bir "pozitif toplum" ütopyasının şekillendirdiği pozitif siyaset öğretisi, o süreçte, Osmanlı aydınlarına, özellikle de Jön Türkler'e çok cazip gelmiştir (Özlem, 2007: 458).

Tanzimat'ın ilan edilmesinde en büyük rolü oynayan Mustafa Reşit Paşa, 1834 yılında elçilik görevi için gittiği Fransa'ya, birkaç yıl sonra döndüğünde Fransa'nın düşünür çevresi ile ilgilenmiş ve tanışmak için uğraşmıştır. 1838'de Londra'da bulunduğu dönem Abdülmecid'in tahta gelişini tebrik etmek için İstanbul'a gelmiş, Fransa ve Birleşik Krallık'taki gözlem ve deneyimlerinden memleketini de faydalandırmayı düşünmüştür. Sonuçta, Mustafa Reşit Paşa'nın fikri önderliğinde Tanzimat ilan edilmiştir. Dünya'da pozitivismin öncüsü sayılan Auguste Comte'un Osmanlı ile ilişkisi o dönem Mustafa Reşit Paşa'ya gönderdiği mektupla başlamıştır. Comte, Tanzimat'ı Osmanlı'nın toplumsal yapısının gerekli görmesine değil, "enerjik

bir hükümdarın teşebbüsü” ve “dirayetli bir vezir”in sebatına bağlamıştır (Fındıkoğlu, 1962: 3-4).

Tanzimat’ın kurucu kadrosunu oluşturan; Mustafa Reşit Paşa, Fuat Paşa ve Ali Paşa gibi isimler, Batı’daki askeri ve idari sistemi Osmanlı İmparatorluğu’na yansıtırken, Batı’nın sosyo-kültürel yapısı da etkin bir şekilde imparatorluğa nüfuz etmiştir. İnsanlar arası ilişkiler, evlerin şekli, ev eşyası, paranın kullanılışı, giyim kuşam “Avrupalı” olmuştur. Osmanlı’nın muhafazakâr tarihçisi Cevdet Paşa, toplumsal hayattaki bu değişimin, Osmanlı’nın eski değerlerini olumsuz bir şekilde etkilediğini açıklamıştır. Ancak 1860’lara gelindiğinde dönemin ilk ve ikinci kuşak Tanzimatçılarına karşı sistemli eleştiriler başlamıştır. “Yeni Osmanlılar” denilen, Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın liderliğindeki bu eleştiri grubu, Tanzimatçıların Osmanlı’yı istismar etmelerini anlamadıklarını, bir “üst tabaka” ortaya çıkardıklarını, kendi kültürlerini hiçe sayarak şeriatı unuttuklarını ve sadece yüzeysel olarak “Batılı” olduklarını ifade etmişlerdir. Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıların Batı’nın özünü oluşturan özgürlükçü ve parlamenter eğilimlerini anlayamadıklarını da ortaya koymuşlardır. Bu dönemde Yeni Osmanlılar, İbrahim Şinasi tarafından kurulan ve daha sonra Namık Kemal öncülüğünde Yeni Osmanlıların devraldığı “Tasvir-i Efkâr” ile Osmanlı gazeteciliğinde önemli atımlarda bulunmuş ve Batı hakkında toplumun bilgilenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu gazete, Osmanlı aydınları içerisinde siyasi bilincin yayılmasında da çok önemli bir rol oynamıştır (Mardin, 1991: 14-15).

Ziya Paşa ve Namık Kemal, dönemin iki vatanseveri olarak Batılılaşmayı şiddetle eleştirmişlerdir. Batılılaşmanın geleneksel değerleri yozlaştırdığını, sosyo-ekonomik yapı içerisinde yıkıcı etki yaptığını düşünmüşlerdir. Bu aydınlar, Batılılaşmayı bürokratik zorbalık şeklinde yorumlayarak, halk adına da hükümete karşı tepkilerini ortaya koymuşlardır. Onlar için; Batılılaşma, bürokratların kendi konumlarını güçlendirmeleri için kullanılmış ve bürokrasinin Batılı ülkelerle işbirliği yapması sonucu zorla kabul ettirilmiştir. Ayrıca, Osmanlı’nın asıl sorununun iktisadi nitelikte olduğunu; iktisadi çöküşün de Tanzimat’ın liberal siyasetinin sorumluluğunda olduğunu; İmparatorluğun kendi doğal kaynaklarını bizzat kendisinin işletmesi gerektiğini; Avrupa’dan kanun alınmaması gerektiğini ve son olarak da Batı’nın yaşam tarzının taklit edilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır (İnalçık, 2006: 88).

Tanzimat döneminin devamında 1856 yılında kabul edilen Islahat Fermanı³, 1876 ve 1908 yıllarında yaşanan Meşrutiyet olayları modernleşme süreçleri olarak ifade edilebilir. Bu olaylar arasında önemli farklılıklar olsa da bunları ortak noktaları, Osmanlı'da toplumsal ve siyasal sistemi dönüştürmeyi, kurumları yeniden düzenlemeyi ve gelişmeyi amaçlayan olaylar olmalarıdır. Tüm bu olayları etkileyen birçok iç ve dış faktör olsa da asıl etki eden olay, 1789 Fransız Devrimi ile başlayan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan milliyetçiliğin Osmanlı'ya da sıçramasıydı. Osmanlı'yı da etkisi altına alan milliyetçilik sonucu modernleşme hız kazanmış ve Osmanlı'nın dönüştürülmesi meselesi zorunlu hale gelmiştir. 1839 ile başlayan modernleşme süreci ilk olarak ordu ve devlet kurumlarında gerçekleşmiş, daha sonra değişimler halka etki etmiştir. Aslında, bir toplumun modernleşebilmesi için işe toplumun en küçük yapı taşı olarak kabul edilen aileden başlayıp; daha sonra, toplumu oluşturan diğer unsurlara doğru gitmek gerekmektedir (Çiçek vd., 2015: 276). Bu noktadan hareketle modernleşme sürecinde ters bir ilerleme gerçekleşmiş olsa da toplumun en küçük yapısından en gelişmiş yapısına kadar birçok alanda değişimler yaşandığı söylenebilir.

Tanzimat ile birlikte hukuk alanında da modernleşmeye gidilmiş; ancak bu dönemde şer'î hukukun sistemdeki hakim niteliği değiştirilmemiştir. Ancak Batı ülkelerinin çeşitli alanlardaki kanunları model alınarak devletin hukuk sisteminde bir yeniliğe gidilmek istenmiştir. Mecelle⁴ denilen bir medeni kanun hazırlanmış ve şer'î hükümler bu kanun aracılığıyla pozitif hukuk yapısı içerisinde düzenlenmiştir. Osmanlı modernleşmesinin bir ürünü olan Mecelle, 19. yüzyılda hissedilen medeni kanun gereksiniminden ortaya çıkmıştır. Fakat aile ve miras hukuku gibi konuları düzenlemediği için tam olarak bir medeni kanun olamamıştır. Ayrıca Batılı devletlerle yapılan ticaretin daha kolay sağlanabilmesi için 1850 yılında Fransa Ticaret Kanunu

³ Bir anlamda Tanzimat Fermanı'nın devamı sayılan Islahat Fermanı, Tanzimat gibi doğrudan Osmanlı yönetiminin girişimiyle oluşturulan bir ıslahat projesi değildir. Bu ferman, dönemin Batılı büyük devletleri tarafından Osmanlı'ya kabul ettirilmiştir. Kırım Savaşı'nın bitmesine yakın Rusya ile barış ihtimali ortaya çıkınca, Rus taleplerini dengelemek isteyen İngiltere ve Fransa, Osmanlı'nın bazı ıslahatlar gerçekleştirmesini istemişlerdir. Tanzimat ilkelerini tekrarlayan bu fermana ek olarak, yalnızca kişi hak ve özgürlüklerine dair maddeler eklenmiştir. Esasında Hıristiyan halkın korunması düşüncesiyle Osmanlı'ya empoze edilen bu kararlar sayesinde amaçladıkları bir biçimde adeta bir tür Osmanlı "habeascorpus"unun zeminini oluşturmuşlar ve bir anlamda da meşrutiyetçi akımın önünün açılmasını sağlamışlardır. Bkz: Kılıçbay, Mehmet Ali, Osmanlı Batılılaşması, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C. 1*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 151.

⁴ Mecelle, Hanefi fikhına ait olan Arapça fıkıh kitaplarının medeni yaşama ait hükümlerine dayanılarak oluşturulmuş bir kanun kitabıdır. Mecelle, Osmanlı'nın hukuki gereksinimlerini İslâm İmparatorluğu'nun evriminden soyutlayarak ele almış bir eserdir. Daha fazlası için; Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, (3. Basım), Ülken Yayınları, İstanbul 1992, s.74.

iktibas edilerek devletin hukuki düzeni içerisine dahil edilmiştir. Diğer alanlarda da iktibas yoluyla kanunlar getirilmiş; fakat bu kanunların dayanağı olan Mecelle, İslam hukukunun hükümleri altında oluştuğundan, temel hukuk ve özel kanunların birbirinden farklı özellikler taşımasına neden olmuştur (Ülken, 1992: 73-74)

Bu dönemde elbette ki Batı modernleşmesine karşı bir kuşku da hakimdi. Bir şeyler değişmeli; ancak bu Batı'nın geçirdiği değişimi örnek almadan, farklı alternatiflere yönelerek de olabilirdi. Bu fikirler özellikle 1905 yılında daha yüksek sesle ifade edilmiştir. O yıl, Japonya'da meydana gelen savaşta Rusların mağlup olması, zaten Japon modernleşmesine karşı sempati duyan Osmanlı aydınlarının hislerini daha da arttırmıştır. Japonya, aydınların hayallerindeki devleti temsil ediyordu. Bunun sebebi, Japonların benliklerini kaybetmeden modernleşmiş olmaları ve Batı ile yarışabilecek güce erişmiş olmalarıdır (Bora, 2017: 74). Ancak, modernleşmenin gerekliliğine inananların çoğunluğu bunu “batılılaşmak”, “batı gibi modernleşmek” olarak düşündüğünden batılı anlamda modernleşme yoluna gidilmiştir.

24 Temmuz 1908 tarihinde II. Abdülhamid yayımladığı bir bildiri ile rafa kaldırdığı Anayasa'yı tekrardan yürürlüğe koyduğunu Osmanlı toplumuna duyurmuş ve böylece II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır (Belge, 2012: 569). Tanzimat'ın başlattığı ve II. Meşrutiyet'e uzanan modernleşme çabalarında batının liberal ve demokratik fikirleri etkili olmuştur. Bu durum; 1860'lı yıllarda Namık Kemal, Ali Suavi, Şinasi, Ziya Paşa gibi aydınlar aracılığıyla basına da yansımış; bu aydınlar 1865 yılında Genç Osmanlı Hareketini oluşturup; Kanun-i Esasi'nin oluşturulmasında ve I. Meşrutiyet'in ilanında önemli rol oynamışlardır. I. Meşrutiyet 1876'da başlamış; ancak 1878 yılında II. Abdulhamid tarafından lağvedilmiş ve 30 yıl devam edecek olan istibdat dönemi başlamıştır. II. Abdulhamid döneminin en önemli gelişmeleri arasında eğitim alanında gerçekleştirilen düzenlemeler yer alır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kadınların dernekler kurmalarının ve kamusal hayata katılmalarının temelini eğitim alanında yapılan iyileştirmeler oluşturmuştur. Kadınların öğretmenlik, yazarlık, hemşirelik ve ebellekle başlayan mesleki deneyimleri, onların dernekler kurarak örgütlenmelerine imkan tanımıştır. II. Meşrutiyet döneminde başlayan feminist hareket ve kadın örgütlenmesinin temelinde, Tanzimatın başlattığı özgürleştirici reformların ve kadınların eğitim alanında elde ettikleri hakların önemi oldukça fazladır (Alkan, 1998: 88).

Sultan II. Abdulhamit dönemi, Batılı fikirlerin daha iyi anlaşılmaya başlandığı bir dönem olmuştur. Bunun bir nedeni, yeni kurulan okullarda eğitim alanların ve yabancı dil konuşabilenlerin artması olurken; diğer bir nedeni ise, padişahın Batı'yı bir bakıma model olarak görmüş olmasıdır. Batıcılığı, Batı'nın idari sistemini, tekniğini ve özellikle ordu yapılanmasını ve eğitimini alma biçiminde anlayan II. Abdulhamit, Müslümanlığı da halkı arasında güçlendirmeye çalışmıştır. Bu sebeple, Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye okullarında eğitim gören bilgili bir kuşak, ders programlarının da etkisiyle, 19. yüzyıl fen bilimlerinin, Batı'nın gücünün temelini oluşturduğunu düşünmüşlerdir. Bu kuşak aynı zamanda Batı'yı güçlü olmaya prim veren bir medeniyet olarak görmeye başlamıştır. Batıcılığın güç ile bir görülmesi, eski dinsel değerlerin yalnızca milli gücü arttırdığı derecede önemli oldukları düşüncesini yerleştirmiştir. Bu fikirler, Avrupa'da II. Abdulhamit'e karşı muhalefeti sürdüren Jön Türkler arasında etkili olmuş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da bu etki devam etmiştir (Mardin, 1991: 17). Buradan hareketle II. Abdülhamid'in yönetim anlayışının en büyük açmazlarından birisinin kurduğu modern eğitim veren okullarla, genişlettiği iletişim ve ulaşım ağıyla kendisine karşı gelişen bir muhalefet hareketini beslemesi olduğu söylenebilir (Zürcher, 2011: 30).

Cumhuriyet Dönemi'ni en çok etkileyen dönem II. Meşrutiyettir. Bu etki, hem iki dönemin zaman olarak birbirlerine yakın olmasından hem de reformların içerikleri ve reformları gerçekleştirenlerden gelir. II. Meşrutiyet ile beraber artık, Batı ile aramızda yalnızca askeri ve teknik anlamda fark olmadığı, aynı zamanda her iki medeniyetin hayata bakış açılarının da farklı olduğu anlaşılmalı, esasında problemin bir zihniyet meselesi olduğunun farkına varılmıştır. Ayrıca, bu dönemde çeşitli fikir akımları ortaya çıkmıştır. Büyük bir Türk Birliğinin kurulmasını amaçlayan Türkçüler, Müslüman kimliğimizin muhafazası ve İslam birliğinin gerçekleşmesi için Batı'nın sadece fen ve tekniğinin alınmasını savunan İslamcılar ve Batı'nın sadece fen ve tekniğinin değil, bir bütün olarak örnek alınmasını savunan Batıcılar gibi farklı fikir akımları gelişmiştir (Demir, Sesli ve Yılmaz, 2008: 81-82).

Aydın (2015: 83-85)'a göre Türk Aydınlanması, Aydınlanma düşüncesini bir bütün olarak almıştır. Avrupa Aydınlanması, tek tip bir Aydınlanmadan oluşmadığı halde, biz Aydınlanmanın düşünce yapısı içerisine bize ait bir şeyi, İslamî herhangi bir unsuru sokmamaya özen göstermişiz. Her şeyden önce bizde Aydınlanma, açıklayarak

yorum getirme, kültür üretme amacından ziyade, reddetme amacına yönelmiş ve o şekilde konumlanmıştır. Hâlbuki Batı'da Aydınlanma tek değil, birkaç modele sahiptir. Bizim payımıza ise, Fransız tipi Aydınlanma modeli düşmüştür. Batı tarafından Aydınlanma ideolojisinin sürekli ayakta tutulmak istenmesinin iki nedeni olmuştur. Birincisi, eski koşulların tekrar oluşmaması; ikincisi de sahip olunan ideolojiyi muhafaza etme ve daha fazla ideolojik ilerleme sağlama gayreti olmuştur.

Osmanlı-Türk modernleşmesi, düalist bir yapının egemenliğinde öncelikle Batı modernleşmesine bir karşı koyuşun olduğu; ancak sonrasında Batı'yı örnek alışı gerçekleştiği bir modernleşmedir. Bu yüzden Batı'nın karşısında durabilmek için bilinen en eski yöntem olan ordunun modernleştirilmesi için çaba harcanmıştır. Özellikle de III. Selim dönemi ile birlikte Batı ile olan temaslar yoğunluk kazanmıştır. Osmanlı'nın Batı ile alışverişi, Fransız Devrimi'ne kadar kültür ve sanat konuları ile sınırlı olsa da daha sonra askeri reformlara hız verilmiş ve Fransız Devrimi ile Batı düşüncesinin Osmanlı Devleti'nde meydana getirdiği yıkıcı etkilerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Fakat bunlar da yetersiz kalınca, modern siyasal, ekonomik ve toplumsal yapının oluşturulmasının zorunlu olduğu anlaşılmıştır. II. Mahmut'un devam ettirdiği bu süreç, merkezi yönetimi güçlendirmiş ve merkezde güçlü bir yapının oluşmasını sağlamıştır. Bu sayede, ordu ile birlikte, Türk modernleşmesinin diğer bir güçlü aktörü olarak bürokrat sınıf ortaya çıkmıştır. Ordu içerisindeki en etkili güç olan İttihat ve Terakki grubu, tasarladıkları modernleşmeyi uygulayabilmek için toplumu tepeden aşağıya doğru düzenleyecek bir devlet yapısına ihtiyaç duymuştur. Devletin kontrol altına alınmasıyla devlet ordu, ordu da devlet olmuş ve böylece Türk modernleşmesi'nin en belirgin özelliği oluşturulmuştur. Bundan sonra önce ordu, devamında devlet ve sonrasında da toplumun ittihatçılaştırılması çabaları başlamıştır. İttihatçılar, modernleşmeyi sağlamış toplumları örnek alarak ilk olarak Türk ulusunun sağlam bir ekonomik sınıfa/burjuvaziye ihtiyaç duyduğunu anlamıştır. Bu sınıf Türk modernleşme çabalarının esas unsuru olarak görülmüş ve toplumun inşa edilmesi süreci bu sınıfın kaderine bağlanmıştır. Bu doğrultuda bir ulusal ekonomi ve burjuvazi oluşturma süreci 1908'de başlamış ve özellikle I. Dünya Savaşı sırasında hız kazanarak on yıl boyunca sürmüştür. Savaşın sonunda, Türklerin hâkimiyetinde yeni bir ulusal ekonominin ve burjuvazi diye tanımlanabilecek yeni bir sınıfın oluştuğu söylenebilir.

Bu sınıf devleti denetleyemeyecek kadar zayıf olsa da hükümetin izlediği politikayı etkileyebilecek kadar güçlü olmuştur (Çetin, 2003: 193-196).

Osmanlı'nın gerileme döneminde denizde boğulmaktan kurtulabilmek için Batılı devletlerin politikalarına sarılma çabası, aynı Batılı devletler tarafından toprakların parçalanıp bölüşülmesi ile sonuçlanmıştır. Osmanlı idarecileri, modern dünyaya uyum sağlanmasını kolaylaştıracak hiçbir reformu gerçekleştiremedikleri için bu politikaya sarılmışlar; bu politikaya sarıldıkları için de hiçbir reform yapamamışlar; yapma girişiminde bulduklarını da gerçekleştirememişlerdir. Berkes'e göre; esasında, bu topraklarda yaşayan insanların zararı, koca bir imparatorluk kaybetmiş olmak değildi. Çünkü, uzun bir süredir bu imparatorluk Osmanlı toplumunun değildi, toplumun sırtında bir yükü. Osmanlı'nın esas sömürücüsü, İmparatorluk kaynaklarını ele geçirmiş olan Batının ileri ekonomisiydi. Esasında Osmanlı'nın yıkılması tarihi, toplumun düşmesi, tam anlamıyla geriliğin içine gömülmesi tarihidir. Bu sebeple, Türk toplumunun sorunlarını değerlendirirken, sürekli bu imparatorluğun tarihine dönmekten kendimizi kurtaramıyoruz. İlk Batıcılık politikasının bu topraklarda yaşayanlar için en önemli sonucu, bu olmuştur. Bu durumdan kurtuluş, Batı devletlerinin kısılcısından topyekûn bir kurtuluş mücadelesi vermeden mümkün olmamıştır (Berkes, 1997: 27-28).

3.2. Tek Parti Dönemi Türk Modernleşmesi

Osmanlı'nın son dönemlerinde modernleşme denemeleri yürütülmüş, son deneme ise, çok daha kapsamlı ve derinden bir modernleşme programı ile Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu dönem, ilk çabaların aksine, yalnızca askeri, hukuki ve idari bir batılılaşma geçirmemiş, sosyal kültürel ve siyasi bir tasarı olarak bütünsellik içermiştir. Bu modernleşme tasarısının en önemli başarı kıstaslarının arasında, ülkenin özgün olarak bilim ve teknolojiye katkı sağlaması, evrensel bilim topluluğuna dahil olması ve kendine has ulusal bir yenilik sistemi oluşturabilmesi sayılabilir. Bu dönem, tarihe ve geri kalmışlığa karşılık esaslı bir meydan okuma sayılabilir (Türkcan, 2009: 347).

Bu dönemde gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşmeyi anlayabilmek için dönemin yöneticilerinin beslendikleri düşünsel ortama da kısaca değinmek gerekmektedir. Genç Osmanlılarla başlayıp, Jön Türkler, İttihat ve Terakki döneminde

ilerleyerek yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde daha da önem kazanan "pozitivizm", Cumhuriyet yöneticileri tarafından Jön Türk ideolojisinden devralınan düşünsel mirasın en önemli unsurlarından birisini oluşturmuştur. Bu unsurun, genel ve özel bazı sonuçları olmuştur. Genel sonuçların en önemlisi, pozitivizmin sosyal düşünce açısından ortaya koyduğu içerikte yer almıştır. Nesnel bir şekilde çağdaş dünyayı kavrayabilen, bilimsel yöntemler kullanarak çözümler üretebilen eğitilmiş insanların toplumun liderliğini yapmaları, pozitivizmin doğal bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Pozitivizmin en önemli özelliklerinden olan değişim düşüncesi, Osmanlı-Türk aydınlarını etkilemiştir. Çağdaş uygarlık hedefine ulaşabilmek amacıyla Cumhuriyetin kurucu kadrolarınca benimsenen pozitivist anlayış, Tanzimat sonrasının bir ürünü olan merkezileşme eğilimlerini ve otokrasiyi sürdüren ve merkezden çevreye doğru ilerleyen eski reformcu geleneği sürdüren siyasal sürecin sonlanmadığını göstermiştir (Doğan, 2007: 2).

Türk modernleşmesi, özellikle de içsel dinamikleri göz önünde bulundurulursa Batı tipi modernleşmeden farklılaşmış, modernleşme yaklaşımlarından batı-dışı modernlik yaklaşımının inceleme alanına girmiştir. Hindistan, Japonya ve Türkiye Batılı ülkelerin temel kabul ettiği serbest seçimler ve anayasal düzen gibi özelliklere bölgelerinde örnek olmaktadır. Türkiye, iki özelliği ile bu ülkelerin önüne çıkmıştır. Birincisi, anayasal hükümet geleneği Türkiye'de çelişkili olarak, hem kesintilere uğramış, hem de köklü bir gelenektir. İkinci olarak, Türkiye dünyadaki örnekleri gibi işgal edilmemiş ve sömürgeleştirilmemiştir. Hindistan'daki anayasal düzen günümüze kadar hiç askerî bir müdahale yaşamamış olsa da, Britanya idaresinin bir mirası olan kurumların, anayasal düzenin kökenini oluşturdukları söylenebilir. Japonya'da yaşanan demokrasi ise, Amerikan işgali ile ifade edilebilse de daha çok işgal yılları sonrasında yaşanan ekonomik mucizenin ve gelişmişliğin dayatması olarak düşünülebilir. Ülkemizde ise, idarecilerin fikirlerinin modernleşmesi, dış güçlerin empoze etmeye çalıştığı bir şey değil, büsbütün içsel dinamiklerle izah edilen bir gelişmedir. Türkiye Kurtuluş Mücadelesi'nde kendi kaderini kendisi belirlemiş, politik moderniteye kendisi ulaşmış, buna mecbur edilmemiştir (Gellner, 2012: 113-114).

Batılılaşma, son üç yüzyıl boyunca sadece Türklere özgü bir olay olmamış, evrensel bir boyutta yer almıştır. Bundan dolayı, Türkiye gibi batı-dışı modernleşme geçiren birkaç ülke ile karşılaştırma yapmak faydalı olacaktır. Büyük Petro döneminin Rusya'sında yaşanan batılılaşma, Türkiye'de ve İran'da zaman zaman kendine has

benzer olaylarla gelişmiştir. Çin’de ve Japonya’da da batılılaşma yaşanırken; Çin modernleşmesi, başarılı bir şekilde gerçekleşmemiş ve gecikerek ancak 20. yüzyılda istenilen seviyeye ulaşmıştır. Japon modernleşmesi ise, temelleri daha eski olduğu için başarılı bir şekilde gerçekleşmiştir. Batı-dışı ülkeler, Batı’nın baskılarına birtakım reformlar gerçekleştirilebildiği oranda direnebilmiştir. Ancak, hayatın akışına sınır konulmadığı için, sadece Batı’nın tekniği alınmamış, aynı zamanda yaşam şekli de ister istemez alınmıştır (Ortaylı, 2010: 13).

Japonya’nın ekonomik ve siyasal modernleşmesi ile Atatürk’ün modernleşme modelinin birçok benzerlik içermesi Japonya örneğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Japonya’nın 1868 yılında başlayan “Meiji Dönemi”nde modernleşme çabasına girmesindeki başlıca etmen, Türk örneğinde görüldüğü gibi Batı’nın teknolojik üstünlüğünün anlaşılması ve aradaki farkın en kısa sürede kapatılması isteğidir. Bu yüzden genellikle bütün modernleşme süreçlerinde görüldüğü gibi Japon modernleşmesi de ulusal çıkarları ön planda tutan “Milliyetçilik” akımının etkisi ile gerçekleşmiştir. Japon modernleşmesinin en önemli unsuru, temel eğitim sistemi olmuştur. Atatürk’ün 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nda yer aldığı gibi, temel eğitim, ulusal bütünleşmenin kilit taşı olarak ve denetim açısından Milli Eğitim Bakanlığı’nın tekeline bırakılmıştır. “Meiji Dönemi”nin sınıfsız ve imtiyazsız bir halktan oluşan ulus yaratma amacı da Atatürk’ün modeli ile paralellik göstermiştir. Japonya’nın siyasal ve özellikle de ekonomik modernleşmede sergilediği “mucize” olarak nitelendirilen başarının esas nedeni, milletçe kesintisiz ve hedeften sapmaksızın gösterdiği planlı ve disiplini gayret olmuştur. Atatürk’ün millete dayanıp, güvenmesi ve bu yüzden milleti eğitme kararı, Japonya ile benzerlikler göstermektedir. Atatürk’ün “Bütüncü” modernleşme modelini eleştirenler, Japonya’nın sadece bilim ve tekniğini aldığı için başarılı olduğunu iddia etmişlerdir. Halbuki Japonya “Meiji Dönemi”nden önce, kendisine kıyasla daha “Batı” olan Çin’den de alfabe, mimari, edebi, dini, birçok hukuki, sosyal ve ekonomik kurumlar şeklinde kültür ithal ettiği için “Meiji Dönemi”nin modernleşme hamlesine gelen tepkiler Osmanlı Devleti’ndekilere kıyasla daha az olmuştur. Bu bakımdan Japon modernleşmesinin de “Kemalist Devrim” gibi bir anlamda “total” olduğu ifade edilebilir (Giritli, 1988: 291-292).

Türkiye, Rusya ve Japonya başka bir medeniyeti kendilerine tercüme edebilecek bir tarihe sahip olduklarından batılılaşmayı kendi mevcudiyetlerini takviye edebilecek bir araç olarak değerlendirmelerini her zaman meşru saymışlardır. Bu meşruiyetin sağladığı, Batılı olmayı isterken, kendisini her ne olarak kuruyorsa, o şekilde kalabilmeyi vaat eden bir başkalık talebidir. Bir başka ortaklık, millî kimliklerin ve geleneğin üretilmesinde Batılılaşmanın sahip olduğu kurucu roldür. Türk, Japon ve Rus toplumları, batılılaştıkça kendilerini ve kendilerini ifade ettikleri geleneklerini üretmişlerdir. Bu nedenle batıcılık, karşıtlık veya uzlaşma anlamında gelenekçiliğin anlaşılmasında vazgeçilmez bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Çiğdem, 2007: 69).

Cyrill Edwin Black'in 1967'de yayınlanan *The Dynamics of Modernization* (Modernleşmenin Dinamikleri) adlı kitabında o dönemin bütün ülkelerini modernleşme süreçlerine göre modellere ayırmış ve bu doğrultuda yıllara göre sıralandırmıştır. Black tarafından yazılan kitapta yer alan ve aşağıda bir özeti olarak bazı ülkelerin yer aldığı tabloda; modernleştirici liderliğin konsolidasyonu, ekonomik ve sosyal dönüşüm ve toplumun modernleşmeye entegrasyonuna göre yıllar belirtilmiştir. Bu noktada Türkiye beşinci modernleşme modeli ülkeleri arasında yer almış ve Black'in kitabı yazdığı yıllarda ekonomik ve sosyal dönüşümünü tamamlayamadığından bir sonraki aşama olan, toplumun modernleşmeye entegrasyonu sürecine geçemediği görülmektedir (Black, 1967: 90-94). Burada dikkat çeken bir diğer nokta da aynı modernleşme modelinde yer aldığımız Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasından dolayı ikinci aşama olan ekonomik ve sosyal dönüşüme 1945 yılında başlamasına rağmen bugün, özellikle bilimsel, teknolojik ve ekonomik konularda dünya üzerinde geldiği noktadır.

Tablo 3.2.1: Modernleşme Modellerine Göre Bazı Ülkeler

	Modernleştirici Liderliğin Konsolidasyonu	Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm	Toplumun Modernleşmeye Entegrasyonu
(Birinci Modernleşme Modeli Ülkeler)			
Birleşik Krallık	1649-1832	1832-1945	1945-
Fransa	1789-1848	1848-1945	1945-
(İkinci Modernleşme Modeli Ülkeler)			
Amerika Birleşik Devletleri	1765-1865	1865-1933	1933-
Kanada	1791-1867	1867-1947	1947-
Avustralya	1801-1901	1901-1941	1941-
(Üçüncü Modernleşme Modeli Ülkeler)			
Almanya	1803-1871	1871-1933	1933-
İtalya	1805-1871	1871-	
İspanya	1812-1909	1909-	
(Dördüncü Modernleşme Modeli Ülkeler)			
Brezilya	1850-1930	1930-	
Arjantin	1853-1946	1946-	
Meksika	1867-1910	1910-	
(Beşinci Modernleşme Modeli Ülkeler)			
Rusya	1861-1917	1917-	
Japonya	1868-1945	1945-	
Türkiye	1908-1923	1923-	
(Altıncı Modernleşme Modeli Ülkeler)			
Hindistan	1919-1947	1947-	
Pakistan	1919-1947	1947-	

(Yedinci Modernleşme Modeli Ülkeler)			
Kamerun	1960-		
Nijerya	1960-		

Kaynak: (Black, 1967: 90-94)

Cumhuriyet'in kurulması ile imparatorluktan ulus-devlete geçiş yaşandığı için Tek Parti Dönemi'nin modernleşme çabaları anlatılırken "milliyet" meselesine de kısaca değinmek gerekir. 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, Doğu Avrupa'nın büyük imparatorlukları gibi, Osmanlı İmparatorluğu da "milliyetler" sorunuyla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Osmanlı'nın himayesindeki Balkanlar'ın Hristiyan halkları zamanla "milliyet"lerinin bilincine varmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi otoritesine karşı ayaklanma başlamıştır. İmparatorlukta ilk isyan; önce özerkliklerini, daha sonra da bağımsızlıklarını kazanacak olan Yunanlılar ve Sırp'lar tarafından başlatılmıştır. Ardından Bulgar, Makedon ve Ermeni milliyetçilikleri birbiri ardına sıralanmıştır. Bu ulusal hareketlerin dikkat çekici ortak noktaları olmuştur. Özellikle köylü kesim arasında görülen etnik bir çekirdek, kendisini muhafaza edebilmeyi bir anlamda da Kilise'ye borçlu saymıştır. Ayrıca bu çekirdek, kendi tarihi ve milliyetiyle ilgili değerlerini korumuş olması ile Batı Avrupa düşüncelerinden etkilenen ulusal bir burjuvazinin varlığına dayanmıştır. Bu anlamda liderliği ise, bağımsızlık ve kültürel özerklik talebinde bulunan ulusal burjuvazi üstlenmiştir. 19. yüzyılın son yıllarında, milliyetçilik bu defa Osmanlı'nın Müslüman halklarına; ilk olarak Arnavutlar, ardından Araplar ve Kürtler, son olarak da Türkler olmak üzere sıçramıştır (Georgeon, 2006: 1-2).

II. Abdulhamid dönemi, yasaklara rağmen, "milliyetçilik" akımının Türkiye'de ortaya çıkmaya başladığı bir dönem olmuştur. Batı Avrupa'da gelişmekte olan Batı milliyetçiliğinin kuramcıları, ortaya koydukları düşüncelerle taraftar toplamaya çalışmış ve her milletin kendi devletinin olması gerektiği fikrini ortaya atmışlardır. Çeşitli din, dil ve etnik grupların oluşturduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ülkeye ulaşması mümkün olamazdı. Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nu meydana getiren karışımın sürmesini ve her grubun kendine ait bir devleti olamayacağı için hepsinin Osmanlı devletine katılması düşüncesini temel alan "Osmanlılık" idealini ortaya

koymuştur. Üstelik Osmanlı'yı kurtaracağını ve yücelteceğini düşündüğü bir Osmanlı "patriyotluğu"nu kendisine rehber edinmiştir. Vatan, Namık Kemal için Osmanlı topluluğuydu. Fakat çeşitli milletlerin oluşturduğu ve farklı dil ve lehçelerin geçerli olduğu Osmanlı'da bu idealin biraz da yapay olduğu zamanla ortaya çıkmıştır (Mardin, 1991: 95-96). Tek Parti Dönemi'nde ise, milliyet kavramı tek bir millet yaratma projesi üzerinde ilerlemiş ve gerçekleştirilmek istenen modernleşmede, yeni ulus yaratma projesi düşünülerek hareket edilmiştir.

Tek Parti Dönemi modernleşme projesini ve Atatürk devrimlerini anlayabilmek için, kısaca Atatürk'ün modernleşme anlayışına, devrimler ve modernleşme ilişkisine, Türk modernleşmesinin sorunsalları ve kriz alanlarına göz atmak gerekmektedir. Mardin'e göre; Atatürk devrimlerini ve onun düşüncesini genel olarak ele almanın bir yolu da onları öncesinde tartışılmış; fakat çözüm bulunamamış birtakım sorunlara getirilen yeni çözüm yolları olarak düşünmektir. Bu sorunları Atatürk'ten önce gelen hiç kimse çözemediği için kendisinin bu sorunları çözebilmiş olması önemlidir. Atatürk devrimlerinin itici gücü olan bu çözülmesi zor meseleler, belki de Atatürk'ün bulduğu çözümlerin de öneminin tekrardan, yeni bir açıdan belirtilmesini olanaklı kılacaktır. Atatürk devrimlerinin köklerinde yer alan; ancak genellikle üzerinde durulmayan bir felsefi temel taşı olarak insanın kendi yazgısına hâkim olabileceği fikri öne çıkmaktadır. Bu durum, Atatürk'ün davranışlarında görülen kendine güven, sebat ve iyimserliğin bir belirtisidir. Toplumun belirli taraflara doğru yönlendirmek için yürütülen böylesine ısrarlı bir çaba, herhalde bu çabanın bir etkisi olabileceğine inanılırsa bir anlam kazanabilir. Bu yüzden, Atatürk'ün devrimlerinin tümünün temelinde yer alan en derin ve kapsayıcı felsefi dayanak insanın çevresi üzerinde hâkimiyetini sağlayabileceği inancıdır (Mardin, 1990: 139-140).

Atatürk, devrimlerinin felsefi dayanağı ve modernleşme anlayışı açısından bir çok isimden etkilenmiş; ancak Machiavelli ve Rousseau, Atatürk'ün modernleşme anlayışını etkileyen düşünürler arasında öne çıkmıştır. Atatürk'ün devlete, topluma ve bireye olan bakışı, bu düşünürlerden oldukça etkilenmiştir. Atatürk, Rousseau'nun eserlerini büyük bir titizlikle incelemiş; egemenlik, genel irade, egemen/lider vb. konularda bütünüyle onunla örtüşmüştür. Atatürk, modernleşmenin şekline ve Cumhuriyete bakış açısı ile uygulanacak yöntem bakımından da Fransız İhtilali'nden çok etkilenmiştir. 8 Mart 1928 tarihinde yabancı bir gazeteciye demeç veren Atatürk;

“Türk Cumhuriyeti kendisine has vasf-ı mümeyyizle inkişaf etmekle birlikte, Fransa İhtilali'nin açtığı yolu takip etmiştir” demiştir. Bu açıdan Atatürk'ün konuşmalarından ve yazılarından da anlaşılacağı üzere, aydınlanma düşünürlerinin ortak paydaları olan bireycilik, ilerlemecilik düşüncesi, akla güven, bir aile olarak insanlık, dünya vatandaşlığı kavramı, laiklik, uygarlık, bilim, sanat kavramları önemli bir rol oynamıştır. Kuvvetler birliği millet iradesi, ulusçuluk kavramları, genel iradenin egemenliği ile sivil din oluşturulmasına yönelik uygulamalar, Rousseau'ya bağlanabilir. Ancak, Atatürk ve yakın çevresindekilerin tek düşünsel kaynakları Fransa olmamıştır. Atatürk ve çevresinin hemen hepsi meslekten asker olup; mesleki ve kültürel eğitimlerini Abdülhamit döneminde Alman askerî uzmanlar aracılığıyla yeniden düzenlenen Harbiye'de almışlardır. Hocalarının çoğu Alman ordusunda eğitim görmüştür. Cumhuriyetçi Kadro'nun asker kökenli üyeleri, bu okullarda Clausewitz'in Goltz'un ve Moltke'nin başlıca temsilcileri sayıldığı Alman realpolitik felsefesini, savaş öğretisini, askeri gücün önemini ve ulusçuluk ile sosyal Darwinizm'in sentezini, Alman askeri uzmanlar ve hocaları aracılığıyla öğrenmişlerdir. Hem mesleki eğitimleri hem de savaş deneyimleri, doğal olarak, onların iç ve dış politikaya bir asker gözüyle bakmalarını sağlamıştır (Ünder, 1998: 66-67). Böylece, modernleşme geleneği açısından Atatürk'ün kişiliğinde Rousseau'cu devlet-toplum-birey teorisinin, Machiavelli'ci yöntemin ve de Alman askeri-savaş öğretisinin bir araya gelmesiyle Türk modernleşme geleneğine damga vurmuş olan modernleştirici devlet ve liderlik ortaya çıkmıştır (Çetin, 2003: 199).

18. yüzyılda başlayarak kısa aralıklarla devam eden ve devleti yaşatmayı amaçlayan modernleşme hareketleri devletin yıkılışını önleyememiş; ancak oluşturulan yenilikler ve ortaya koyulan yeni düşünceler Türk İnkılabı'na zemin hazırlamıştır. Fakat Atatürk'e gelinceye kadar hiç kimse, padişahlar ve üst düzeydeki bazı devlet adamları tarafından gerçekleştirilen bu yenilik hareketlerine rağmen temeli ulusal egemenliğe dayanan tam bağımsız bir Türk devleti kurmayı düşünememişti (Kılıç, 2008: 182). Atatürk devrimleri modernleşme açısından topyekûn bir devrimdir. Batı'yı yaşam felsefesi, bütün sembolleri ve değer yargılarıyla benimseyen Atatürk, 1924'te yaptığı bir konuşmada; *“medeniyete girmek arzu edip de Garb'a teveccüh etmemiş devlet hangisidir?”* demiştir. 1925'deki bir konuşmasında da şöyle demiştir: *“Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı zihniyetiyle medeni olduğunu isbat ve izhâr etmek*

mecburiyetindedir... Aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir". Ayrıca, 1927'de yaptığı bir konuşmada da; "yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkilâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mâna ve eşkâliyle medeni bir heyet-i içtimaiye haline îsal etmektir. İnkilâbımızın umde-i asliyesi budur". "Beş altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak bu, zihniyetimizdeki tebeddüldendir. Artık duramayız. Behemehâl ileri gideceğiz". Atatürk'ün radikal devrimci modernleşme düşüncesi, zihniyet değişikliği ve topyekûn değişme kavramlarında kendisini bulmuştur. Malinovski'nin ifadesine göre amaç, Türk toplum düzenini, yani toplumsal, maddî ve manevî medeniyetini Batı medeniyeti modeline dönüştürmek, Türkiye'yi batılı milletler arasına katmaktır. İnalçık'ın ifadesine göre; "modernleşme, Atatürk tarafından asrileşme, muasır medeniyet seviyesine erişme veya garphlaşma terimleriyle ifade olunmuştur" (İnalçık, 1963: 628).

Kurtuluş Savaşı'ndan zaferle ayrılan Atatürk ve silah arkadaşları, çağdaşlaşmayı ve modernleşmeyi amaçlayan ilkeleri saptamış, Türk Devrimi'ni gerçekleştirerek evrimleşme aşamasına taşımıştır. Aynı zamanda bu devrim; rönesans, reform, Sanayi Devrimi ve Batı ülkelerinde gerçekleşen devrimleri yaşamamış olan bir toplumun, evrensel kültür dairesi içerisine dahil olmasına yönelik bir kültür atılımı olmuştur. Başlangıçta HF'nin tüzüğünde bulunan, 1937 yılında ise, Anayasa'ya eklenen ilkeler; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, devletçilik, halkçılık, lâiklik ve inkılapçılık Atatürkçülüğün veya Türk Devrimi'nin dayandığı ilkeler olmadan önce, devletin kurucusu olan ve devrimi üstlenen bir partinin siyasi amaçları olarak ortaya konulmuştur. Atatürk'ün yayınlarında, konuşmalarında, uygulamalarında ve gerçekleştirdiği devrimlerin temelinde bu altı ilke ile beraber özgürlük, millet egemenliği, bağımsızlık, akılcılık, hukukun üstünlüğü, bilimcilik gibi ilkeleri bulmak da mümkündür (İlhan, 1998: 2-3).

Kuruluşundan itibaren modernleşme politikalarının taşıyıcılığı görevini üstlenen dönemin iktidar partisi CHF, Tanzimat'tan itibaren devam eden geleneksel kurumlar ve Batı kurumları arasındaki çelişkili duruma son vererek tercihini Batı kurumlarından yana kullanmış, 1920'lerde de geleneksel kurumları büyük oranda tasfiye etmiştir. Bu süreçte, İslam hukuku işlevsizleştirilip yerine Batı Hukuku getirilmiş; Dini ve geleneksel özellikler taşıyan Osmanlı toplumsal yaşantısı yerine pozitivist, akılcı ve değişim yanlısı bir toplum oluşturulmak istenmiştir (Güneş Ayata, 1992: 64). Yeni

devletin kurulmasıyla birlikte modernleşme çabaları da büyük bir hız kazanmıştır. Osmanlı'da yaşanan modernleşme hareketi ile birlikte reforma uğrayan ilk kurum silahlı kuvvetler olduğu için, modern orduya saray tarafından modernleşme ve reformların bekçiliği görevi verilmiştir. Hem siyasi seçkinler hem de askerler tarafından içselleştirilerek adeta bir devlet ideolojisi haline getirilen bu siyasi anlayış, günümüze kadar ulaşmıştır (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 39). 1923-1928 yılları arasında, Türkiye Cumhuriyeti devletinin tek temsilcisi konumunda olan Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde, Türkiye'yi demokratik, modern ve laik bir milli devlet statüsüne yükselten devrim kanunlarını yürürlüğe koymuştur. Atatürk ve Mecliste liderliğini yaptığı inkılapçı grubu, yeni devletin Batılı milletler ailesinin bir ferdi olabilmesi için radikal anlamda Batılılaşmayı bir önşart olarak görmüşler ve bu amaçla da inkılaplar birbiri ardına gerçekleştirilmiştir (İnalçık, 1998: 15).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında birçok inkılap gerçekleştirilmiştir. Kasım 1925'te Şapka Kanunu çıkarılarak bütün erkeklerin fes giymeleri yasaklanmış ve böylece toplumsal ve dinsel ayrımların belli olmasına son verilmiştir. Bu devrimden sonra derviş tarikatları, tekkeler ve türbeler kapatılmıştır. 1 Ocak 1926'da ise, Miladi Takvim benimsenerek üç farklı takvimden tek bir takvime geçilmiştir. Osmanlı Devleti'nden 1926'ya kadar dini cemaatlerin, aile ve miras işlerinde kendi yasalarını kullanmalarına izin verilirken devlet, şeriatı uygulamıştı. Fakat Hıristiyan ve Yahudi cemaatleri bu durumu kabul etmeyerek Batı kanunlarına göre yaşamak istemişlerdir (Ahmad, 2012: 99-101). Bu süreçten sonra söz konusu hukuk düzeni değiştirilerek çelişkili durum ortadan kaldırılmış ve laik yasalar çıkarılarak Batı hukuk düşüncesi benimsenmiştir. Laikleşme yolunda ilk adımlar 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması ve 8 Nisan 1924'te Şeriyet Mahkemelerinin kaldırılmasıyla atılmıştır. 1926'da İsviçre'den Medeni Kanun, İtalya'dan Ceza Kanunu alınmıştır. 20 Nisan 1928'de Anayasa'da yer alan Türkiye Devleti'nin dini, İslam'dır hükmü kaldırılmış ve 1937 yılında laiklik ilkesi Anayasaya girmiştir (Gözübüyük, 2002: 60).

17 Şubat 1926 tarihinde yeni medeni kanun meclis tarafından kabul edilmiştir. Yeni kanunla birlikte, Atatürk'ün altı ay öncesinde yararlandığı erkeğin istediği zaman eşini boşamasına müsaade eden İslam kanununun kullanımı sona ermiş ve kadınlara yeni haklar tanınmıştır. Eski kanuna göre mirastan alacakları hisse erkeklerin yarısı miktarında olan kadınların hissesi, artık eşit olmuştur. Fakat o zaman birçok Avrupa

ülkesinde olduğu gibi, erkekler evlerinin reisi olma konumlarını sürdürmüştür. Bu duruma rağmen yeni Medeni Kanun, kadınların özgürlüğünü elde etmelerinde önemli bir adım sayılmaktadır (Mango, 2000: 422-423).

Türk Modernleşmesi, toplumu tümünden dönüştürmeyi ve Batı'nın ideal normları içerisinde ona yepyeni bir düzen vermeyi amaçlamıştır. Ancak bu durum, ontolojik ve epistemolojik olarak gerçekleşen radikal kopmalara hız kazandırmıştır. Türk modernleşme öğretisinde Tanzimat'tan Cumhuriyet modernleşmesine gelinceye kadar, kesintisiz bir devamlılık sağlanmıştır. Fakat Cumhuriyetin modernleşme projesini Osmanlı modernleşmesinden farklılaştıran, onun yapısal dönüşüm stratejisini hayata geçirirken daha köklü ve radikal hamleler yapmayı göze alması olmuştur. Ayrıca, değişimi devrime dönüştürmeyi başaran bir üsluba sahip olması, bu stratejiyi özgün kılmıştır. Cumhuriyet döneminin hedeflerinin ve üsluplarının farklı olması, dine ve dine dayalı işleyen kurumlara müdahale olanağını kolaylaştırmıştır (Subaşı, 2003: 81-82).

Osmanlı İmparatorluğu ve sonrasında Türkiye, 18. ve 19. yüzyılın değişim ve dönüşümlerinde ilerlerken; modernliğin temelini oluşturan üç güç olarak öne sürülen; piyasa ilişkilerinin gelişme biçimi, korumacı ilişkilerin kesin biçimi ve özgürlük-haklar söylemlerinden etkilenmiştir. Liman kentlerinden iç kesimlere uzanarak kollara ayrılan yol ağı ile Osmanlı ekonomisi ve piyasaları Avrupa piyasalarına bağlanmış, bunların egemenliği altına girmiştir. Korumaya yönelik karşı hareket ise, kurumsal reformlar ve artan milliyetçilikle Balkanlar'da ortaya çıkan ayrılıkçı grupların giriştiklerine benzer yerel ayaklanmalar şeklini almıştır. Özgürlük ve haklar söylemi ise, henüz 19. yüzyıldaki ilk evrelerinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasal muhalefetin dayanak noktası olmuştur. Bu güçlerin aynı dönemde gelişmesi Osmanlı/Türk modernleşme geçmişinin çeşitli belirsizliklerle, zaman zaman gün yüzüne çıkan geriye dönüşlerle, hız ve öncelikler açısından dönemsel değişiklikler göstermesine yol açmıştır (Kasaba, 2005: 16).

Atatürk devrimlerinin fikri temelleri, Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan fikir akımlarında yatmaktadır. Gerçekten de Atatürk döneminde gerçekleştirilen devrimlerden; medreselerin kapatılması, Latin alfabesinin kabul edilmesi, fesin yasaklanmasıyla şapka giyilmesi, Şer'iyet Mahkemeleri'nin kaldırılması, Medeni Kanun'un kabul edilmesi ve kadın hakları gibi inkılaplar, daha önce Batıcıların yayın

organı olan *İctihad*'ın savunduğu görüşler arasında yer almıştır. Çünkü dönemin modernleşme şekli ve yöntemi, Abdullah Cevdet'in "*Bir ikinci medeniyet yoktur: Medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ile diken ile isticlas etmek mecburidir*" görüşüne paralel olarak Batı'nın kurumları, zihniyeti ve değerleriyle tamamen kabulüdür. Gerçekten de eğitim ve kültürel alanlarda gerçekleştirilen Harf İnkılâbı gibi reformlar, pedagojik ve pratik sebeplerden değil de, sosyal ve kültürel sebeplerden dolayı gerçekleşmiştir. Bu yüzden Tevhid-i Tedrisat'tan Latin alfabesinin kabulüne kadar yapılan bir dizi kültürel nitelikteki radikal inkılaplarla Batı'ya kapılar açılmış, geçmişin kapıları ise, kapatılmıştır (Kafadar, 2007: 352).

Sonuç olarak Türkiye'nin, hiçbir zaman Rusya'nın Bolşevikleri gibi enternasyonalize olabilmiş seçkinleri olmamıştır. Batı'yı çok iyi bilip Batı'nın emperyalizmine ve kapitalizmine ölesiye düşman olan Bolşevikler'e kıyasla Türkiye'nin Batıcıları için Batı, çok daha az bilinen ve çok daha idealize olan bir aktördür. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti Batı'ya karşı durmamış; aksine, kendisinden önceki dönemleri Batılılaşmaya yeterli çabayı göstermediği için eleştirmiş ve bu durumu "muasır medeniyet seviyesi" adı altında ilk hedef haline getirmiştir. Türkiye'nin entelektüel yaşamına, Osmanlı'nın son döneminde yaşanan sert çalkantılar içerisinde yetişen, 1890-1905 arasında doğan kuşak yön vermiştir. Bu kuşak, tam da millî bir devletin kurulması esnasında, bir tarafları zorunlu olarak siyasetin içerisindeyken, kültürel-akademik-entelektüel hayatta "kurucular" rolünü oynamışlardır. Çoğu, hâlen öncü oldukları alanlarda aşılmamış doruklar olarak durmaktadırlar. Bu Cumhuriyet aydınları, Türkiye'nin dünyayı en iyi bilen ve izleyen insanları olmuştur. Kültürü zayıf ancak ideolojisi kuvvetli olan İttihat ve Terakki geleneği, kültürü yoğun, ideolojisi gevşek Osmanlı'ya karşı Cumhuriyet'in ölçülerini belirleyen ilke olmuştur. Bu yüzden, başlangıçta düşük niceliğine karşılık yüksek niteliğe sahip bir kadro yolu açmıştır. Ancak, bu yoldan geçecek olanlar aynı çapta olamamıştır. Bu yüzden Cumhuriyet Batılılaşması, kitlelere çok fazla yayılamamış; bu yüzden kendi dışından çekinen bir kadro hareketinin kalıplarından çıkıp, siyasî demokrasiye geçememiş; bu şartlarda kültürel uzanımları da biçimsellikten kurtulamamıştır (Belge, 2007: 53-54).

4. MODERNLEŞME SÜRECİNDE KADIN

Batı'da 15. yüzyıldan başlayarak tarımsal ekonominin yerini ilk olarak ticaret, daha sonra da endüstriyel ekonomi almış ve bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu durum neticesinde de dinsel ideolojinin sınırları genişlemiş, bireye ve topluma, akıl ve bilim doğrultusunda gelişen yeni düşünce yapıları egemen olmaya başlamıştır. Rönesans ve Aydınlanma kavramlarıyla açıklanan bu süreçte, özgür düşünce, akıllı ve bilimi esas alan toplumsal-siyasal felsefe, bireysel hak ve özgürlükler gelişmiştir. Sanayi Devrimi sayesinde kadın, çalışma hayatında etkin olarak yer almaya başlamıştır. Bunun paralelinde, kadının toplumsal statüsünde artış gözlenmiştir. Binlerce yıllık ataerkil toplumsal kültürün dönüştürülmesi basit olamayacağından bu uğurda uzun mücadeleler verilmiştir. Ancak artık kadınların önünde bir yol açılmış ve kadınlar modernleşme sürecine girmeye başlamıştır (Kaymaz, 2010: 336).

Kadınların modernleşme sürecine girmesinde ortaya çıkan kadın hareketinin çok büyük payı olmuştur. Kadınların kendilerine biçilen rollere, yaşam biçimlerine bir başkaldırı şeklinde ortaya çıkan kadın hareketi, toplumun içine girdiği kurumsal ve yapısal değişimlerle, özgürlük ve eşitlik düşüncelerinin toplumun genel değerleri olmaya başlamasıyla ilişkili olarak gelişmiştir. Bu dönüşüm de 19. yüzyılı etkisi altına alan ideolojik, ekonomik ve siyasal bazı temel iticiler aracılığıyla ilerlemiştir. Dönüşümün başlamasını sağlayan ilk somut örnek, 1789 tarihli Fransız Devrimi olmuştur. Bu dönemde kişi hak ve özgürlüklerinin yasalarla güvence altına alınmasını sağlayan "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" yayınlanmıştır. Bunun sonucunda, iktidara meşruluk kazandıran kaynaklar değişmiş, dinin veya soyun esas alındığı otorite inancı ortadan kalkmış; siyasal güç, monarktan alınarak halkın hür iradeleriyle seçtiği parlamentolara taşınmış; eğitim kurumlarının sayıları artırılarak okullar dünyevileştirilmiş ve son olarak Sanayi Devrimiyle beraber kitlesel olarak üretime katılım sağlanmıştır. Kadınların tarih sahnesine kitlesel bir şekilde çıkmaları ilk defa Fransız Devrimi ile gerçekleşmiştir. Farklı kesimlerden kadınlar Devrimi desteklemiş ve Devrimin sloganları olan "eşitlik", "kardeşlik" ve "özgürlük" fikirlerini arkalarına alarak hak talebinde bulunmuşlardır. Ancak Fransız devrimi de cinsler arasındaki ikiliği ortadan kaldıramamıştır. Devrime kitlesel olarak destek verdikleri halde kadınların talepleri yerine getirilmemiştir. Üstelik devrim öncesinde sahip oldukları haklar da ellerinden alınmıştır. İlerleyen yıllarda siyaset, hukuk, eğitim, çalışma gibi hemen her

alandanda ortaya çıkan hak eşitsizliği kadınlar tarafından oldukça yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Hatta bu dönemde kadınları ve çocukları kitlesel bir şekilde üretime dahil eden sanayi Devrimi ve kapitalizmin ortaya çıkardığı problemler, gerek kadınların gerekse de toplumun üzerinde derin etkiler bırakmış ve olay yeni bir boyut kazanmıştır. Dünyada hızla yaşanan bu değişimler neticesinde yeni haklar ve değerler ortaya çıkmıştır. Ancak bu hakların da Fransız Devrimindeki gibi kendilerine yönelik bir iyileşme içermediğini fark eden kadınlar, isyan hareketlerine başlamıştır. Karşlarına çıkan sorunların büyüklüğüne rağmen hemen her ülkenin ve her kesimin kadınları ezilişlerine ve konumlarına başkaldırmıştır. Yaşadıkları ülkenin şartları ve toplumsal hayata katılma dereceleri ile ilgili olarak bir hareket başlatmışlardır. Burjuva kadınları siyasal ve ekonomik haklardan mahrum bırakılmalarına; kadın işçiler ise, çalışma koşullarına, düşük ücrete ve işsizliğe karşı başkaldırmıştır. Birleşik Krallık'ta orta sınıfın liderliğinde gelişen kadın hareketi oy hakkı talebi anlamına gelen "Sufraj Hareketi" şeklinde gelişirken; Almanya ve Fransa'da bu hareket, işçi sınıfı kadınları tarafından yürütülmüş; Amerika'da ise, köleliğe karşı gelişen bir hareket olmuştur (Çakır, 1996b: 18-20).

Avrupalı erkekler 19. yüzyılda kadınların yükselen gücünü durdurmaya çalışmıştır. Bu durumun sonucunda kadınlar yalnızca eve kapatılmamış; tarih, siyaset, ticaret, sanayi, sanat ve edebiyat gibi belli alanlardan da dışlanmışlardır. Ayrıca enerjileri de yeniden tasarlanan ev içi alana aktarılmıştır. Kadınlar, kendilerine terk edilmiş ya da emanet edilmiş alanların sorumluluğunu almış ve bu noktalardan iktidarın bütün kapılarına uzanan bir etki oluşturma becerisini geliştirmişlerdir. Burada bir kültürün çehresini, bir "toplumsal cinsiyet bilinci"nin kaynağını bulmuşlardır. Kadınlar, "ortaya çıkma"ya da çalışmışlardır. Ortaya çıkmak, evin dışına fiziksel anlamda adım atabilmek, seyahat edebilmek, sokaklarda yürüyüşe çıkabilmek, bir toplantı salonu veya kafe gibi kendilerine yasaklanmış mekânlara girebilmek kadar kolay olabilirdi. Manevi anlamda ortaya çıkmak ise, kendilerine biçilen rolün dışına çıkmak, bir kanaat oluşturmak anlamına da gelebilirdi ve bu, özel alanda da kamusal alanda da gerçekleştirilebilirdi (Perrot, 2005: 419). Kadınlar, bu ortaya çıkma mücadelesinde yoğun çabalar göstermiş, günümüzde dahi bu çabaları sürdürmektedirler.

19. yüzyıl az sayıda kadının, örgütsel yetenekleri ve yazılarıyla feminist bir kamusal kimlik oluşturduğu bir yüzyıl olmuştur. Bazı kadınlar, dinsel muhaliflikle öne

çıkarken, bazıları da kendi cinslerinin mücadelesini savunurken insan haklarına başvurmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde geleneksel yaşam tarzından, modern yaşam tarzına geçilmiş, bu durum da kadının statüsünü belirleyecek düzenlemelere olan ihtiyacı beraberinde getirmiştir. Ayrıca, hukuk alanında da birtakım değişimler yaşanmış ve böylece kadınlara sivil bir statü verilmiştir. Kadınların oy hakkı için mücadele edenler, yeni bir siyasal kimliğe yönelmişlerdir. Cinselliği çevreleyen sessizliği bozarak yeni bir ahlak yapısını savunmuşlardır. Çalışma hayatına dahil olabilmek için verdikleri mücadeleler, ekonomik bağımsızlığa kavuşmaları için gerekli temeli atmıştır (Käppeli, 2005: 449). Bu dönemde gelişen kadın hareketlerinin de sayesinde birçok ülkede, kadınların siyasal katılımını teşvik etmek için seçme-seçilme hakkıyla alakalı yasalarda eşitlikçi düzenlemelere gidilmiştir. Ayrıca kadınların siyasal katılmanın her alanında erkeklere oranla çok daha az etkinlik göstermeleri, evrensel bir eğilimi yansıtmaktadır. Siyasal ve iktisadi gelişmenin ileri seviyelerinde yer alan toplumlarda dahi kadınların siyasal hayata katılımı yakın tarihlerde gerçekleşmiştir (Turan, 1986: 79-80).

Yaşanılan dönüşümlerin sonrasında kadın hareketi, toplumsal bir harekete dönüşmüştür. Kadın, içinde bulunduğu toplumsal yapıda kendini ve erkeğe kıyasla sahip olduğu konumu sorgulamaya başlamıştır. Yaşam tarzıyla, değerleriyle, ilişkisiyle yeni bir toplumsal yapı ve bu yapı içerisinde yeni bir kadın imajı oluşturmaya yönelik örgütlü veya bireysel talep ve eylemler ortaya çıkmıştır. Kadınların modernleşmesini tamamlayacak olan bu hareket, bir kurtuluş hareketi olmuştur. Toplumda herkese vad edilen özgürlük ve eşitlik düşüncesinin kadının hayatındaki her alana yayılabilmesi için, onu sınırlandıran geleneklerden, yaşam biçiminden, değerlerden kurtulma mücadelesi olmuştur. Feminizm ise, bu hareketin ideolojisi olmuştur (Çakır, 1996b: 21). Toplumsal cinsiyet kavramı ise, daha sonra kullanılmaya başlanmış ve kadının modernleşme sürecinde geçirdiği değişimde etkili bir rol üstlenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, toplumsal cinsiyet ve feminizm kavramlarına değinilmiştir.

4.1. Toplumsal Cinsiyet

Bir kavram olarak ilk kullanımı, 1950’li yıllarda kişilik patolojilerinin tedavi edilebilmesi için psikoloji alanında görülen toplumsal cinsiyet (gender), bu açıdan, kimlik şeklinde kavramlaştırılmış, bir kişinin kadın veya erkek oluşu üzerine öz algısı da toplumsal cinsiyet kimliği şeklinde ifade edilmiştir (Marshall, 2000’ den aktaran; Sayer, 2011:9). Bununla beraber, toplumsal cinsiyetin 1950’lerden önce de bir kavram olarak kullanıldığı düşüncesinde olanlar da bulunmaktadır. Nellie Oudshoorn (1994) için toplumsal cinsiyet, ilk defa 1930’lu yıllarda psikolojik karakterlerle fizyolojik cinsiyetin farklı olduğunu ortaya koymak için kullanılmıştır (Oakley, 1997’ den aktaran; Sayer, 2011:9). Kadınların daha özgün bir şekilde toplumsal cinsiyet ve rollerini inşa edebilmeleri için kimlik ve karakter inşasında politik ve iktisadi kaynakları içeren yeni sosyal imkanların geliştirilmesi gerekir. Bu yüzden, gerek kültürel, gerekse politik anlamda, kadınların etkinlik alanlarını genişletebilmelerine olanak sağlayacak bir toplumsal yapının oluşması gerekmektedir. Özellikle son iki yüzyıl boyunca gerçekleşen modernleşme pratikleri, bu tarz bir toplumsal yapının oluşabilmesi için gereken kaynak ve tecrübeleri temin etmektedir (Özkan, 2014: 1249-1250).

Kısaca toplumsal cinsiyet, sosyal açıdan kadın ve erkeğe biçilen roller, sorumluluklar olarak ifade edilebilir. Toplumsal cinsiyetin getirdiği rollerin içeriği zamana ve mekana göre değişebilmektedir. Birçok etken, bireyin toplumsal cinsiyetini belirleyebilmekte, toplumsal cinsiyet hayatın her döneminde farklı biçimlerde de olsa bireyleri etkilemektedir. Kaynakların ayrılmasında ve kullanılmasında, fırsatların kullanımında ve hizmetlere erişimde bireyin cinsiyetinden dolayı ayrımcılık yapılabilmektedir. Bu ayrımcılıklardan, erkeğe kıyasla daha dezavantajlı ve toplumsal algıda daha düşük bir statü biçilmiş kadınlar daha olumsuz etkilenmektedir (Çabuk Kaya, 2018: 1).

Cinsiyet ile toplumsal cinsiyet kavramları birbirlerine karıştırılmamalıdır. Giddens’a göre; sosyologlar cinsiyet kavramını genellikle bedenin dışı veya erkek olarak tanımlanmasını sağlayan anatomik ve fizyolojik farklılıkları ifade etmek için kullanırlar. Toplumsal cinsiyet kavramı ise, tam aksine, dişiler ve erkekler arasındaki kültürel ve toplumsal farklılıklarla alakalıdır. Toplumsal olarak kurulan erillik ve dişillik terimleriyle bağlantılı olan toplumsal cinsiyet, doğrudan bireyin biyolojik

cinsiyetinin bir sonucu olmak zorunda değildir. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında köklü bir ayırım vardır, çünkü erkeklerle kadınlar arasındaki pek çok farklılığın kökeni biyolojik olmamaktadır (Giddens, 2012: 505).

BMKSK'nın Mart 2011'de New York'ta gerçekleştirilen "Kız Çocuklarının Eğitim Hakkı" başlıklı toplantısında, BM'nin pek çok anlaşmasında ve kararında elli yıldır yer alan "toplumsal cinsiyet" terimi katılımcı devletler arasında kriz yaratmış ve esas anlaşmazlık konusu haline gelmiştir. Muhafazakâr bir blok, birçok Müslüman ülke, Vatikan ve Afrika'nın bazı Katolik ülkeleri, toplantının sonuç bildirgesinde "toplumsal cinsiyet" (gender) kavramının yer almasına ısrarla karşı çıkmıştır. Onbeş günlük toplantının son gününe kadar süren şiddetli tartışmada, pazarlıklar neticesinde, muhafazakâr blok, kız çocuklarının eğitimi meselesinde ilerleme sağlayacak birçok maddenin sonuç bildirgesinde yer almaması şartıyla "toplumsal cinsiyet" teriminin bildirmede yer almasına rıza göstermiştir. 1960'larda kullanılmaya başlanan ve 1970'lerden itibaren de yaygın bir şekilde bilimin ve BM'nin literatüründe kendisine yer bulan "toplumsal cinsiyet" teriminin 2010'lu yıllarda bu kadar ciddi bir siyasi çekişme yaratmasının nedeni, muhafazakâr kesimin cinselliğin sadece biyolojik unsurlarla saptandığı, yani bir insanın kadın veya erkek cinsel organıyla dünyaya gelmesinin cinselliği belirten esas unsur olduğuna yönelik ısrarları olmuştur. Hâlbuki bireyin cinselliği tek başına biyoloji ile açıklanamayacak; siyasi, toplumsal, dini, kültürel vb. pek çok faktörün etkisiyle şekillenmektedir. Bu olguyu karşılayan terim ise, "toplumsal cinsiyet"tir (İlkkaracan, 2011: 14).

Toplumsal cinsiyet ve biyolojik cinsiyet ilişkisini ifade etmenin en klasik kabul edilen şekli, "anatomî/biyoloji kaderdir" ifadesinden geçmektedir. Tıp, hukuk, psikoloji ve din gibi alanların önermelerinden de beslenen ve feminizm geleneği içerisinde en kapsamlı ortak eleştiriye uğramış birkaç görüşten birinin esasını oluşturan bu anlayışın temeli şudur: Bireyin doğuştan gelen biyolojik cinsiyeti (sex), o kişinin toplumsal cinsiyetini (gender) belirler. Yani bu anlayışa göre, eril üreme organı ile doğan bireye erkek, dişil üreme organı ile doğan bireye ise, kadın denilir. Toplumsal cinsiyetin bu şekilde ifade edilmesinin feminist teori bağlamındaki eleştirileri harekete geçiren çıkarımları olmuştur. Bu çıkarımların önde geleni, üreme organlarının işlevi açısından cinsellikte doğal olanın bir kere "verildiğinde", toplumsal cinsiyetin ise, "ne olduğuna" dair mutlak ve zorunlu bir belirleyicisi olarak algılanmasıdır ki bu durum, biyolojik

cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında birebir bir ilişki bulunmadığını savunanlar için kabullenilemez bir görüştür. Diğer bir sorun ise, toplumsal cinsiyetin üreme fonksiyonları açısından tanımlanması ile doğal olarak beraberinde gelen zıtcinsel (heteroseksüel) bir kalıba oturtulması ve bu kalıbın dışında yer alanların (çocuk sahibi olmak istemeyenler, eşcinseller, hermafroditler vs.) dışlanması, reddedilmesi ve farklı derecelerde toplumdan izole olmaya zorlanması gibi baskıcı unsurlar içeren davranışlara uğramalarıdır (Durudoğan, 2011: 17).

Toplumsal cinsiyet rollerine değinecek olursak; rol, örgütlü bir sosyal yapı içerisinde bireyin bulunduğu pozisyonu, bu pozisyonla alakalı ayrıcalıkları, sorumlulukları ve diğer pozisyonlardaki bireylerle etkileşimi yönlendiren kuralları göstermektedir. Annelik, babalık, askerlik, öğretmenlik gibi farklı rollerden bahsetmek mümkündür. Kadınlara ve erkeklere tanınan farklı roller ise, toplumsal cinsiyet rolleri olarak bilinmektedir. Kadınların ve erkeklerin, toplum tarafından yazılan “senaryo”ya bağlı kalmaları ve rollerini oynamaları beklenmektedir. Kalıplaşmış cinsiyet yargılarını veya toplumun saptadığı cinsiyet farklılıklarını yansıtmak üzere kullanılan toplumsal cinsiyet rolleri terimi, daha özelden geleneksel anlamda kadınla ve erkekle ilişkili olduğu varsayılan rolleri ifade eder (Dökmen, 2010: 28-29).

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin sosyal açıdan belirlenen rolleri olmakla birlikte, biyolojik farklılıklarla ilgili değil; toplumun, bireyleri kadın ve erkek olarak nasıl gördüğü, nasıl düşündüğü ve nasıl davranmasını beklediği ile alakalı bir kavramdır. Kadınların ve erkeklerin cinsiyetlerine uygun olarak farklı davranışlar sergilemesi uygun görülür. Bu zihniyetle beslenen kadınlar aleyhine yapılan ayrımcılık ve içerisinde şiddet barındıran tutum ve davranışlar, uygunsuz görülmez (Tırtıl ve Yüksel, 2011: 172). Cinsiyet rolleri etrafında yürütülen tartışmalar, cinsiyet rollerinin anlamı ve konumu üzerinde son derece zengin düşünce birikimi sağlamıştır. Dahası bu konudaki tartışmalar güncelliğini korumaktadır. Cinsiyet rollerinin oluşumunu kişisel yaşam sürecinde incelemek gerekirse, cevaplanması gereken asıl soru, “cinsiyet rolleri nasıl gelişir?” sorusu olur. Bu sorunun cevabı olabilecek iki genel açıklama yapılmış; bunlardan birisi öğrenmeyi, bir diğeri ise, bilişsel mekanizmaları vurgulamaktadır (Vatandaş, 2007: 34).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ise, kadınlar ve erkekler arasında çeşitli şekillerde meydana gelen konum, saygınlık ve iktidar farklılıklarını işaret etmektedir. İşlevselciler, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini açıklarken, toplumsal cinsiyet farklılıklarının ve cinsiyet esaslı işbölümünün, toplumsal kaynaşmaya ve istikrara katkı sağladığını vurgulamaktadırlar. Feminist yazarlar ise, bu eşitsizliğin bir şekilde doğal olduğu düşüncesine karşı çıkmış; liberal feministler, bu eşitsizliği ayrımcılık ve cinsiyetçilik gibi kültürel ve de toplumsal davranışlarla açıklamaya çalışmış; Radikal feministler ise, ataerkil düzeni sürdüren erkeklerin kadınların sömürülmesinden sorumlu olduklarını ileri sürmüş; son olarak siyah feministler ise, toplumsal cinsiyete, etnik köken ve sınıf gibi etkenleri de ekleyerek beyaz olmayan kadınların maruz kaldıkları baskıların anlaşılabilmesi için bu kavramların önemli olduğunu vurgulamışlardır. Cinsiyet kavramının toplumsallaşması, aile, medya vb. aracılığıyla toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesi süreci olarak ifade edilebilir. Bu süreç doğum ile başlar. Çocuk, biyolojik cinsiyetine uygun olduğu varsayılan kuralları ve beklentileri öğrenerek özümser. Bu şekilde bu beklentilere ve kurallara uygun “cinsiyet rollerini,” dişi ve erkek kimliklerini, yani erillik ve dişilliği benimserler (Giddens, 2012: 526).

Kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçiliğine bakacak olursak, resmî ve milliyetçi tarih anlatılarının, büyük oranda devlet, diplomasi, kurumlar, ordu, savaş gibi konular ile padişahlar, devlet adamları, hanedanlar, komutanlar gibi genellikle muktedir ve eril öznelerle alakalı olduğu bilinmektedir. 1970’li yıllarla birlikte özellikle de “kadın tarihçilerin katkısıyla kadınların tarihsel anlatılarda neden olmadığı veya neden yetersiz bir şekilde yer aldığı” soruları tartışılmaya başlanmıştır. Kadın hareketinden beslenip, onunla ortak endişelere sahip bu çalışmalar, bu sorularla birlikte tarih anlatılarındaki kadın özne eksikliğini doldurmak için, kadın biyografilerini, kadınların ürettiği veya yaptırdığı eserleri, kadınların tarihteki varlığını araştırmaya yönelmiştir. Bu araştırmalar, geçmişte kadınların da var olduğunu, iktisadi hayatta, aile, hukuki yapı ve toplumsal ilişkilerde aktif olarak yer aldıklarını, kültürel eser ürettiklerini, pek çok eserin sahibi olduklarını, siyasi mücadeleler verdiklerini göstermektedir. Diğer kimliklere kıyasla cinsiyet kimliği daha net bir şekilde gözle görülür bir nitelik taşıdığı için, tarihteki kadın varlığı ve kadın deneyimini gün yüzüne çıkarma gayesi olan bu erken dönem çabalarında “görünürlük” metaforu çok önemli işlevsel ve simgesel anlama sahip olmuştur. Bu çalışmaların en büyük eksikleri, kadınlık ve erkeklik

kavramlarının ağırlıklı olarak biyolojik kategoriler şeklinde ele alınması; hatta kadın kavramının, yalnızca yönetici sınıfın bir parçası, iktidar sahibi, elit olan kadınları işaret edecek şekilde kullanılması; kadınlık kategorisinin içindeki etnik, kültürel, sınıfsal farklılıkların kadınların kendi aralarında da eşitsizlikler ve hiyerarşiler oluşturmasının göz ardı edilmiş olmasıdır. Ayrıca bu çalışmalar, neden kadınların tarih anlatılarından bu kadar uzun süre dışlandıkları sorusunu da cevaplayamamıştır (Balsoy, 2015: 222-223).

Feminist tarihte, aile, evlilik ve ebeveynlik gibi kurumların çeşitli yönleri ve kültürleri yoğun bir biçimde araştırılmış olsa da kategoriler nadiren sorgulanmıştır. Aile tarihi ve demografik tarih, genellikle kadın tarihinden oldukça kopuk, özellikle de feminist yaklaşımla alakasız biçimde ilerlemiştir. Ancak toplumsal cinsiyet sistemlerinde aile ve ailenin üyeleri, başlıca “aracı kurumlar” olarak varlığını sürdürmektedir. Bu kurumlar hem simgesel hem de psikolojik anlamda, bireylerin; etnik, ulusal, ırka dayalı, cinsel ve diğer birçok kimliklerinin dilleri kadar, toplumsal cinsiyeti esas alan dili de öğrendikleri potayı oluşturmaktadır. Nasıl yapılanmış olursa olsun gerek bedenin gerekse insan ruhunun oluşmasının gerçek ve simgesel boyutta başladığı ilk ortam ailedir (Davidoff, 2012: 194).

Toplumsal cinsiyetin kazanımına ve cinsiyetler arası farklılıkların ortaya koyulmasına dair çeşitli kuramlar vardır. Cinsiyet rollerini açıklamaya yarayan kuramlar; birbirlerini yanlışlamayarak aynı davranışın farklı taraflarına ışık tutarlar. Bazı noktalarda çelişir gözükseler de çoğu zaman birbirlerinin tamamlayıcısı olurlar. En yaygın olanlarına birkaç cümle ile değineceğimiz bu kuramlar; Psikanalitik, Biyolojik Açıklamalar, Sosyobiolojik, Bilişsel Gelişim, Sosyal Öğrenme, Toplumsal Cinsiyet Şeması, Toplumsal Cinsiyet Şemasıyla Bilgi İşleme, Benlik Sunumu, Çok Faktörlü Toplumsal Cinsiyet Kimliği Kuramı ve Sosyal Rol kuramlarıdır. Psikanalitik Kuram; toplumsal cinsiyetin gelişimine dair yapılan ilk kuramsal açıklamalardan biri olup, Freud’un görüşlerine dayanmaktadır. Freud’a göre; toplumsal cinsiyetin oluşmasına ilişkin olan bu Kuram, libido kavramlaştırmasına dayanmaktadır. Libido, toplumsal ve biyolojik cinsiyeti organize eden, biyolojik bir temeli olan cinsel enerjiye denir. Freud, libidoyu erkek cinsel organının etrafında açıklamıştır. Biyolojik Açıklamalar Kuramında; cinsiyet farklılıklarının üreme organları, hormonlar, beyin yapısı vb. biyolojik faktörlere bağlı kalınarak açıklanmasıdır. Sosyobiolojik Kuram ise; esas olarak

canlıların, hayatta kalma, üreme ve gelecekte hayatta kalarak üreyecek bir soy bırakma potansiyellerini en tepeye çıkarma çabasında olduklarını iddia etmektedir. Sosyal Öğrenme Kuramına göre; her bireyin belli durumlar için tepkiler dağarcığı sağlayan bir öğrenme geçmişi vardır. Eğer uygulama imkanı varsa yeni tepkiler kazanılabilecektir. Davranış, olumlu sonuçlara yol açtığı müddetçe kazanılır ve sürdürülür. Bilişsel Gelişim Kuramı ise; cinsiyet rolünün kazanımını çocuğun bilişsel süreçleriyle açıklamaktadır ve fiziksel görünümün çocukların bilişsel yargılarını etkileyeceğini ortaya koymaktadır. Toplumsal Cinsiyet Şeması Kuramı ise; kadın veya erkek niteliklerinin algılanmasında ve bilginin işlenmesinde temel oluşturan bir çerçeve olarak ifade edilir. Cinsiyet Şemalarının İşlevleri Kuramı; uygun davranışı seçme ve sergileme gibi davranış yönetme üzerinde durur ve bilgiyi temel alarak organize etmeyi vurgular. Sosyal Rol Kuramı; sosyal rollerin farklılığından dolayı kadın ve erkeğin arasında farklılığın oluştuğuna, bu rollerin değişmesiyle farklılıkların da değişeceğine vurgu yapar (Dökmen, 2010: 41-84).

4.2. Feminizm

19. yüzyıl sonlarında Fransa’da ortaya çıkan Feminizm kavramı, taşıdığı anlam açısından aynı yüzyılın başlarından itibaren bilinmekteydi. Feminizmi, kadınların kendileri tarafından toplumdaki konumlarının belirlenmesi ve kişiliklerini istedikleri şekilde geliştirmeleri olarak tanımlamak mümkündür. Feminist hareket ile ilk olarak 1776-1846 yılları arasında Kuzey Amerika ile Avrupa’da ortaya çıkan ve “devrimler çağı” olarak da adlandırılan dönemde karşılaşmıştır. Devrimlerin meydana getirdiği değişimler, erkeklerin iktisadi ve siyasal yaşamdaki konumlarını dönüştürdükçe kadınların da iktisadi ve siyasal alanda talepleri farklılaşmıştır (Bock, 2004: 41). Toplumun her birey için vaat ettiği eşitlik ve özgürlüğü kadın yaşamındaki her konuda gerçekleştirme mücadelesine, feminizm denir. Bu mücadele, kadınları sınırlayan gelenekler, değerler, yaşam tarzı gibi unsurlardan kurtulma mücadelesidir (Çakır, 1996a: 750).

Feminizm, Kadın ve Erkeğin Eşitliği Kuramını esas alarak, kadınlara eşit haklar talep eden, amacı kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmek olan bir siyasal akımdır. Bu akım, insan nüfusunun yarısına sahip bir demografik grubun ve medeniyet

tarihi süresince hep ikincil konumda yaşamak durumunda kalan kadınların, bu konumlarından kurtuluş hareketinin bir öğretisidir. Feminizmin odak noktası, kadınla erkek arasında var olan toplumsal farklılık ile bu farklılığın anlamı, nedenleri ve sonuçlarıdır. Şüphesiz bu toplumsal farklılık, geleneksel siyasal ideoloji tarafından oluşturulmakta, vurgulanmakta ve tekrar tekrar üretilmektedir (Arat, 2010: 29).

Tekeli için feminizm, “kadınların dünyaya, erkeklerin gözlerinden, onların çıkarları doğrultusunda değil, kendi gözleriyle bakmasını savunan, kendi seslerini bulmalarını isteyen bir düşünce akımıdır. Erkeklerin bakış açısından kadınlar, “iyi anne, iyi eş, güzel kadın, iyi metres”, her hâlükârda, erkeklerin yeşermesine olanak sağlayan “sıcak bir ser” olmalıdır. Kısaca onlardan “feminin” olmaları yani kadınca davranmaları beklenir. Oysa kadınların bakış açısından, bunların, yalnızca ve öncelikle bunların istenir olduğu kuşkuludur. Kadınlar, ne olmak istediklerini özgürce belirleyebilmelidir. Feminizm, kadınlara, kadın-insan olma yolunda cesaret veren ya da kadınlar için “kadınca” denilen yaşam biçiminin sınırlılığını, yetmezliğini ortaya koyan bir düşüncedir” (Tekeli, 2017: 131). Çakır ise; feminizmin, politik olarak özerk, ideolojik olarak ise, özgül bir hareket olduğunu ifade etmiş ve kadınların erkeklere kıyasla dezavantajlı, eşitsiz ve ikincil bir konuma itilerek, ezildiği ve sömürüldüğü noktasından hareket ettiğini vurgulamıştır (Çakır, 2008: 415).

Bir başka tanıma göre ise, feminizm temelini Cinslerin Eşitliği Kuramından alan, kadınlara eşit hak talebi akımı şeklinde ifade edilebilir. Latince’de kadın demek olan “femina” sözcüğünden türetilmiş olan bu kavram, ilk olarak Fransızca’ya yerleşmiş ve erkeğin kadınsılık eğilimi taşınmasını ifade etmiştir. Ancak, zamanla bu ilk anlamını yitirmiş ve günümüzdeki yaygın anlamına kavuşmuştur (Özbudun, 1984: 5). Feminizm, çeşitli toplumsal rol ve görevlerde kadınların hareketliliğini savunmaktadır. Kadınların modern yaşamın tüm alanlarında erkeklerle eşit bir şekilde yer alabilmelerini savunduğu ve modern dünyanın özgür bireyleri olabilmelerini engelleyen sosyal kısıtlamalara ve geleceğin zincirlerine karşı mücadele yürüttüğü için de modernist bir hareket olarak ifade edilebilir. Feminizm, tek tek kadınlar için, genellikle, hayran olunan, yerleşik “eksiksiz kadınlık” idealinin sorgulanarak; modern düşüncelerin meydana getirdiği bireysel bağımsızlık, kendini keşfetme ruhu ve özgürlük için toplumun genel kabulündeki kadın statüsünün güvencelerini bir kenara bırakma anlamına gelmektedir. Kadın statüsünün getirdiği zincirlerin farkedilmesiyle feminist sorgulama başlamış;

feminist talepler ise, genellikle, yurttaşlık haklarının eksiksiz olması ve kadınların yoksullaşmasını önlemeye yönelik korumacı, kadın cinsini kollayıcı özellikte tedbirler etrafında oluşturularak ortaya atılmıştır (Durakbaşı, 2002: 53).

Feminizm kavramı köken olarak henüz yeni olsa da feminist görüşlerin, eski Yunan ve Çin medeniyetlerine kadar birçok farklı kültürde ortaya koyulduğu söylenebilir (Heywood, 2013: 235-6). Antik Yunan döneminin en önemli oyun yazarlarından Euripides'in kaleme aldığı "Troyalı Kadınlar" ve Aristophanes'in yazdığı "Lysistrata", yaklaşık iki bin yıl önce yazılmış olmalarına rağmen günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eserler, Antik dönem kadın profilini birinci ağızdan aktarmış, kadının savaşta ve barışta üstlendiği role odaklanarak, kadınların sessiz başkaldırılarına ses vermiştir (Aygan, 2017: 858). Ortaçağ döneminde ise, Kilise ve dinin esareti altında kalan kadın; cadı olarak anılmış ve kanunlarla kamusal alanın dışına itilmiştir. Bu yüzden, toplumsal cinsiyetçiliği de geleneksel dönemde toplumsal, dinsel ve tarihsel değerlerle desteklenen ataerkil yapı belirlemiştir. Kadın, üretim araçlarının erkek egemenliğinde olmasıyla ve toplumsal işbölümü ile beraber, üreme özelliğine sahip olan ve güçsüz, zayıf niteliklerle ifade edilen toplumsal bir konuma itilmiştir (Karadağ ve Sabancılar, 2012: 92).

Bazı yazarlar ise, Feminizm'in 17. yüzyılda Venedikli üç kadının yazdığı eserlerle geliştiğini ileri sürerler.⁵ Ancak, 19. yüzyıla kadar örgütlü bir kadın hareketi geliştirilememiştir. Marry Wollstonecraft'ın Fransız İhtilali'nin temeline karşı kaleme aldığı *Vindication of the Rights of Women* (Kadın Haklarının Savunması, 1792), modern feminizmin ilk metni olarak kabul edilmektedir. Kadın hareketi, 19. yüzyılın ortalarında en önemli ilgi odağı haline gelmiş, kadının seçme hakkı için kampanyalar yürütülmüş, bu hareketin ilham kaynağı ise, erkeklere verilen oy hakkının genişletilmesi olmuştur. Bu dönem genel olarak "ilk feminizm dalgası" olarak adlandırılır ve erkekler gibi kadınların da aynı siyasi ve yasal haklara sahip olabilmesi talebiyle ayırt edilebilir. Kadınların seçme hakkını elde ettiğinde her tür cinsiyetçi ayrımın ve önyargının yok

⁵Venedikli kadın yazarlar, Tanrı'nın asıl şaheseri olan kadını yaratmak için önce erkeği yarattığını ileri sürerek İncil'deki yaratılış hikâyesine karşı çıkmışlardır. Üç kadının bu şekilde kutsal bir metni yorumlamaları kadın bakış açısıyla dinsel metinlerin yorumlanması demek olup; bu yönüyle feminizm tarihinde oldukça önemli bir yer tutar. Kimi yazarlar, dönemin şartlarında radikal kabul edilen bu yorumları feminizmin temelleri olarak kabul etmektedir. Bkz. Altuntaş, Nezahat, "Feminizm", Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler, ed. Ömer Çaha, Bican Şahin, Orion Kitabevi, Ankara 2013, ss. 344-345.

olacağına inanıldığı için, kadının seçme hakkı bu dönemin öncelikli hedefi olmuştur (Heywood, 2013: 235-6).

Hooks'a göre; "*Basitçe ifade etmek gerekirse feminizm cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürü ve baskıyı sona erdirmeyi amaçlayan bir harekettir*". Yazara bu tanımla pratikte, problemin cinsiyetçi düşüncenin ve eylemin bütün biçimlerinde yattığına; cinsiyetçilik yapanın kadın, erkek, yetişkin veya çocuk olmasının bir şeyi değiştirmedikçe dikkat çekiyor. Ayrıca bu tanım, taşıdığı anlam bakımından, sistematik olarak kurumsallaşmış cinsiyetçiliği de tanımlayacak kadar geniş ve açık uçlu bir tanımdır. İnsanın feminizm kavramını anlayabilmesi için ilk olarak cinsiyetçiliği de anlaması gerektiğine işaret ediyor (Hooks, 2002: 1).

Feminist hareketler, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini açıklayarak, bu eşitsizliklerle başa çıkabilmek için gündem oluşturmayı hedefleyen pek çok kuramın ortaya atılmasına örnek olmuşlardır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile alakalı olarak feminist kuramlar, kendi aralarında çok fazla karşıt düşünce barındırabilmektedir. Birbirlerine rakip feminizm okulları, bu eşitsizliği, toplumun derinlerine yerleşmiş olan ataerkillik, cinsiyetçilik ve kapitalizm gibi birtakım toplumsal süreç aracılığıyla açıklamaya çalışmışlardır (Giddens, 2012: 516-517).

Bir siyasi kavram olarak feminizm, 1960'lı yıllardan itibaren, o yıllara kadar gelişen kadın hareketiyle ve kadının toplumsal rolünü geliştirme gayretleriyle ilişkili olarak kullanılmaya başlamıştır. Feminizm bu anlamı ile kadınların cinsiyetlerinden ötürü sosyal ve siyasal hayatta dezavantajlı bulunduğu inancına dayanan ve bu durumu ortadan kaldırmayı amaçlayan bir siyasal harekettir. Bu dönem feministleri, tüm toplumlardaki erkek üstünlüğünü ve kadınların erkeklere olan bağımlılığını yeni bir siyaset türü olarak görüp, bunu cinsiyetler arası siyaset kavramı ile ortaya koymuşlardır (Tok, 2012: 170).

Çıkış noktası bakımından bir eşitlik ve özgürlük hareketi olan kadın hareketi, toplumun geleneksel yaşam tarzından koparak, bireyselleşmeye ve özgürleşmeye başladığı ve siyasal ekonomik dönüşümlerin olduğu 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl süresince ideolojisini ortaya koymuş, feminizm kavramıyla da kendisini ifade etmiştir (Çakır, 1996b: 18). Kadınlar, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında dünyanın dört bir yanında kolektif olarak bir araya gelmişler, dernekler kurup,

erkeklerle eşit haklara sahip olmak istediklerini dile getirmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında siyasal hak kazanma ile neticelenecek bu süreç, Birinci Dalga Feminizmi olarak ifade edilmektedir. Farklı ülkelerde farklı şekillerde yaşanan Birinci Dalga Feminizmi; ABD'de kadınların eşit haklar için verdiği mücadeleyle kölelik karşıtı harekete kadar gitmiş, çeyrek yüzyıl boyunca köleler ve kadınlar için yürütülen özgürlük hareketi birlikte yürütülmüştür. Sınıf vurgusunun, kadınların oy hakkı hareketinin oldukça gerisinde kaldığı ABD'de, bu hakkın Anayasa'ya girmesi ise, ancak 1920'de gerçekleşmiştir. Birleşik Krallık'ta ise, feminizm 17. ve 18. yüzyılda Ülkede var olan özel koşullarda bir orta sınıf ideali olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kadınlar, kendilerinin "insan" soyutlaması dışında bırakılmalarının nedenini sorgulamışlardır. Kadın ve erkek kimliklerini sorgulamaya açan 18. yüzyıl feministleri, o dönem adını koymamış olsalar da günümüzde toplumsal cinsiyet kavramı ile açıklanan, kadınlık ve erkeklik hallerine dikkat çekmişlerdir. Birleşik Krallık'ta kadın hareketinin temel eksenlerinden biri, evli kadınların velayet ve mülkiyet hakkı mücadelesi olmuştur. Kadınlar, yaşanan bu süreçte çalışma ve eğitim hakkı gibi birtakım haklara kavuşmuşlar; ancak siyasal oy hakkını Birinci Dalga'nın 1918'de Birleşik Krallık'ta sonuçlanmasıyla elde etmişlerdir. Savaş sonrası 30 yaşın üzerinde olan, mülkü olan veya mülk sahibiyle evli olan, üniversite mezunu veya haftalık 5 pound kazandıran bir işi olan kadınlara siyasal haklar tanınmıştır (Çakır, 2008: 418-425).

Birinci Dalga Feminizm, ABD ve Birleşik Krallık gibi demokratik niteliklerin öne çıktığı ülkelerde ortaya çıkmasına rağmen ilk sonucunu bu ülkelerde değil, 1893 yılında kadınların seçme hakkını elde ettiği Yeni Zelanda'da almıştır. Yukarıda değindiğimiz gibi 1918 yılında Birleşik Krallık'ta kadınlar oy hakkını elde etmiş; ancak yalnızca mülkü olan veya mülkü olanla evli ve üniversite mezunu gibi belli şartları taşıyan kadınlar bu hakkı kullanabilmiştir. Bütün kadınların bu hakka sahip olması ise, 1928 yılında gerçekleşmiştir. ABD'de 1920'de elde edilen bu hak, Türkiye'de 1930 yılında yalnızca yerel seçimler için, 1934'te de genel seçimler için elde edilmiştir. Fransa'da ise, 1944 gibi diğer ülkelere kıyasla geç sayılabilecek bir yılda kadınlar bu hakları elde etmiştir. Kadın hareketi, kadınların seçme ve seçilme haklarını elde etmeye başlamasıyla zayıflamıştır. Çünkü Birinci Dalga Feminizmi, kadınların erkeklerle eşit yasal ve siyasal haklar elde etmesini nihai bir hedef haline getirmiş, bu hedefe

ulaşılmasıyla da Birinci Dalga'nın açık bir hedefi kalmamış ve sona ermiştir (Tok, 2012: 171).

Birinci Dalga'da kadınlar, hukuki ve siyasal haklarını kazanmayı hedeflemiş, bu dönemden sonra, bir süre, Simon de Beauvoir'ın eserleri ortaya çıkana kadar hareket ve tartışmalar hızını kesmiştir. De Beauvoir, 19. yüzyılda yaşanan Birinci Dalga ile 20. yüzyılın, 1970'li yıllardaki İkinci Dalga Feminizmi arasında yapıtlarında öne sürdüğü fikirlerle köprü kurmuştur. De Beauvoir, feminizmin amaçlarına uygun olarak varoluşçu felsefenin kavramlarını dönüştürmüş, bu sayede kadının kültürel ve politik konumunu açıklamayı amaçlamıştır. Ayrıca, feministlere “öteki” olmanın ne anlama geldiğini tam olarak öğretmiştir. De Beauvoir'ın eserlerinde ele aldığı beden, cinsellik, annelik gibi özel hayatla ilgili konular ve toplumsal açıdan -cinsiyetçi- cinsiyet rollerinin kurgulanması meselesi, çoğunlukla 1970'lerden sonra yeni bir ilerleme kaydeden feminist hareket ve teorisinde tartışılmıştır. Kadın Kurtuluş Hareketinin çizgisi ve bunun sonucunda “feminizmin teorik çerçevesi” bu dönemde netleşmiştir. Kadınların günlük yaşamlarında karşılaştıkları ve toplumsal cinsiyetten kaynaklanan sorunlar, belli durumlara veya kişilere özel sorunlar olmamıştır. Tüm bunlar, ataerkil sistemin bir ürünü olmuştur. Önceleri çeşitli bahanelerle gizlenen, görmezden gelinen bu neden ve sonuçların tümü açığa çıkarılmalı, erkeğin kadın üzerinde oluşturduğu sistematik baskı ortaya konmalı ve ona baş kaldırmanın formülleri bulunmalıydı. Belli özelliklerin netleşip farklılaştığı bir süreçte gelişen İkinci Dalga Feminizmi, kadın hareketini daha da radikalleştirmiştir. Mücadele alanına önceki dönemden farklı eylem ve söylem taktikleri de katılmış; kadınlar pek çok ülke ve coğrafyalarda tecrübelerini anlattıkları bilinçlendirme toplantıları düzenlemiş; kendi sözlerini ifade edebildikleri alternatif yayınlar çıkarmış; Kadına yönelik şiddet, taciz ve kürtaj gibi konular çerçevesinde kampanyalar örgütlemişlerdir (Çakır, 2008: 435-437).

Üçüncü Dalga Feminizm, ilk olarak akademik literatürde ve analitik bir problem ile ortaya çıkmıştır. “Feminist hareketin tarihi nasıl anlatılabilir?” ve “Feminist jenerasyonlar arasındaki farklı problemler nasıl sınıflandırılabilir?” 1979'da Julia Kristeva tarafından kaleme alınan, 1981'de de İngilizceye aktarılarak, Anglo-Amerikan çevreyle tanışan Women's Time (Kadınların Zamanı) adlı çalışma, yeni bir feminist jenerasyondan ve yeni bir feminist dertten bahsetmiştir. Kısaca, Üçüncü Dalga

Feminizm, 1970’li yılların ikinci yarısından sonra, “anneler nesli”⁶ veya “birinci nesil” şeklinde ifade edilen 1960’lar ve 1970’ler kadın hareketinden ayrılarak ortaya çıkmıştır denilebilir (Coşar, 2012: 335).

Feminizmin dayandığı temel değer ve ilkelere de kısaca değinmek gerekmektedir. İlk olarak kadın-erkek eşitliğini ifade edecek olursak, bu konuda feministler, kadınların cinsiyetlerinden dolayı sosyal ve siyasal hayatta erkeklere kıyasla dezavantajlı olduklarını, bundan dolayı da kadının dezavantajının ortadan kaldırılarak, kadının özgürleştirilmesi ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanması gerektiğini savunmaktadırlar. Fakat feministler de kadın-erkek eşitliğinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili olarak kendi içlerinde farklı düşüncelere sahiptir. Sosyalist feministlere göre; kadın-erkek eşitliğinin sağlanabilmesi için siyasal ve hukuksal eşitliğin yanında gelir eşitliğinin de olması gerekmektedir. Böylece kadın, erkeğe olan bağımlılığından kurtularak özgürleşebilecektir. Onlara göre, kapitalist üretim tarzından dolayı, kadın erkeğe bağımlı hale gelmiştir. Bu yüzden de gelir eşitliği sağlanmadıkça kadın-erkek eşitliği gerçekleşemez. Liberal feministler ise, kadınların erkeklerle eşit hukuksal, siyasal ve sosyal hak ve özgürlüklere ve fırsat eşitliğine sahip olması kadın-erkek eşitliğinin oluşabilmesi için yeterlidir. Bu düşünceye göre, birtakım sosyal ve siyasal reformlarla kadının kamusal hayatta ve çalışma hayatında görünürlüğünü arttıracak, pozitif ayrımcılık gibi, önlemler alınmasıyla kadının dezavantajı ortadan kaldırılabilir. Radikal feministler ise, tüm toplumlara yerleşmiş olan ataerkil aile yapısından dolayı toplumların da erkek egemen olduğunu, ailede başlayan erkek baskısının devlet de dahil olmak üzere bütün toplumsal örgütlenmelere yayıldığını ifade ederler. Bu nedenle, en başta aile olmak şartıyla, bütün toplumsal kurumlar kadın-erkek eşitliğini esas alarak radikal bir şekilde yeni bir yapılandırmaya girmedikçe, kadın ikincil ve erkeğe bağımlı kalmaktan kurtulamayacaktır. Bu yüzden de kadın-erkek eşitliğinin gerçekleşemeyeceğini iddia ederler (Tok, 2012: 172-3).

⁶ Kendilerini İkinci Dalga Feministlerden ayırmak isteyen Üçüncü Dalga feministleri, o zamana kadar feminizmde egemen olan “kız kardeşlik” birlikteliği yerine, İkinci Dalga feministlerine “anneler” kendilerine de onların bir devamı olduklarını ancak onlardan farklı olduklarını anımsatacak “kızlar” ifadesini kullanmışlardır. Bkz. Coşar, Simten, Feminizme Farklı Yaklaşımlar ve Üçüncü Dalga, Simten Coşar, Semra Arcan Gökçen ve Begüm Başdaş, İstanbul Amargi Feminizm Tartışmaları, ed. Esen Özdemir ve Sevi Bayraktar, Kumbara Sanat Atölyesi ve Toplumsal Dayanışma Derneği, İstanbul 2012, s.335.

İkinci temel değer ve ilke olarak da ataerkillik yani erkek egemenliği karşımıza çıkmaktadır; ataerkillik, kadın ve erkek arasında bulunan güç ilişkisini ifade etmek için feministlerin sıkça kullandığı bir kavramdır. Bu sözcüğün esas anlamı “babanın yönetimi”dir. Dar anlamda bakacak olursak aile içerisindeki koca-baba hegemonyasıyla ve bu yüzden eş ve çocukların ast bir pozisyonda olmasıyla ilgilidir. Aile yapısı ve babanın üstünlüğünü anlatmak için bazı feministler, ataerkillik kavramını yalnızca ifade ettiğimiz bu dar ve sınırlı anlamında kullanmaktadırlar. Toplumun genelindeki cinsiyet ilişkilerini ifade etmek için ise, “erkek üstünlüğü” veya “erkek egemenliği” gibi kapsamı daha geniş kavramları tercih etmektedirler. Fakat feministler, aile içerisinde koca-baba hegemonyasının, diğer bütün kurumlarda da erkek üstünlüğünü temsil ettiğine inanmaktadırlar. Hatta pek çok feministe göre ataerkil aile, yaşamın tüm alanlarında erkek üstünlüğü meydana getirdiği için erkek hegemonyasının da kalbinde yer almaktadır. Bundan dolayı ataerkillik, ailenin hem içinde hem de dışında “erkeğin yönetimi” anlamına gelen daha kapsamlı anlamında kullanılmaktadır (Heywood, 2013: 239-240).

Örneğin; Türkiye, ataerkilliğin hüküm sürdüğü bir imparatorluğun mirası üzerine inşa edilmiş bir devlettir. Osmanlı dönemi geleneksel patrimonyalizminin⁷ iktisadi, siyasal ve sosyal yapısını şekillendiren esas unsur ise, mevcut ataerkil zihniyet olmuştur. Modernleşmeyi ortaya çıkaran zihniyet ile ataerkil zihniyet zıt kutuplarda konumlandırılmıştır (Nişancı, 2002: 123). Ataerkil ideoloji, ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren, erkeği rasyonellik, kültür ve uygarlık ile; kadını ise, irrasyonellik, duygusallık ve doğa ile bir tutmuştur. Tek tanrılı dinlerden, Batı felsefe geleneğinin devraldığı ve iyice sistemleştirdiği bu anlayış, Aydınlanma'nın Kartezten “rasyonel insan” soyutlamasında en uygun ifadesine kavuşmuştur. Bu “insan”, beyaz Avrupalı ve de burjuva olduğu kadar, hatta tüm bunlardan önce erkektir. Batılı modernleşmenin ve ulus-devlet oluşturma sürecinin en çelişkili mücadele alanlarından biri, dişil olanın ve kadının dışlanması üzerine kurulmuş bu “insan” ve “yurttaş” tanımlarının kapsamının genişletilip kadınları da içerecek bir hale getirilmesi olmuştur. Fakat kadınların tanıklıkları, ulus inşa etme projesinin dışında bırakılmışlığı ve bu durumun sonucunda

⁷Patrimonyalizm, babanın aile içerisindeki hegemonyasının geniş toplumsal tabakalara uyarlanmış şeklidir. Bu yapı içerisinde hükümdar yasama, yargı ve yürütme gücünü elinde bulundurur ve devleti patrimonyal bürokrasiyi kullanarak yönetir. daha fazla bilgi için bkz. Aslan, Seyfettin, “Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgu Olarak Patrimonyalizm”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2003/17, (1-2), ss. 245-253.

yaşadıkları hayal kırıklığını yansıtarak Benedict Anderson'un, "ulusun her zaman, derin, yatay bir eril yoldaşlık" şeklinde tahayyül edildiğine dair saptamasını haklı çıkarmıştır. Kadınların bu tahayyülde, ulus inşasına ancak sembolik olarak katılmalarına yer vardır. Kadınların sembolik olmayan gerçek alanları ise, "doğa"nın düzenini etkilemeyecek şekilde soyun yeniden üretilmesi ve büyütülmesi ile sınırlıdır. Eğer kadınlar bu sınırları aşmak isterlerse, "duygusal ve de irrasyonel doğaları"ndan dolayı, mevcut rasyonel uygarlık ve o uygarlığın koruyucusu ve yaratıcısı olduğu düşünülen erkek için bir tehdit durumuna gelirler ve böylece "iyi anne", korku ve endişe uyandıran "meşum yani uğursuz kadın"a dönüşür (Berktaş, 2006: 79-80).

Ataerkillik konusunda feministler kendi içlerinde farklı düşüncelere sahip olmuşlardır. Sosyalist feministler ataerkilliği, kapitalist yapının ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik eşitsizlikleri, sınıflı yapıyı ve bundan kaynaklanan sömürü ve baskı ilişkilerini ifade edecek şekilde kullanmaktadırlar. Bu yüzden ataerkil yapıyı geliştiren özel mülkiyet ilişkilerinin olduğu sınıflı toplum yapısını ortaya çıkaran kapitalist sistemdir. Liberal feministler ise, bu kavramı toplumdaki yetki, fırsat ve hakların kadın erkek arasında eşitsiz dağılımını açıklamak için kullanırlar. Bu açıdan kadının çalışma hayatında, kamusal hayatta ve siyasette yeterince varlık gösterememesinin sebebi, toplumdaki bu ataerkil yapıdır. Radikal feministlere göre ataerkillik, aileden başlayıp tüm toplumsal kurumlarda üstünlük sağlayan yaygın, kurumsallaşmış ve sistematik erkek gücü anlamında kullanılmaktadır. Kısacası radikaller için ataerkillik, erkeğin hem kamusal hem de özel alanda tüm toplumsal ilişkilerdeki üstünlüğü, egemenliği anlamına gelir (Tok, 2012: 173).

Üçüncü olarak değinilmesi gereken konu, kamusal alan-özel alan ayrımıdır. Feminizmde kamusal ve özel ayrımı günlük kullanımı açısından çok fazla karışıklığı beraberinde getirmiştir. Özellikle antropolog feministler olmak üzere feministler, ilk kez bu ayrımı ele aldıklarında, kamusal/özel boyutuna tam olarak uyan, görünüşte evrensel ancak kapsamda cinsel bir asimetri olmuştur. Bu durum o zamanlar, genellikle de dolaylı yoldan kadınların güçsüzlüğünü açıklamada kullanılmıştır. Fakat kadınların otomatik bir şekilde özel ya da doğal olanla ilişkilendirilmesine açıkça tepki gösterilmesinin arkasında, bu durum sayesinde erkeklerin "doğallıkla" kültürel ya da "doğal olarak" rasyonel olmalarını gerektiren saçma bir mantık yatmaktadır. Bu gelenek sorunun bir parçası olmaya devam etmiş, çünkü kamusal ve özelin ayrılması, hem

kadınların doğal konumlarının bir açıklaması olarak, hem de o konumu meydana getiren bir ideoloji olarak iki taraflı bir rol oynamıştır. Kamusal ile özel hakkındaki tartışmalarda, yakın döneme kadar toplumsal cinsiyet boyutu tamamen göz ardı edilmiş, evsel olan da hiç sorgulanmadan varsayılmıştır. En çok yapılan ayırım, kilise, gönüllü dernekleri ve özellikle, özel işletmeler veya profesyonel işyerleri tarzı özel kuruluşlara karşılık, kamunun temsilcisi olan devlet üzerine odaklanmıştır. Ara sıra bu özel sektör, “sivil toplum” kavramı içerisine sokulmuştur. Bu analize göre sivil toplum, özellikle de demokrasilerin karşıtı olarak totaliter rejim tartışmalarında, bir özel yaşam, aile ve cinsellik kavramlarını içermektedir. Fakat ne modern devlet ne de özel girişimler ahlâkî açıdan ele alınmadığı için, bu ayrımların taşıdığı ahlâkî değerlerin yeri ve konusu kuşkuludur (Davidoff, 2012: 190-193).

Radikal feministler, geleneksel siyaset anlayışının kamusal ve özel alan ayırımı üzerine kurulu olduğunu ve siyaseti kamusal alana yerleştirdiğini ifade ederler. Devlet kurumları, meclis, hükümet, bakanlıklar, ordu, yerel yönetimler, baskı grupları, yargı, kamuoyunun biçimlendiği alanlar vb. kamusal alanı oluşturmaktadır. Bu alanda yürütülen faaliyetler, kamu gücünün ve kamu bütçesinin kullanımıyla ve toplumun tamamını ilgilendiren konularla ilgili olmaları açısından siyasal kabul edilmektedir. Aile yaşamı, arkadaşlık ilişkileri vb. konular ise, siyaset dışı değerlendirilerek özel alana ait görülmüştür. Kamusal alan, hukuksal ve siyasal eşitliğin; özel alan ise, bireysel özgürlüğün alanı olarak ifade edilir. Radikal feministler için, aile içi ilişkilerin siyasal olmayan özel alana ait ilişkiler olarak değerlendirilmesi, aile içerisinde ataerkil yapıdan kaynaklanan güç ilişkilerinin görmezden gelinmesi demektir. Onlara göre, siyaset yalnızca kamusal alana mahsus değildir, insanlar arasında güç ilişkisinin bulunabileceği her yerde siyaset vardır ve bu yüzden yalnızca kamusal olan değil, özel olan da siyasal olmaktadır. Ayrıca radikal feministler, hem kadınlar hem de erkekler tarafından toplumda yaygın olarak benimsenen doğal cinsiyet farklılıklarından kaynaklanan kadın ve erkeğe ayrı toplumsal rollerin biçilmesinin kamusal alan-özel alan ayırımıyla örtüştüğünü vurgulamaktadırlar. Yani, fiziksel ve biyolojik farklılıklarından ötürü kadına özel alana ait roller yüklenirken, erkeğe kamusal alana dair roller yüklenmiştir. Böylece geleneksel siyaset, kadın ve erkeğe biçilen temelinde siyasal nitelik barındıran farklı toplumsal rolleri doğal göstererek, kadın-erkek eşitsizliğini ve kadının erkeğe olan bağımlılığını pekiştirmiştir. Bu yüzden feministler kamusal alan (kamusal erkek)-özel

alan (özel kadın) şeklinde yapılan ayrımı kaldırmaya çalışmıştır. Liberal feministler ise, kamusal ve özel alan ayrımının korunması gerektiğini; fakat kadının kamusal alanda daha fazla görünür olabilmesi için gerekli sosyal ve siyasal tedbirlerin alınması gerektiğini ifade ederler (Tok, 2012: 174-5).

Bu başlık altındaki dördüncü ve son konu ise, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımıdır. Ancak bu konu, “toplumsal cinsiyet” başlığında ele alındığı için tekrara düşmemek adına burada değinilmeyecektir. Toplumsal cinsiyet ve feminizm kavramları, kadınların hak mücadelelerinde önlerini görebilmelerini sağlamış ve kadın hareketini ortaya çıkararak bu hareketin oluşumu, ilerlemesi ve yöntemi üzerinde belirleyici olmuştur.

5. TEK PARTİ DÖNEMİ

Çalışmanın bu bölümünde; Tek Parti Dönemi, dönemin yapısı ve bu dönemde gündemi meşgul eden önemli olaylar hakkında bilgi verilmesi amaçlanmış olup; bu dönem, tarihsel araştırma yöntemi kullanılarak kronolojik bir biçimde incelenmiştir. Çalışmada Tek Parti Dönemi'nin siyasal, ekonomik, toplumsal olayları aktararak ne kadar zorlu bir süreçten geçildiği anlatılmak istenmiştir. Tek Parti Dönemi 1946 yılına kadar sürmüştür. Ancak, Türkiye’de kadınların haklarını elde ettiği en önemli dönem, Atatürk dönemi olduğu için, çalışmada 1938’e kadar olan süreç üzerinde yoğunlaşmıştır.

Tek Parti rejimi, rejim içerisinde yalnızca bir partinin olduğu ve hükümetin bu tek partinin tekelinde olduğu parti sistemi olarak tanımlanabilir. Türkiye Cumhuriyeti’nde hukuken 1946’ya fiilen de 1950 yılına kadar Tek Parti rejimi hâkim olmuştur. Günümüz CHP’si⁸, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu partisi olarak tarih sahnesine çıkan HF’nin mirasçısıdır. Türkiye’deki Tek Parti Dönemi, modernleşmenin, iktisadi ilerlemenin, siyasallaşmanın, demokratikleşmenin ve ulus-devlet olabilmenin bir aşaması olarak ifade edilebilir. Bir siyasi partinin, Meclisi, hükümeti ve devleti tek başına temsil ettiği tek parti rejimi, Türkiye’de 1924 yılında TCF, 1930 yılında da SCF

⁸Dönemin genel değerlendirmesini de içeren bu bölümde, HF ve CHF yerine tek bir isim olarak CHP ifadesi kullanılmıştır.

ile çok partili sisteme geçiş denemelerine uğrasa da hâkimiyeti bırakmamıştır (Mutlu, 2013: 56).

Tek Parti Dönemi'nin hazırlayıcısı olan, Birinci Dünya Savaşı'nın bitimi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu arasında, Anadolu'da oluşan milliyetçi direniş ve mücadeleyi içeren Türk Kurtuluş Savaşı'nın gerçekleştiği bir ara dönem yaşanmıştır. Kurtuluş Savaşı, tarihsel açıdan görece kısa bir dönem olsa da Türkiye'nin siyasal ve toplumsal hayatı üzerinde kısa süreli oluşuyla kıyaslanamayacak kadar derin bir iz bırakmıştır. Bu dönem, imparatorluktan ulus-devlete geçiş aşamasının tüm karmaşıklığını yansıtmakta ve bu dönemle bir bütün olduğu kabul edilen erken Cumhuriyet döneminin derin etkisini, sosyal değişim, ekonomik gelişme ve siyasî iklim gibi temel konjonktürel şartlardan bağımsız şekilde, Cumhuriyet tarihinin neredeyse tamamında görmek mümkündür (Şeker, 2009: 1163).

Türkiye'de Tek Parti Dönemine giden süreç esasında bir devrim üzerine başlamıştır. Bu devrim, 1919'da ülkenin işgal güçlerine teslim edilmesinden sonra, Atatürk tarafından Anadolu'daki direniş hareketinin örgütlenmesiyle harekete geçmiştir. Atatürk'ün general ve muzaffer bir komutan olarak sahip olduğu şöhret, Anadolu'ya resmi olarak gidebilme iznini Padişah Vahdettin'den almasını sağlamıştır. Düzeni oluşturması ve Osmanlı ordusunun düzenli bir biçimde terhis edilebilmesi için talimatlar almış olsa da Atatürk'ün bu talimatlara uymak gibi bir niyeti olmamıştır. Henüz İstanbul'dan ayrılmadan, önde gelen beş kara ve deniz kuvvetleri komutanı ile Anadolu'da başlatacakları direniş hareketinin planlarını hazırlamak için iş birliği yapmıştır (Trimberger, 2003: 32-33). Kurtuluş Savaşı Dönemine önderlik eden kadro arasında görüş farklılıkları olmuştur. Ancak bu farklılıklar, mücadele döneminde bir kenara bırakılmış ve öncelik vatanın kurtuluşuna verilmiştir.

Zaferden sonra, yeni rejimin nasıl oluşturulacağı konusunda ise, farklı dünya görüşleri tekrar su yüzüne çıkmış ve savaşın sonuna doğru beliren görüş ayrılıkları gruplaşmalara neden olmuştur. Atatürk, kendine yakın kimselerle yeni bir parti kurarak zihnindeki inkılapları hayata geçirmek istemiştir. Bu amaçla kurulan CHP, kuruluş aşamasında yürütülen politikalar ve kimi radikal uygulamalar nedeniyle siyasal hayatımıza kazınmıştır. Tek Parti Dönemi CHP'sinde Partinin ülkenin tüm kesimlerini temsil ettiği düşüncesi hâkim olup, bu düşüncenin iki ideolojik gerekçesi söz konusu

olmuştur. İlk gerekçe, CHP'nin ülkeyi kurtarmış ve kurmuş olduğu için yönetme hakkına da sahip olduğunu düşünmesidir. İkinci gerekçe de zayıf olan sınıfsal yapıdan dolayı CHP'nin kendisini tüm toplumun temsilcisi olarak tanımlamasıdır. Ülke sınıfsız bir toplum yapılanmasıyla oluşturulunca kendisini ulusal bir parti olarak tanımlayan CHP, toplumun tüm kesimlerini temsil edebiliyor ve rejimin meşruluğunu da bu temsiliyete dayandırıyor (Uyar, 2012: 67-68). Dönemin siyasal, ekonomik ve hukuki kararlarında, toplumsal yapı ile devlet yapısını değiştiren inkılaplarda da bu temsiliyet düşüncesi ön planda olmuş; bu yüzden modernleşmenin yol haritası, aynı zamanda partinin karar organlarını da oluşturan devletin üst düzey yöneticileri tarafından belirlenmiştir. Genel olarak Tek Parti Dönemi'nde özellikle ciddi tartışmaların yaşanabildiği Birinci Meclis'i ve Atatürk'ün gücü paylaşmasına neden olan önemli Kurtuluş Savaşı komutanlarını da düşünecek olursak, 1926 yılına kadar ülkede muhalefetin sesini yükseltebildiği daha demokratik bir nitelik söz konusu olmuştur. Ancak, TCF'nin kurulmasından sonra sistem otoriterleşme yoluna girmiştir.

5.1. 1920-1927 Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci, Atatürk'ün Anadolu'da başlattığı Kurtuluş mücadelesinin milliyetçi bir ruhla sürmesine neden olmuştur. Vatanın kurtarılmasını öncelikli hedef olarak belirleyen Atatürk, tek bir Meclis çatısı altında Anadolu'daki bütün ulusal güçleri toplayarak işgal kuvvetlerine karşı girişilen kurtuluş mücadelesini başarıya ulaştırmıştır. Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın büyük bir zaferle kazanılmasından sonra toplum için gerekli gördüğü reformları uygulamaya başlamıştır. Atatürk'ün gerekli gördüğü reform sürecinin üç kademeli olduğu söylenebilir. İlk kademede, siyasal sistemi dönüştürücü reformlar olan, saltanatın kaldırılması, Halifeliğin kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı gibi reformlar yer almıştır. İkinci kademede, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Şapka İnkılâbı, hukuksal metin, alfabe değişikliği ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi kültürel dönüşümü gerçekleştirecek olan reformlar hayata geçirilmiştir. Son kademe ise, hayata geçirilen reformların toplumda içselleştirilmesine ve yerleşmesine yönelik adımlar olarak, Köy Enstitüleri ve Halkevleri gibi kurumların açılması olmuştur (Aslan, 2015a: 57).

Türkiye’de reformların hayata geçiş süreci, Avrupa’da olduğundan daha farklı olmuştur. Bunun sebebi, Batı’daki siyasal sistemlerin, burjuvazinin aşağıdan yukarıya doğru oluşan istekleri neticesinde reform geçirmesidir. Türkiye’de ise, reformları hayata geçirecek bir burjuvazi olmadığı için, ulusal bir burjuva sınıfı oluşturabilme amacı da olan siyasal iktidar reformları tepeden inme bir şekilde yukarıdan aşağıya doğru uygulanmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden, Tek Parti Dönemi’nde gerçekleştirilmek istenen reformlar, toplumsal destekten yoksun kalmıştır (Aslan, 2015a: 58). Türkiye’nin modernleşme yapısı, bir çağdaşlaşma programının özümsemesi için gerektiğinde, halka karşı olunabileceği prensibinden hareket etmiştir. Bu bağlamda, çağdaşlaşma projesiyle beraber zorunlu bir kültür değişmesi hareketi başlamıştır. İnkılâp gerçekleştiren bir memlekette, belli bir projenin halka rağmen yürütülebilmesi için muhafazakâr kesimin baskısı altında yer alan bir kitleyi o baskıdan uzak tutmak ve böylece kitlenin taleplerinin üretilmesini sağlamak amaçlanmıştır. Bu durum ise, Cumhuriyet politikalarının devrimci yönünü ortaya koymuştur (Tunaya, 1960: 113). Tek parti rejiminin modernleşme hedefleri iki boyuttan oluşmuştur. Bunlardan ilki, yeni bir modern devletin kurulabilmesi için gereken yapı ve kurumların oluşturulmasıyla ilgili; ikincisi ise, toplumsal değişimin ve ekonomik kalkınmanın amaçlandığı yönüdür. Bu dönemde siyasal ve toplumsal kurumlarda radikal değişiklikler yapılmış ve Türk siyasal sistemi kökten değişikliğe uğramıştır (Kili, 1998: 44).

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul işgal kuvvetleri tarafından işgal edilmiş ve İstanbul’daki son Osmanlı Meclis-i Mebusanı dağıtılmıştır. Bu olay üzerine, 23 Nisan 1920 tarihinde daha sonra TBMM adını alacak olan BMM açılmış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşunun temelleri atılmıştır. TBMM, Meclis-i Mebusan’ın üyelerinden oluşmuş ve milli egemenlik ilkesi temel alınarak, yasama, yürütme ve yargı yetkilerine sahip olmuştur. Bu sistem kuvvetler birliği esasında şekillenerek bakanlar milletvekilleri arasından salt çoğunlukla tek tek seçilmiş, meclis başkanı da hem bakanlar kurulunun hem de devletin başkanlığını üstlenmiştir. 21 Ocak 1921 tarihinde TBMM’de kabul edilerek yürürlüğe giren yeni Anayasa’da meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir (Karatepe, 1997: 28).

Kurtuluş Mücadelesi başarıyla kazanılmış olsa da Sevr şoku ülkede reformlara olan ihtiyacı göstermiştir. Zafer, Atatürk’e reformları gerçekleştirecek yetkiyi ve nüfuzu sağlamıştır. Ortaya çıkan fırsatları değerlendirmekte mahir olduğu sonraki

uygulamalarda da görülecek olan Atatürk, Lozan Müzakerelerine İstanbul Hükümeti'nin de davet edilmesi üzerine 1 Kasım 1922 tarihinde 600 küsür yıllık Osmanlı saltanatına son verilmesini sağlamıştır. Halifelik makamı gerek daha fazla tepki çekmemek, gerekse de Lozan Müzakerelerinde bir koz olarak kullanılabilmesiyle kaldırılmamış, sonraya bırakılmıştır. Alınan karara göre, halifelik yetkisi Osmanlı hanedanında kalmaya devam edecek, ama hanedan içinden kimin halife seçileceğine TBMM karar verecekti (Akşin, 1997: 36-37).

Birinci Meclis'te İkinci Grup olarak bilinen muhalefetin varlığı demokratik ortamın oluşmasına katkı sağlamıştır. Ancak Birinci Meclis, 1 Nisan 1923'de kendini feshederek seçime gitme kararı almıştır. Yeni seçimler sonucu İkinci Meclis'e, Birinci Meclis'te Birinci Grubu oluşturan Atatürk liderliğindeki Müdafaa-i Hukuk Grubunun gösterdiği adaylar seçilmiştir. İkinci grubu oluşturan muhalefet milletvekillerinin çoğu meclise girememiştir (Karatepe, 1997: 28). Demokratik sistemin vazgeçilmez unsuru olan muhalefetin yokluğuna sebep olan bu durum, Tek Parti Dönemine giden yolun temellerini atmıştır.

Birinci Meclis'te oluşan yapı ve muhalefetin bastırılmasına giden süreç, esasında Atatürk'ün Meclis'te kendisine yakın milletvekillerinden bir grup oluşturarak, Meclis içerisinde sağlanacak desteğin örgütlü bir yapı şeklinde tasarlanmasıyla başlamıştır. Bu şekilde Meclis çoğunluğu elde edilmiş olacak ve planlanan reformlar sağlanacak çoğunluğun oylarıyla hızlıca gerçekleştirilecekti. Bu düşünceler üzerine, 10 Mayıs 1921 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmuştur. Bu grup esasında, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Meclis içerisindeki temsilcisi olmuştur (Demirel, 1994: 212). Meclis grubunun başkanlığına Atatürk getirilmiş ve Meclis'in, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Genel Kurulu'nun yetkisinde olduğu belirlenmiştir. Fakat bu durum, bazı vekillerin gruba dahil olurken bazılarının dahil olamamasına sebep olduğu için, gruba dahil olamayan vekillerin zamanla birleşmesine ve İkinci Grup olarak bilinen muhalefet kanadının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Goloğlu, 1971: 163).

Birinci Meclis'te seçimlerin yenilenmesi kararının ardından, Birinci Grup'ta, o dönem oluşacak Meclis'te Lozan Barış Görüşmeleri'nin Antlaşma tasarısının kabul edilmeyeceğine dair bir endişe hâkim olmuştur. Esasında seçimlerin yenilenmesi

kararının asıl nedeni olarak bu durum gösterilebilir. Yenileme kararının alınması ise, ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Çünkü, 1921 Anayasası'na göre sadece üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile alınabilecek bir karar, basit çoğunlukla alınmıştır (Tunçay, 1999: 42). Yeni seçimler sonrası Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, 9 Eylül 1923 tarihinde HF adını almış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi böylece kurulmuştur. HF'nin CHF adını alması ise, 10 Ekim 1924 tarihinde gerçekleşmiştir. Aynı tarihlerde Ankara başkent olarak seçilirken, asıl niyetin Osmanlı'yı devam ettirmekten ziyade yeni bir yönetim tarzı oluşturmak olduğu iç ve dış kamuoylarına adeta ilan edilmiştir (Koçak, 2002: 90-8).

Takvimler 29 Ekim 1923'ü gösterdiğinde, TBMM tarafından Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu olay, yaklaşık bir yıl sonra kurulacak, tamamen bağımsız bir muhalefet partisinin oluşmasına yol açan en önemli neden olmuştur. Halk Fırkası içinde ateşli tartışmaların çıkmasına ve milliyetçi birçok vekilin itirazlarına sebep olan gerçek neden, cumhuriyetin ilan edilmiş olması değil, ilan edilmiş tarzı olmuştur. Atatürk, Cumhuriyetin ilanına taraf olmayacakları bilinen, Osmanlı hanedanına yakın olan vekillerin Mecliste olmadığı bir sırada Cumhuriyet'in ilan edilmesini sağlamıştır. Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Adnan Bey ve Rauf Bey şehir dışındayken Cumhuriyet ilan edilmiş ve bu süreçte, bu isimlere danışılmadığı gibi, bu isimler söz konusu durumdan haberdar da edilmemişlerdir (Zürcher, 2004: 49). Bu gelişme bu noktadan itibaren yeni oluşturulan rejimde kimlerle yola devam edileceğine dair de bir işaret vermiştir.

1924 Mart'ının hemen başında Urfa vekili Şeyh Saffet Efendi ile birlikte elli üç vekil, Türkiye'nin bağımsız olabilmesi ve ulusal yaşantının düzgün işleyebilmesi için ikiliğin kaldırılması gerektiğini öne sürerek "Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı soyundan gelenlerin Türkiye dışına çıkartılması" adıyla bir kanun teklifi sunmuşlardır. Cumhuriyet'in İlanı ile birlikte iki büyük gruplaşmanın Meclisteki ve Ülkedeki varlıkları daha belirginleşmiştir. Atatürk ve destekçileri Meclis ve Hükümeti himayeleri altında tutsalar da Halifeliğin iktidarları için bir tehlike oluşturabileceğini düşünmüşlerdir (Çavdar, 1995: 261). Bu yüzden Atatürk, hilafet makamına karşı tavır almıştır. Daha sonra, 3 Mart 1924 tarihinde TBMM tarafından Hilafet kaldırılmıştır (Koçak, 2002: 93-4).

1924 yılının Nisan ayında Meclis, yeni anayasa tartışmalarına sahne olmuştur. O dönem anayasa komisyonu sözcüsü olan Celal Nuri Bey, Mecliste bir konuşma yaparak anayasayı genel kurula sunmuştur. Milletvekilleri 1921 Anayasası'nda yer alan kuvvetler birliği konusunun ve 25. maddede vurgulanan Cumhurbaşkanı'nın Meclisi feshetme yetkisi üzerinde titizlikle durmuşlardır. 25. maddede, Cumhurbaşkanı'nın Meclisi feshetme yetkisi, Meclise ve millete bildirilmesi şartına bağlanmıştır. Ancak milletvekilleri, Cumhurbaşkanı'na tanınan bu yetkiye tamamen karşı çıkmışlardır. Milletvekillerinin değişiklik önerileri reddedilse de açık oylamaya sunulan madde metni, oylamada yer alan 130 vekilin 126'sının karşı oyu ile reddedilmiştir. Bu tartışmalar sonunda 20 Nisan 1924 tarihinde 1924 Anayasası olarak bilinen yeni anayasa kabul edilmiştir (Çavdar, 1995: 262-263). Cumhurbaşkanı'nın Meclisi feshetme yetkisinin yeni anayasada yer almaması, Meclis içerisinde ilerleyen yıllarda sağlanacak olan otoritenin henüz sağlanmadığını ve muhalif duruşun yer yer hâkim olabildiğini göstermektedir.

1924 Anayasası'nda 1909 Kanun-i Esasi değişiklikleri ile oluşturulan parlamenter rejim ilkeleri değil, Fransız İhtilali sonrasındaki gibi Meclis üstünlüğünün esas olduğu, devlet yetkilerinin tek elde toplanması anlayışının getirilmiş olması, yeni yönetimin bir devrim anlayışı taşıdığını göstermektedir. Osmanlı yönetiminin izlerinin henüz demokrasiyle yeni tanışmış ve bu bilince ulaşmamış bir toplumda demokrasiyle değil de gerektiğinde otoriter olmayı göze alabilecek bir yönetim tarzıyla çözülmesi, daha kolay görülmüştür. Atatürk ve arkadaşlarının nihai amacı, Batı tipi bir demokrasiyi hedefleyen bir yönetim oluşturmak olmuş ve bu doğrultuda amaçlarıyla açık bir tezat oluşturabilecek herhangi bir söylem ortaya koymamışlardır. Fakat eski rejim taraftarlarının ve ülkenin çeşitli yerlerinde çıkan isyanların bastırılabilmesi zorunlu hale gelmiş ve bu durum da giderek daha sert davranmak zorunda kalan bir yönetimin oluşmasına yol açmıştır. Bu rejimin uyguladığı yöntemler zaman zaman otoriterleşmiş olsa da amaç, yürütülen politikalarla geleneksel toplumsal yapının dönüştürülmesi ve bunun sonucunda demokrasiye zemin hazırlanması olmuştur (Doğan, 2007: 4-5). Bu anlayış literatürde vesayetçi demokrasi olarak da değerlendirilmiştir (Köker, 2007: 221).

Cumhuriyet'in ilanından bir yıl kadar sonra, Lozan Antlaşması'nda yer alan maddelerden dolayı Rum ve Türk nüfus mübadelesi gerçekleşmiş ve bu mübadele esnasında, göçmenlere Rumlardan kalan malların paylaşılması ve göçmenlerin

yerleştirilmesinde yolsuzluk yapıldığı öne sürülerek Meclise gensoru önergesi verilmiştir. Bu gensoru, Halk Fırkası'ndan bazı milletvekillerinin istifa etmesine neden olurken, istifa eden vekiller Kazım Karabekir başkanlığında örgütlenerek 17 Kasım 1924 tarihinde TCF'yi oluşturmuşlardır. TCF'nin 18 Kasım 1924 tarihinde yayınlanan yedi bölümlük programından en dikkat çekici olan madde ise, ikinci bölümde yer alan "fırka düşünce ve dini inanca saygılıdır" maddesinin yer aldığı altıncı madde olmuştur (Avşar, 1998: 37). Aslında bu madde, sadece İslam inancına sahip kimseleri değil de tüm dini cemaatleri kapsayacak şekilde yazılmış olsa da dönemin CHF'si tarafından gerici hareketleri cesaretlendirdiği şeklinde yorumlanmıştır.

Bu dönemde ordunun elde tutulmasına büyük önem verilmiş, ordu yapılan ve yapılacak denetimlerin başlıca dayanağı haline gelmiştir. Ordu içerisinde ciddi anlamda sevilen Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar bu anlamda tehdit olarak görülmüş ve bu isimlerin ordudan istifa etmeleri sağlanmıştır. 1924 yılında kurulan Genelkurmay Başkanlığı doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlanarak, Meclis ve Hükümetin denetiminden uzak tutulmuştur. Kısacası, İttihat ve Terakki Dönemi'nde başlayan militer siyasal yapı yeni aktörlerle devam ettirilmiştir (Çelik, 2008: 38-135).

1920'den 1925'e kadar olan dönem, muhalefetin en çok sesini yükselttiği dönem olarak ifade edilebilir. Ancak, 1925 ile birlikte rüzgar tersine dönmüştür. 13 Şubat 1925 tarihinde Doğu Anadolu Bölgesi'nde Şeyh Sait İsyanı başlamış ve isyancılar 23 Şubat 1925 günü Elazığ'a kadar ilerlemiştir. TCF, isyana yönelik uygulamalar için Hükümet'e tam destek vererek sıkıyönetim ilanını da yerinde bulduğunu açıklamıştır (Toker, 1994: 35). Atatürk, 3 Mart 1925 tarihinde ılımlı tavırları ile bilinen Başvekil Fethi Bey'i görevden almış ve Başvekilliğe İsmet Paşa'yı atamıştır (Ahmad, 2012: 75-76). İsmet Paşa'nın Başkanlığını yaptığı yeni kabine, Meclisten güvenoyu aldığı 4 Mart 1924 tarihinde, daha önceden hazırlanılan Takrir-i Sükun Kanunu'nu da Meclise sunmuştur. Takrir-i Sükun Kanunu, Hükümet'e olağanüstü yetkiler tanımıştır. Kanuna göre Hükümet'e, Cumhurbaşkanının onayı ile idari bir karar çıkarılarak, her türlü gericiliği, ayaklanmayı ateşleyen, ülkenin sosyal yapısını, düzen ve huzurunu bozan kuruluş ve yayınları yasaklayabilme yetkisi verilmiştir (Karatepe, 1997: 29-30). Böylece Hükümetin ülke çapına yayılacak olan otoriter yönetim tarzı, kendini göstermeye başlamıştır.

31 Temmuz 1922 tarihinde çıkarılan İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanan Hükümet, isyan bölgesinde acilen bir İstiklal Mahkemesi'nin göreve başlamasını, bu Mahkeme'nin vereceği idam kararlarının görevin niteliği ve ivedili oluşundan dolayı, Meclisten onay alınmaksızın infazını TBMM'den istemiştir. Ayrıca, irticai faaliyetlerin, ülkenin huzurunu bozacak her türlü girişim ve hareketlerin acilen cezalandırılabilmesi için Ankara merkezli olmak üzere, yetkisi, askeri hareket bölgelerinin dışında kalan alanları kapsayan ikinci bir İstiklal Mahkemesi'nin oluşturulmasını istemiştir. İstiklal Mahkemelerine ilk etapta idam cezalarını infaz etme yetkisi verilmemiştir. Ancak Meclis, Hükümet'in bu iki teklifini de onaylayarak, iki yıl boyunca Hükümeti olağanüstü yetkilerle donatacak olan Takrir-i Sükun Kanunu'nu çıkarmış ve İstiklal Mahkemeleri'nin olağanüstü yetkilerle faaliyete geçmesine karar verilmiştir (Ahmad, 2012: 75-76).

6 Mart 1925 tarihi itibarıyla bağımsız basın susturulmuş ve 20 Nisan tarihinde yasama dönemi sona ermiştir. Bu süreçten sonra, Hükümetin eylemlerini denetleyen iki esaslı denetim aracı ekarte edilmiştir. Geriye yalnızca muhalefet partisi kalmış ve Hükümet, muhalefet partisi üzerine yönelmiştir. Şeyh Said İsyanı bastırıldıktan sonra, Hükümet muhalefet partisi ile uğraşmaya başlamış ve TCF ile ilgili açık aranmıştır. Bu açık, TCF'nin Urfa ili sorumlusunun isyandan dolayı Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmasıyla bulunmuştur. 30 Nisan 1925 tarihinde tutuklanan TCF Urfa şubesi sorumlu sekreteri Emekli Yarbay Fethi Bey'in duruşması yapılmıştır. Fethi Bey isyanı kışkırtmadığını, TCF'nin Programı'nda yer alan, "fırka düşünce ve dini inanca saygılıdır" maddesini de uygun bulmadığını, bu maddenin bilinçsiz şeyhlerce suistimal edildiğini söylese de suçlu bulunmuştur (Zürcher, 2004: 119).

5 Mayıs'ta Hükümet, TCF üyelerinin irticai faaliyetler içerisinde olduğu iddiasıyla İstiklal Mahkemeleri tarafından uyarılmış ve Şark İstiklal Mahkemesi de Fethi Bey'in mahkum olması sonrasında sorumluluk bölgesindeki tüm valiliklere 25 Mayıs 1925 tarihinde bir yazı göndererek; bu bölgelerdeki tüm TCF şubelerinin kapatılmasını istemiştir. Valiler tarafından ivedilikle uygulanan bu isteğin tutanakları da mahkemeye gönderilmiştir (Aybars, 1995: 301-302). Hükümet ise, 3 Haziran 1925 tarihinde çıkardığı bir kararnameyle, Takrir-i Sükun Kanunu'nu gerekçe göstererek, TCF'nin irticayı kışkırttığı iddiasında bulunmuş ve partinin tüm ülkede kapatılmasını kararlaştırmıştır. Propaganda yaptığı gerekçe gösterilen birçok parti üyesi de

tutuklanmış ve İstiklal Mahkemesi'nde yargı önüne çıkarılmıştır (Tunaya, 2000: 613-614). Ancak, TCF'nin isyan hareketine karıştığına dair kanıtlar somut değildir. Hükümet, kendi iktidarına tehdit olarak gördüğü muhalefeti tasfiye edebilmek için, Takrir-i Sükun Kanunu ile elde ettiği geniş yetkileri kullanmıştır (Özüerman, 1998: 24-24).

25 Kasım 1925'te Şapka Kanunu diye bilinen yasa çıkarılmış ve memurlara fes yasaklanarak şapka giyilmesi kararlaştırılmıştır. Şapka inkılabı, o dönem için halk tarafından anlaşılması zor bir inkılap olmuştur. Bunun sebebi, Osmanlı toplumunda başlığın sahip olduğu sembolik önemdir. Başlık, insanın inancını, hatta toplumsal konumunu, sahip olduğu işi tanımlayan bir sembol olmuştur. Ayrıca ölen kişinin başlığı tabutunun başucuna konur, maddi durumu yerindeyse mezar taşı da başlığının şeklinde yapılmıştır. Şapka ise, gayrimüslimlere özgü bir başlık olmuştur. Bu yüzden Şapka Kanunu ile birlikte Sivas, Maraş, Rize, Erzurum gibi şehirlerde ayaklanmalar çıkmış, çok sayıda vatandaş İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanarak idam edilmiştir (Akşin, 1997: 63-65).

1920-1927 dönemi başlığı altında incelenecek son olay, İzmir Suikast girişimi davasıdır. Bu olay sonucunda, muhalefetin bir sonraki çok partililiğe geçiş denemesi olan SCF'nin kuruluşuna kadar susturulması da bu olayı ayrıca önemli kılmaktadır. İzmir Suikast girişimi nedeniyle, HF için potansiyel bir muhalefet odağı olarak görülen İttihatçılar'ın tasfiyesi gündeme gelmiştir. Tetikçileri kaçırarak olan motorun kaptanı ihbar edince, Atatürk'ün İzmir'i ziyareti sırasında yapılması planlanmış suikast girişimi gün yüzüne çıkmış, sorumlular tutuklanmıştır. 16 Haziran 1926'da gazetelerde suikast haberleri yer almış, sanıkların yargılanmasında da İstiklal Mahkemeleri yetkilendirilmiştir (Çavdar, 1995: 283).

İzmir olayına sadece suikast girişimi olarak bakmayan mahkeme heyeti için suikast girişimi, uzun yıllardır süren bir planlamanın ve politik mücadelelerin bir sonucu olmuştur. Bu mantıktan hareketle mahkeme, İttihatçıları, Birinci TBMM'de ikinci grubu oluşturan vekilleri ve TCF lider kadrosunu da dava kapsamına almıştır. Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve daha birçok önemli isim sanık sandalyesine oturtulmuştur. Aşırı yetkilendirmenin de etkisiyle fütursuzca davranan mahkeme, Paşaların tutuklanmasına karşı çıkan İsmet Paşa'yı bile tutuklamak istemiş, araya

Atatürk'ün girmesiyle bu karardan dönülmüştür (Kinross, 1998: 498). 26 Haziran'da yargılamalar başlamış ve kapatılan TCF'nin vekilleri, suikastin içinde yer almakla suçlanmış, Şükrü, Cavit ve Kara Kemal gibi İttihatçılar ise, Atatürk'ü öldürüp yerine kendi oluşturacakları hükümeti geçirebilmek için kapatılan TCF vekilleri ile işbirliği yapmakla suçlanmıştır (Zürcher, 2004: 254).

İzmir Suikasti davasına kadar Hükümet, Takrir-i Sükun Yasası'na dayanarak tüm muhalif kuruluşları ve basın organlarını kaldırmış; fakat muhalefet, örgütsüz bir şekilde de olsa varlığını sürdürmüştür. Ancak suikast davası ve İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla TCF'den geriye kalan milletvekili grubuyla, eski İttihatçı siyasi kadrolar tasfiye edilmiştir. Ayrıca Milli Mücadelenin ileri gelenleri içerisindeki ayrılıklar da tavan yapmış ve Atatürk'ü destekleyen grup, muhalif paşaları yargılama noktasına gelmiştir. Dava öncesi var olan sönük muhalefet, dava sonrasında, bir sonraki çok partiliğe geçiş denemesi olan SCF'nin kuruluşuna kadar siyaset sahnesinden silinmiştir. Takrir-i Sükun Kanunu ile yeni bir sürece giriş yapan Türkiye Cumhuriyeti, İzmir Suikastı Davası ile bu süreci tamamlamıştır. Bu tarihten sonra açık bir muhalefet kalmamış ve Tek Partili Cumhuriyet kurulmuştur (Koçak, 2002: 145).

5.2. 1927-1931 İnkılaplar Dönemi

1927-1931 yılları Tek Parti Dönemi'nde arka arkaya inkılapların yapıldığı, aynı zamanda muhalefetin de hiç olmadığı kadar bastırıldığı bir dönem olmuştur. 1927 yılına kadar muhalefetin her türlüünü ortadan kaldırarak inkılapların hızla uygulanabilmesi için zemin hazırlanmıştır. 1927 Eylül ayında yapılan seçimlerin ardından 1 Kasım 1927'de yeni Meclis, üçüncü dönem çalışmalarına başlamıştır. Atatürk yeniden Cumhurbaşkanı olarak seçilirken, İsmet Paşa da yeniden Başbakanlığa atanmıştır (Karpas, 1996: 68). Yeni rejimin sağlam temellere oturtulduğuna yönelik en ufak bir şüphenin kalmadığı bu dönemde, içeride ve dışarıdaki en önemli sorunlar tasfiye edilmiştir. Yani kısacası asayiş sağlanmış, istikrarlı bir yönetim oluşturulmuştur. Bu dönemde Tek Parti rejimi, tamamen ülkeye egemen olmuştur (Ergin, 1978: 162).

Atatürk'ün 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Partisinin kongresinde okuduğu otuz altı saatlik nutkuyla, Milli Mücadele sonrasında huzursuzluk dönemi sembolik olarak kapanmıştır (Zürcher, 2004: 255). 1930 yılının sonbaharına kadar birçok radikal

reform gerçekleştirilmiştir. Esasında Atatürk inkılapları olarak ifade edilen bu reformlar, toplumla istenilen düzeyde iletişim oluşturulmadığı için, halkta birtakım sıkıntılar yaratmıştır. Halkın, kökleri çok eskilere dayanan muhafazakar yapısı, bu biçimsel fakat hızlı olan değişimleri içselleştirebilecek yapıda olmamıştır. Ayrıca ekonomide istenilen, halka vaadedilen ilerleme ve refaha ulaşamayınca, kitlelerin muhalefeti kendi kendine oluşmuştur. Tek Parti'nin mevcut yapısı bu potansiyel muhalefetin gün yüzüne çıkmasını engellemiş olsa da toplumda meydana gelen rahatsızlık farklı biçimlerde kendisini göstermiştir (Çavdar, 1995: 296).

Tek Parti rejimi, lider kadroları içerisindeki farklı fikirlerin açık ve serbest bir şekilde tartışılmasına çok az olanak sağlarken, kitlelerin toplumsal hoşnutsuzluklarını ifade etmelerine hiç olanak sağlamamıştır. Ayrıca, CHF'nin yerel ve bölgesel temsilcilerinin otoriter tutumları, bunun yanı sıra, kayırmacılık ve yolsuzluklar, bireylerin özgürlüklerinin olmaması ve de Hükümetin radikal değişim politikaları, halk içerisinde yayılan bir öfke oluşturmuştur. Bu öfkeyi, bütün dünyayı sarsan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı (Büyük Bunalım) daha da şiddetlendirmiştir. CHF'nin otoriter yapısı, parti ile halk arasındaki iletişim olanaklarını ortadan kaldırdığından, CHF hoşnutsuzlukların gün yüzüne çıkmasını engellemek dışında, hoşnutsuzlukları giderecek olanaklara sahip olamamıştır. Öyle ki ülkede büyük bir bunalım yaşanırken, Meclisteki tartışmalara bu konu hiç yansımamıştır (Zürcher, 2004: 259-260).

Büyük Bunalım, hayatlarını ihracat ürünlerine dayalı bir şekilde sürdüren kırsal kesimi vurmuş ve Anadolu'nun pek çok yerinde hoşnutsuzluk emareleri görülmeye başlanmıştır. Bu tepkileri denetim altına almak için güdümlü bir muhalefet denemesi yapılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan SCF'nin başına, Atatürk'ün eski arkadaşlarından, aynı zamanda daha önce bakanlık ve Başbakanlık yapmış olan Fethi Bey getirilmiştir. Kendisine sınırlı bir rol biçilen SCF, kısa zamanda hem kurulmasına olanak sağlayan Cumhurbaşkanı ve Hükümet'in, hem de kurucularının beklemediği bir noktaya gelmiştir. Parti, kısa zamanda toplumsal ve ekonomik muhalefetin odağı haline gelerek CHF iktidarını sarsar hale gelmiştir (Yücekök, 1983: 117). Kısa sürede geniş halk kitleleri tarafından destek görmeye başlayan Partiye, kuruluşundan sadece on iki gün sonra -24 Ağustos'ta- üye olmak için başvuranların sayısı, 130 bine erişmiş ve bu müthiş destek SCF yöneticilerini cesaretlendirmiştir (Keyder, 1993: 171).

TBMM 15 Kasım 1930 tarihinde belediye seçimlerine fesat ve yolsuzluk karışmasıyla ilgili olarak ateşli tartışmalara sahne olmuş ve Fethi Bey, İçişleri Bakanı Şükrü Bey'e bir gensoru önergesi vermiştir. Şükrü Bey, Meclis çoğunluğunun güvenoyunu sağlamış ve SCF'nin muhalefeti tepki çekmiştir. Bu görüşmeler sonrasında Fethi Bey, hiçbir zaman Atatürk'ün karşısında yer almak istemediğini; ancak partinin diğer illerdeki teşkilatlarına üye olanların kontrol edilememesi dolayısıyla ne kadar muhalif varsa SCF'de toplandığını, Atatürk'e belirtmiştir. Ayrıca, bu Fırkayı kendisiyle mücadele etmek amacıyla kurmadıklarını, asıl amaçlarının çok farklı olduğunu, eğer isterse partinin kapatılabileceğini belirtmiştir (Tunçay, 1999: 276).

Fethi Bey'i Anadolu'da gittiği her yerde büyük kalabalıklar coşkuyla karşılamış, Eylül 1930'da gerçekleştirilen İzmir Mitingi'nde kitlesel sevinç gösterileri olmuştur. Bunları militanca davranış gösteren işçi eylemleri ve grevler izlemiştir. Halkın hiç tahmin etmediği tepkisiyle karşılaşan ve iplerin elinden kaçtığını gören Atatürk, partiye kuruluşunda verdiği desteği zamanla çekmiş ve doğrudan CHF yanında yer almıştır. Bu noktadan sonra Terakkipercilerle aynı akıbete uğramak istemeyen SCF kurucusu Fethi Bey, Atatürk ile mücadele etmemeyi Fırkasını kapatmaya yeğlemiş ve 17 Kasım 1930 tarihinde SCF'yi lağvetmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte yeniden oluşmaya başlayan muhalefeti bastırmak isteyen CHF, işi bu noktada bırakmamıştır. Hükümetin aradığı fırsat, İzmir'in Menemen ilçesinde meczup bir kişi olan Derviş Mehmet ve arkadaşlarının yaptıkları bir olay sayesinde eline geçmiştir (Ahmad, 2012: 77).

23 Aralık 1930'da SCF'nin kapanmasından hemen sonra, Menemen'de bir Nakşibendi ayaklanması gerçekleşmiştir. Derviş Mehmet adlı vatandaş Nakşibendi tarikatından Laz İsmail Hoca'nın kışkırtmaları sonrası kendisini mehdi ilan etmiş ve destekçileriyle SCF'nin oluşturduğu muhalefet ortamından da faydalanarak Manisa ve çevresinde örgütlenmiştir. Din elden gidiyor diyerek Menemen köylülerini ayaklanmaya çağıran Derviş Mehmet ve yandaşları, Menemen'de sabah namazını kıldıktan sonra kendilerine katılan cemaatle birlikte hükümet konağına yürümüştür. Olayın büyüklüğünü farkedenden Jandarma Alay Kumandanı, bir öğretmen olan Yedeksubay Fehmi Kubilay ile bir grup askeri, hükümet konağına göndermiştir. Teslim ol çağrılarına uymayan Derviş Mehmet ve yandaşları, askerlere ateş açarak Fehmi Kubilay'ı şehit etmiştir. Olayın bastırılması sonrası Bakanlar Kurulu Menemen, Manisa ve Balıkesir'de sıkıyönetim ilan etmiş ve yapılan yargılamalar sonucu 28 kişi idam

edilmiştir (Çavdar, 1995: 302-303). Bu olaydan sonra irtica tehdidi olabildiğine geniş yorumlanmış, üniversite, basın ve toplumsal hayatın diğer unsurlarında kalabilen muhalefet, sesini yükseltmeyecek bir hale gelmiştir.

SCF'nin kapatılması ile Atatürk'ün muhalefet oluşturma çabalarının başarıya ulaşamaması, varolan sistemin daha kapsamlı bir biçimde sürekliliğini sağlayacak iç siyasal ve iktisadi önlemlerin alınmasına neden olmuştur. Bu amaçla uzun bir yurt gezisine çıkan Atatürk, yapılması gereken işleri belirlemeyi ve halkın şikayet ve isteklerini yerinde dinlemeyi amaçlamıştır. Alınacak önlemler ise, CHF 1931 Büyük Kurultayı'nda oluşturulan düzenlemelerle, yeni devletçilik politikalarında kendisini göstermiştir. Oluşturulan yeni yönetim tarzının kurumsallaştırılmasının ideolojik gerekçelerinden birisi de Türk toplumunun sosyal sınıf ayrımından ziyade mesleki sınıflara ayrıldığı varsayımı olmuştur (Toprak, 1985: 381). Bu noktadan hareketle ikinci dönem olarak belirttiğimiz 1927-1931 yılları yerini parti devlet bütünleşmesinin yaşanacağı üçüncü bir döneme bırakmıştır.

5.3. 1931-1938 Parti Devlet Bütünleşmesi Dönemi

1931 yılına dair “siyasal” anlamda yapılabilecek en doğru tanımlama tek partili hayata geçişin somut adımlarının bu yılda atılmaya başlanmış olmasıdır. CHF'nin 10-18 Mayıs 1931'de gerçekleştirilen III. Kongresi, resmi açıdan tek partinin ortaya çıkışını sembolize etmiştir. Bu kongrenin özelliği, altı okun tamamlandığı kongre olmasıdır. Öncesinde 1927 yılında gerçekleştirilen II. Kongrede halkçılık, milliyetçilik, laiklik ve cumhuriyetçilik ilkeleri benimsenmişken, III. Kongrede ise, inkılapçılık ve devletçilik ilkeleri parti programına eklenmiştir. Tek parti rejimine doğru giden ve çok partili rejim düşüncelerini arka plana iten birçok olay, bu yılda gerçekleşmiştir. Ayrıca bu yıl, kimi gazete ve dergiler kapatılmış ve cemiyetler feshedilmiştir (Tunçay, 1981: 304-317).

SCF ile de çok partililiğe geçişin başarısız olması ve Menemen olayından sonra, çok partili yönetim anlayışından yavaş yavaş vazgeçildiği görülmüştür. Bu kararın alınmasında, rejime muhalif bütün unsurların oluşturulan muhalefet partilerinde toplanıyor olması, önemli bir faktör olmuştur. 1931-1938 dönemi, parti-devlet bütünleşmesinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Parti-devlet bütünleşmesi ise, farklılıkların örgütlenebildiği sosyal düzen anlayışından tek örgütlü sosyal düzen

anlayışına geçmekle sağlanabilirdi. Bu amaçla, o döneme kadar zayıf kalan kurumsallaşmanın da önüne geçilmiş ve az sayıda olan kurumlar da kapatılmıştır. Bu işe ilk olarak, Türk Ocakları'nın 24 Mart 1931 tarihinde kapatılıp CHF bünyesine dahil edilmesiyle başlanmıştır (Yücekök, 1983: 115). Bu dönemde yeni bir anlayış geliştirilmiş ve Türk kimliğine ağırlık verilerek kültürel reformlar ön planda tutulmuştur. Yapılan reformlarda yeni rejim oluşturmaktan ziyade gerçekleştirilen reformları sürdürme çabası dikkat çekmiştir.

Bu dönem, zayıf da olsa Osmanlı'dan alınan sivil toplum mirasının yürütülen homojenleştirici ve tek tipleştirici politikalar nedeniyle işlevsiz hale getirildiği bir dönem olmuştur. Yönetici seçkinler, Türk modernleşme sürecinin hızlanarak radikalleştiği bu dönemde, toplumu dönüştürebilmek adına merkezîyetçi, jakoben, pozitivist ve laik bir ideolojiye dayanarak imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir toplum meydana getirmeye çabalamışlardır. Bu yüzden, bu dönemde, demokrasinin toplumsal tabanını oluşturan sivil toplum unsurlarını meydana getiren farklı ideoloji, düşünce, dernek, parti, grup gibi oluşumların hepsi işlevsizleştirilmeye çalışılmış ve böylece üniter bir yapı oluşturulmuştur. Sivil toplum kuruluşlarına karşı bu dönemde yürütülen engelleyici politikalar, Tanzimat'ın başlattığı modernleşme sürecinin meydana getirdiği sivil toplum birikiminin ve unsurlarının yara almasına neden olmuştur. Bu durumun en iyi özeti ise, özellikle bu dönemde dile getirilen “halka rağmen halk için” sloganı olmuştur. Türk Ocakları'nın yanı sıra, 10 Mayıs 1935'te kuruluş amacını gerçekleştirdiği gerekçe gösterilerek TKB, kendisini feshetmiştir. Bu dönemde faaliyetlerine devam eden tek dernek, CHP'nin ilkelerini topluma yaymakla görevlendirilen Halk Evleri olmuştur (Karadağ ve Aslan, 2015: 264-5).

1930'lardan sonra CHF'nin biraz daha yumuşaması, daha ılımlı bir iç politika izlemesi beklenirken, tam tersi olmuştur. CHF ileri gelenleri, özellikle İsmet İnönü ve Recep Peker inkılapların topluma henüz yeterli ölçüde nüfuz etmediği sonucuna vararak, yeni adımlar atılmasına öncülük etmişlerdir. Bu adımlar da ülkede tekçi zihniyetin yerleşmesine öncülük etmiş ve parti-devlet bütünleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Bunlardan ilki Kadro Hareketi'dir. Doğrudan CHF'nin yürüttüğü bir uygulama olmayan bu Hareket, CHF yöneticilerinin izniyle yürütülmüştür. Başlarında Yakup Kadri'nin olduğu bir grup, CHF'ye ideolojik destek sağlamak ve altyapı hazırlamak için dergi çıkarmış; ancak bir süre sonra iktidardan pay istemeleri sonucu

CHF'nin tepkisiyle karşılaşmış ve kendisini feshetmiştir. Bu olay sonucu Kadro Dergisi'nin üst düzey çalışanları yurtdışı görevlere atanmıştır (Toprak, 1985: 381).

İkinci adım olarak, yukarıda da bahsettiğimiz Türk Ocakları'nın kapatılması sonrasında toplumun yeni rejimin ideolojisi doğrultusunda eğitilebilmesi için 1932 itibarıyla Halkevleri açılmıştır. Üçünü bir adım ise, Türk Tarih Tezidir. Tarih Teziyle beraber yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni tarihi oluşturulmak istenmiş ve bu teze göre, Türklerin asıl kökeni Orta Asya olarak belirlenmiştir. 1935 yılında ise, Türk Tarih Kurumu kurularak yeni ulus inşa etme projesinde yeni adımlar atılmıştır. Daha sonra Türk dil çalışmaları, üniversite reformu gibi adımlar atılmıştır. Aslında 1931-1937 yıllarını kapsayan bu dönemde, daha çok kültürel reformlara odaklanılarak halkın yeni rejimi ve inkılapları içselleştirebilmesi amaçlanmıştır (Koçak, 2002: 155).

Bu dönemde CHF ülkede oturtmaya çalıştığı tekçi zihniyeti hayatın hemen her alanına yaymaya çalışmıştır. CHP'nin 1935 yılında gerçekleştirdiği kurultay, bu bakımdan önemli olmuştur. Partinin Genel Sekreteri olan Recep Peker, kurultay sırasında Türkiye'de uygulanan yeni programın esas özelliğinin kuruluştan bu yana devletle birlikte çalışan CHP varlığının bundan sonra devlet varlığı ile birbirine daha sıkı yaklaşacağını belirtmiştir (Yetkin, 1983: 128). Ayrıca kurultayda, CHP'nin devletle aynı seviye ve aynı hareket yeteneğine sahip bir parti olduğu belirtilmiştir (Tunaya, 1995: 570).

Partinin devletleşmesi amacını taşıyan en önemli göstergeler şunlardır: Başbakan İnönü tarafından 18 Haziran 1936 tarihinde yayınlanan genelge ile valiler, Parti il başkanı olmuştur. CHP Genel Sekreterliği, İçişleri Bakanlığı ile birleştirilmiş ve 1936 genelgesi ile İçişleri Bakanı aynı zamanda CHP Genel Sekreteri olmuştur. Aynı genelge ile müfettişlere devlet kurumlarının yanı sıra, Parti teşkilatlarını da denetleme görevi verilmiştir. CHP'nin Altı Ok'u 5 Şubat 1937 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile anayasa hükmü haline getirilmiştir. Bu dönemde CHP'nin ülke yönetimini paylaşma hususunda sergilemiş olduğu isteksizlik dikkat çekmiştir. Tam tersi bir sistem oluşturulması beklenirken, Parti devlet bütünleşmesi gerçekleştirilmiş, iktidarı demokratik yollardan paylaşma geleneğinin oluşturulmasından uzak kalınmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 102-103).

Atatürk'ün ölümünden bir yıl kadar önce, rejimin bir ve iki numaralı adamları olan Atatürk ve İnönü'nün arası açılmıştır. Bunun en önemli nedeni, İsmet İnönü'nün aşırı devletçi politikalarından dolayı halk ve devletin birbirinden uzaklaşmış olmasıdır. Bu yüzden 20 Eylül 1937'de İnönü Başbakanlık görevinden ayrılmış, yerine daha liberal bir çizgide yer alan Celal Bayar gelmiştir. Bayar'ın gelişiyle beraber 1937 yılında Deniz Bank Kanunu kabul edilmiş ve Türkiye İş Bankası'nın tecrübeli yöneticileri burada görev almıştır. Böylelikle açık bir şekilde liberal ve devletçi politikaların ikili mücadelesi ortaya çıkmıştır (Lewis, 1993: 367; Koçak, 2002: 117-120). Ancak bu durum, İnönü'nün parti ve bürokrasideki etkinliğini azaltmamıştır (Koçak, 2002: 121). Bu döneme kadar ekonomide devletçi politikalar hâkimiyetini sürdürmüştür.

Bu dönemde ulus-devlet, az gelişmiş bir iktisadi yapı üzerinde oluşturulmaya çalışıldığından ilk olarak ekonomik yetersizliklerin giderilmesi hedeflenmiştir. Ekonomik gelişmeyi sağlamayı amaçlayan yenileşme sürecinin, yasal, kültürel ve kurumsal yönleriyle eksiksiz bir şekilde ilerlemesi hedeflenmiştir. Yasal düzenlemeler, işgücünün gelişimi ve kurumların oluşturulmasından oluşan sermaye birikimi süreçlerinin bir ulusal bütünlük içerisinde yürütülmesi için çalışılmıştır. Bu dönem ekonomisinin esas dayanağını üretimin ulusallığı, kurumlaşma ve insana önem verilmesi oluşturmuştur. Burada kurumlaşmadan kasıt sadece kamu yönetim birimlerinin sil baştan yapılanması olmamış; meslek oda ve birlikleri, Merkez Bankası, Dil ve Tarih Kurumları, Hıfzısıhha Enstitüsü ve Halkevleri gibi kamu kurumlarına bağlı veya özerk kurumlar, yenileşme ihtiyacının zorunlu kurumları olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönem ekonomisi, temelde ulusal üretime ve yerli ürün tüketimine dayanan bir düşünceden ortaya çıkmıştır. Mecbur kalmadıkça yabancı tüketim mallarının ve sermayesinin satın alınmasına olumlu bakılmamıştır. Devlet, kendisini her türlü kesime ve çıkar gruplarına eşit mesafede tutmaya özen göstermiştir. Toplumun farklı kesimleri arasında dayanışmayı esas alan bu devlet anlayışı ile dönemin ekonomik politikaları, günlük çıkarlardan çok, uzun vadeli ve üretimi arttırıcı özellikler taşımış ve sanayileşme, devlet eliyle geliştirilmeye çalışılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 36-7).

Sonuç olarak, TCF ve SCF gibi iki siyasi parti ile muhalefet oluşturulmaya çalışılırken bu çabalar gerek partilerin aktif olduğu dönemlerde çıkan siyasi olaylar, gerekse de toplumsal muhalefetin bu partileri CHP karşısında çaresiz bırakmasından

dolayı başarıya ulaşamamıştır. 1930 sonrasında çok partili hayata geçiş çabaları, yerini tekçiliğin toplumsal hayata yerleştirilme çabalarına bırakmış, bu yönde politikalar izlenirken kültürel reformlarla Parti devlet bütünleşmesinin önü açılmıştır. Uzun yıllar süren fiili Tek Parti yönetimi boyunca yürütülen uygulamalar, sadece bu dönemle sınırlı kalmayıp, sonraki dönemde de siyasal hayatımızın temel tartışmalarının gerekçesi olmuştur. Tek Parti Dönemi'nin karakteristiği anlamında 1920-1938 döneminin üç farklı döneme ayrılarak aktarıldığı bilgilere bakacak olursak Tek Parti Dönemi'nde olumsuz durumlarla çokça karşılaşmıştır. Ancak, dönemin yöneticilerinin asabiyetlerinin altında ne yattığını anlamak ve o dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak da düşünmek gerekmektedir. Neticede siyasi, ekonomik ve sosyal anlamda çok zor bir dönemden geçen bu topraklarda bir rejim değişikliğine giderek, yeni bir devlet kurmaya çalışılmıştır.

5.4. Milli Şef Dönemi

Atatürk, kendine özgü, güçlü önsezisi ile mantıktan ayrılmayan bir aksiyon adamı olmuştur. Bu özellikleri sayesinde bir devlet adamı olarak öne çıkmış ve yeni bir devlet kurulmasını sağlamıştır. Bu kuruluş ise, inkılapçı bir nitelik taşımıştır. İnkılâpçılık, Atatürk'ün ayırt edici niteliklerinden birisi olmuştur. Ancak hiçbir zaman bir büro, bir hükümet adamı olmamıştır. O bir devlet adamı olmuş ve hep öyle kalmıştır. Hükümet, belirli yasalar, kararlar ve nizamlarla işleyen bir icra organıdır. Hükümetçilik ise, inkılapçı bir aksiyondan ziyade bir icra işidir. Normal anlamıyla hükümetçilik, inkılapçılık ile çatışır ve hükümet adamı da klasik anlamı ile bir inkılap adamı değildir. Ancak, hükümet ve hükümet adamı, inkılabın ve inkılapçının emrinde olabilir. Çünkü inkılap, toplumun, süreli ve müdahalelerle kontrol edilen topyekûn bir yapı değişikliğine girmesidir. İşte bu değişim içerisinde hükümet organı ve hükümet adamı, inkılabın kanunlarını icra ile görevlidir. Bu anlamda hükümet, bir inkılap organı ve hükümet adamı bir inkılapçı olur. Bu devrede kanunlara rağmen çarklar işlemektedir. Çünkü inkılaplarda kamu hukukunun kuralları değil, bir liderin ve onun etrafındaki bir azınlığın iradesinin, çoğunluğun iradesine, cebir ve zor kullanılarak müdahalesi yürürlüktedir. Yeni Türkiye 1920-1938 arasında bu hükümet şekillerinin ikisini de yaşamıştır. Bunun sebebi yeni devletin inkılapçı karakterinin daha BMM'nin

kuruluşunda varlığını göstermesi olmuştur. Yeni Cumhuriyet'in işlerinin yürütülmesi sırasında, önderler inkılapçı, hükümet bir inkılap yönetimi ve yasalar, inkılapçı yasalar olmuştur. Ancak henüz Lozan'dan itibaren, rejim oturdukça, inkılap yerini normal idare, normal hükümet biçimi kesin şeklini ve istikrarını bulunca, inkılapçının yerini hükümetçi ve hükümet adamı almıştır. İşte bu aşamada Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefatının ardından, 11 Kasım'da TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü bir hükümet adamı olarak öne çıkmış ve sonuna kadar da öyle kalmıştır (Aydemir, 2005: 477-479). İnönü, Atatürk'ün ölümünü ve kendisinin Cumhurbaşkanı olmasını takiben, tek parti rejimine bir daha dönmek üzere son vermeyi ve Cumhuriyet devrimlerini daha sağlam hale getirmeyi hedeflemiştir. İnönü, bu zorlu görevlerin altından, Atatürk'ün karizmatik otoritesinin desteği olmadan kalkmak zorunda kalmış ve yönetimin kendisine geçtiği bu dönemde, Milli Şef ve CHP'nin Değişmez Başkanı unvanlarıyla otoritesini sağlamlaştırmaya ihtiyacı olduğunu düşünmüştür (Heper, 2008: 172).

Atatürk'ün vefatının ardından İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle ilk boşluk; 26 Aralık 1938'de toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda İnönü'nün hem CHP Değişmez Genel Başkanlığına seçilmesi, hem de "Ebedi Şef" sıfatına kavuşmasıyla da ikinci boşluk dolmuştu. 29 Mayıs 1939 tarihinde ise, Ankara'da CHP'nin Beşinci Büyük Kurultayı gerçekleştirilmiş ve parti nizamnamesinde önemli bir değişikliğe gidilerek, parti içerisinde Müstakil Grup kurulmasına karar verilmiştir. Bu karara göre; Mecliste bağımsız bir kimlik taşıyacak olan bu grup, 21 kişiden oluşacak ve Kurultay tarafından partili milletvekilleri arasından seçilecekti. Grup başkanı ise, İnönü olmuştur (Koçak, 2002: 123-7). Müstakil Grup'un hem parti, hem de Hükümet üzerinde denetimin sağlanabilmesi için kurulduğunu ifade etmek mümkündür.

Milli Şef Dönemi'nde esas olarak II. Dünya Savaşı'na göre belirlenen ekonomik planlamalar, ön plana çıkmıştır. 18 Ocak 1940 tarihinde "Milli Koruma Kanunu" kabul edilmiş ve Hükümete, ekonomik sorunları giderebilmesi için o döneme kadar görülmemiş çapta geniş yetkiler ve olanaklar verilmiştir. Bu Yasayla devletin ekonomiye müdahale imkânları artmış ve özel teşebbüsler de neredeyse tamamen devlet denetimi altına alınmıştır. Savaş, Türk vatandaşlarının önemli bir bölümünün yaşam koşullarında büyük bir düşüş yaratmış olsa da bir taraftan karaborsacılık, diğer taraftan da büyük ölçüdeki devlet müdahaleleri, bu durumdan yararlanmak isteyenlere aşırı kâr

etme fırsatı doğurmuştur. Bu yüzden Hükümet, 11 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkarmış ve bu Kanun 16 ay yürürlükte kalmıştır. Varlık Vergisi'nden sonra yeni servetlerin vergilendirilebilmesi için, 26 Nisan 1942 tarihinde ise Toprak Mahsulleri Vergisi çıkarılmıştır (Aslan, 2015a: 108-9).

Kuruluş amacı olarak köylülere bir fiyat politikası belirleyebilmek için 1938 yılında kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi, bu dönemde görevlerini genişletmiş ve tarımsal ürünlerin bir kısmını savaş yedeği olarak almaya başlamıştır. Dönemin şartlarının gerekli kıldığı bu önleme ek olarak, fiyatların tek taraflı olarak yukarıda belirlenmesi kararı, tarımla uğraşan küçük köylüleri daha da yoksul hale getirmiştir (Caporal, 1982: 541). Daha yoksul hale gelmiş kırsal kesim Cumhuriyet'in nimetlerinden de fazla yararlanamamıştır. Nüfusun %81'lik gibi büyük bir kesiminin köyde yaşadığı ve 1935 nüfus sayımında, Türkiye'de erkeklerin %23.3'ünün, kadınların ise, yalnızca %8.2'sinin okur-yazar olduğu belirlenmiştir. Okul sayılarının yetersizliği ve köylerdeki imkânların kısıtlı oluşundan dolayı, 17 Nisan 1940 tarihinde çıkarılan Köy Enstitüleri Kanunu ile beraber 11 farklı bölgede Köy Enstitüleri açılmıştır (Akşin, 1997: 108).

Türkiye'de rejimin istikrarı ve modernleşme projesi, reform sürecinin hızına bağlı olsa da nüfusun çok büyük kısmının kırsalda yaşaması ve büyük bir çoğunluğunun da rejimin temel ilkelerinden bihaber olması önemli bir sorun olmuştur. Modernleşme sürecinde, toplumsal bütünleşmenin sağlanabilmesi için nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylü kesimin ürkütülmemesi, çoğunluğun bu sürece dâhil edilmesi şart olmuştur. Fakat eğitim görmemiş bir çoğunluğun bu bütünleşmeye ne denli faydalı olacağı belirsiz olmuştur. Köy Enstitüleri, kırsal kesimlere eğitimin ulaştırılması ve köylünün toplumsal bütünleşmeye dahil olması için açılmıştır. Bu Enstitüler, Milli Şef Dönemi'nin en önemli siyasal girişimlerinden birisini oluşturmuştur. Buradaki amaç, kırsal kesimdeki ilköğretim problemini, devlet bütçesine en az maliyeti getirecek şekilde çözmek ve çok kısa zamanda çok sayıda öğretmen yetiştirmek olmuştur (Aslan, 2015a: 106).

İnönü, 19 Mayıs 1945 tarihinde demokratik bir rejim vaat eden 19 Mayıs 1945 Deklarasyonu'nu ilan etmiştir. Takvimler 29 Mayıs 1945'i gösterdiğinde ise, Bütçe Kanununa verilen 5 ret oyu, ülkede yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Ocak 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkarılması ise, Türkiye'de siyasal muhalefetin

doğuşunda önemli rol oynamıştır. 18 Temmuz 1945 yılında dönemin ilk muhalefet partisi olarak MKP kurulmuş olsa da bu Parti bir varlık gösterememiştir. 7 Ocak 1946'da DP'nin kurulması ile Tek Parti Dönemi sona ermiştir (Aslan, 2015b: 129-133). Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra 1945 yılına kadar olan dönem, reform yanlısı merkezin otoritesini tam anlamıyla kurduğu bir dönem olmuştur. Bu dönem, siyasal İslam da dahil bütün potansiyel muhalefetin susturulduğu, çoğulculuğun yerine millî bir devlet oluşturmaya yönelik bütüncül bir devlet anlayışının egemenliğinin sağlandığı bir dönem olmuştur. Farklı ifade ve düşünceler, ancak reformcu yöneticilerin Batı uygarlığına erişebilmek için koydukları hedeflere ters düşmediği ölçüde kabul görmüştür (Allen, 1968: 175'den aktaran; Sitembölükbaşı, 1999: 8).

6. TEK PARTİ DÖNEMİ ÖNCESİNDE KADIN

Türkiye'de kadın hakları denildiğinde pek çok kaynak, Cumhuriyet'in ilanını başlangıç kabul edip; Cumhuriyet öncesi dönemi ise, yalnızca giriş niteliğinde değerlendirmiştir. Fakat kadın haklarının geçirdiği aşamaların tam olarak anlaşılabilmesi için Osmanlı dönemindeki gelişmelerin de incelenmesine gerek duyulmaktadır (Kurnaz, 1991: V). Türkiye'de kadın haklarının, kadınların bu noktada gösterdiği çabalar göz ardı edilerek, iktidar tarafından verildiği pek çok kaynakta yer almıştır. Özellikle 1990'lı yıllar ve sonrasında yapılan bazı çalışmalarda; Cumhuriyet'in ilk yıllarında, kadınların modernleşmenin bir taşıyıcısı olarak görüldüğü; kadınların elde ettiği hakların da modernleşme projesinin bir parçası olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu çalışmalarda kadınların, laik devletin çıkış noktası ve görünen yüzü olması sebebiyle uluslaşma sürecinde de önemli rol oynadıkları ortaya koyulmuştur. Kadınların siyasal haklarını elde etmesi Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiş olsa da kadınların kamusal alanda, özellikle II. Meşrutiyet ile birlikte Osmanlı'nın son döneminde örgütlü hareket etmeye başladıkları literatürde sıklıkla yer almaktadır (Akşin, 1997: 56; Sancar, 2014: 153-163).

17. yüzyıldan sonra Avrupa karşısında gerilemeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu bu gerilemeyi ancak askeri yenilgiler sonrasında kabul edebilmiştir. Yüzyıllarca savaş alanındaki başarıları kanıksanmış Osmanlı ordusunun artık savaşlarda kaybetmeye başlaması, Karlofça ve Pasarofça Antlaşmalarına neden olmuş ve bu durum

karşısında toprak kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'nda idareciler kaygılanmaya başlayarak durumun düzeltilmesine yönelik çareler aramıştır. Bu durumun bir sonucu olarak yenileşme hareketlerinin, ilk olarak askeri alanda yapıldığı görülmektedir. Amaç gayet açıktır; Batı'ya üstünlük sağlayan her türlü teçhizatla silah alınacak ve Osmanlı tekrar heybetli zamanlarına dönecektir. Fakat bu yapılanlar geriye gidişi önlemekte yetersiz kalınca, sosyal ve siyasi hayatta da birtakım Batı tarzı düzenlemelere gereksinim duyulmuştur. Özellikle 3 Kasım 1839'da Tanzimat'ın ilanından sonra bu durum, kuvvetle hissedilmiştir (Kurnaz, 1991: 3; Lewis, 1993: 46; Budak, 2004: 41).

Osmanlı yöneticileri ilk başta köklü bir değişim ve dönüşüm isteği ile Batı'ya yönelmemiştir. Osmanlı bürokrasisinin gayesi, yalnızca devleti içine düştüğü sıkıntılı durumdan kurtarmak olmuştur. Batı kurumları, İmparatorluğun eski gücünü yeniden kazanmasına katkı sağlayacaksa benimsenecektir (Mardin, 1993: 47). Fakat gün geçtikçe, artık geri dönüşü olmayan bir yola girildiğinin farkına varılmış ve bu koruma içgüdüsünün devreye girmesi dahi Batılılaşma çabalarını durduramamıştır. Aksine, bu sürece bazen iç ve dış şartların baskısıyla, bazen bilinçli tercihlerle çağdaşlaşma ve modernleşme unsurlarını da içine alan bir tempo ve genişlik kazandırılmıştır (Budak, 2004: 41-42).

Gerileyen Osmanlı Devleti'ni eski gücüne kavuşturabilmek için saptanan temel politikalar, Batı bilimini öğreten okullar açma, teknik bilgi edinebilmek için batıya öğrenci gönderme ve uzman getirme üzerinden şekillenmiştir. Bunun sonucu olarak da Osmanlı'da kadınları da içerisine alan çok yaygın bir eğitim kurumu oluşmuştur. Eğitim amacıyla devlet tarafından Batı'ya gönderilen öğrenciler geri döndüğünde devlet kurumlarına hizmet etmeye başlamışlardır. İşte bu durum neticesinde siyasal sisteme damgasını vuracak güçlü bir entelektüel-bürokrat kesimin doğuşu gerçekleşmiştir (Çaha, 2012: 23). Tanzimattan II. Meşrutiyete kadar kadınların kendileri aktör olmamıştır. Reformist ve aydın erkeklerin öncülüğünde kadınları ilgilendiren reformlar gerçekleşmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı'da yeni bir kadın ve aile yaşamı düşüncesini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Osmanlı toplumu köklü dönüşümlere uğramış, dönüşümün ve bu dönem ortaya çıkan feminizmin fikri temelleri de 1908 İnkılabı'nın da ilkesi olan "hürriyet, eşitlik, kardeşlik" düşüncesi olmuştur. Savaşların sıkça

yaşandığı ve erkek nüfusun son derece azaldığı bu dönemin toplumsal ve nüfusbilimsel değişiklikleri maddi ortamı hazırlamıştır. Böylesi bir dönemde kadının ön plana çıkmış olması doğaldır. Diğer yandan, 19. yüzyıldan sonra ortaya çıkan yeni toplumsal yapı, kentleşen ve kentlileşen hayat tarzı, geleneksel aile yapılarını da zorlamıştır. Batı'nın "burjuva" hayat tarzı ve tüketim örüntüsü Osmanlı'yı da etkisi altına almış, bir taraftan sanayileşmenin ortaya çıkardığı maddi kültür, diğer taraftan giderek Osmanlı'yı kendisine çeken eşitlik ve özgürlük ilkeleri, kadının ve ailenin Osmanlı'nın esas sorunsalları arasına girmesine neden olmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında Savaşın neden olduğu toplumsal çöküş, devleti kadın ve aile sorunlarıyla ilgilenmeye sevk etmiştir (Toprak, 2016: 1).

Osmanlı'da Tanzimat'ın ilanı ile başlayan modernleşme çabaları sonucu kadının toplum içindeki konumuna yönelik tartışmalar başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nda kadınlara yönelik herhangi bir hak bulunmamaktadır; ancak Tanzimat ile başlayıp II. Meşrutiyet'e kadar geçen sürede kadınlar bazı haklar elde etmiş ve kadının statüsü, tartışılan bir konu haline gelmiştir (Sevim, 2005: 94-95). Modernleşme döneminde, Osmanlı'nın erkek egemen aydın sınıfı tarafından kadına birtakım görevler biçilmiştir. Kadınların eğitimi ve sahip olmaları gereken haklar konusunda düzenlemelere gidilmiş, çalışma hayatında ve sosyal hayatta kadınlar daha etkin bir şekilde konumlanmaya başlamışlardır. Kadın dernekleri kurulmuş ve kadın yazarlar, süreli yayınlarda yazılarına yer bulabilmiştir. Fakat ıslahatçı olduğu kadar muhafazakâr da olan dönemin devlet adamları ve aydınlarının kadın meselesindeki tutumu, ikili ve çelişkili bir yaklaşım niteliğine sahiptir. Bu zihniyet sonucu kadınların hakları ikincil bir konumda tutulurken, görevleri üzerinde daha çok durulmuş ve kadınların toplumsal yaşama katılımları sınırlandırılmıştır (Erişti, 2015: 60).

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda modernleşmenin etkisiyle ekonomik, siyasal, sosyal, eğitim, askeri, hukuk ve düşünce alanında meydana gelen değişimlerle yapısal olarak bir dönüşüm içine girmiştir (Töre, 2008: 221). Değişim geçiren bir toplumda, değişim önceden tahmin edilen alanlar kadar, tahmin edilememiş alanlara da yayılır. Osmanlı toplumu belki çok köklü bir modernleşme geçirememiş ama değişim toplumun bütün kesimlerine ve kurumlarına sıçramıştır. Bu gelişmelerin dışında kalmayan Osmanlı kadını ve Osmanlı aile yapısı da modernleşme içerisinde yer almıştır (Ortaylı, 1987: 194). Kadının sosyal yaşamdaki konumu, yeni nitelikler kazanmıştır. Tanzimat

Fermanı'nın ilanı ile birlikte geniş çaplı bir değişimin zemini hazırlanmıştır. Meşrutiyet sonrası Batı'dan yapılan tercüme ve uyarlama eserler aracılığıyla Feminist akım ülkemizde ve düşüncelerimizde etkisini, kadın cemiyetlerinin kurulmasıyla göstermiştir. Meşrutiyet sonrası oluşan özgür ortamın etkisiyle kurulan bu cemiyetler, dış dünyaya açılmaya çalışan kadınlara aracılık etmiştir. Batı düşüncesinden alınan ve bizde yeni olan Hürriyet-i mutlak-ı nisvan, yani kadın-erkek eşitliği, kadınların da kocalarını boşayabilme hakkını elde edeceğine dair düşünceler, toplum tarafından henüz kabullenilmemiş, kadının ev dışındaki faaliyetleri henüz netleşmediğinden kadın ikircikli bir durumda kalmıştır (Töre, 2008: 221).

Bu dönemde tüm dünyada yayılmakta olan feminizm dalgası, Osmanlı'da da etkisini göstermiştir. Çıkış noktası kadın deneyimleri olan feminizm ile her ülkenin kendi siyasal, sosyal koşullarına göre oluşmuş kadın hareketi, kadınların ezilişlerine başkaldırmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda dergiler basılmış, türlü örgütlenmeler oluşturulmuştur. Türkiye'de feminizm tarihi dört bölümde incelenebilir: İlki, 1800'lerde başlayan ve 1920'lere, hatta 1970'lere kadar süren, eğitim, siyaset, çalışma gibi temel hakların talep edildiği klasik feminist hareket dönemidir. İkincisi, 1970-1980 arası solun kontrolünde olan kadın hareketi; üçüncüsü, 1980-1990 arası askeri darbe sonrası kadınların kimlik arayışları sonucu ortaya çıkan yükselen feminist hareket ve son olarak 1990-1995 arası kurumsallaşan kadın hareketidir (Çakır, 1996a: 750). Bu çalışmada, klasik feminist hareketin yaşandığı dönem incelenmekte olup, bu bağlamda sürdürülen çalışmada Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ortaya çıkan feminizm ile gelişen; kamusal alanda, özel alanda, çalışma hayatında ve siyasal alanda kadın konuları aktarılacaktır.

6.1. Kamusal Alanda Kadın

Bu dönemde kadının kamusal alanda nasıl konumlandığını açıklamadan önce kamusal alanın ne olduğunu tanımlamak gerekmektedir. Kamusal alan nedir? Bu sorunun aslında tek bir cevabı olmamakla birlikte, kamusal alan hakkında çeşitli görüşler mevcudiyetini sürdürmektedir. Farklı şekillerde ve farklı boyutları içerecek biçimde tanımlanabilen kamusal alan kavramı, Rappa'ya göre beş farklı boyutta tanımlanmaktadır. Buna göre ilk boyut olarak kamusal alan, insanların etkileşiminin ve

iletişiminin fiziksel bir alanı; ikinci olarak, insan eylemlerinden oluşan ve fiziksel olmayan metaforik bir alanı; üçüncü olarak, bilgi alışverişinin iki taraf arasındaki farklı biçimlerinin var olduğu bir mekanı; dördüncü olarak, ilişkilerin farklı bir araya getirilme biçimlerinin ve entelektüel ya da entelektüel olmayan tartışmaların ortaya çıktığı bir alanı; ve son olarak, devletlerin ve devlet dışı aktörlerin planlı veya planlı olmayan politikalarının meydana geldiği bir alanı ifade edebilir (Rappa, 2002: 7). Kamusal alan kavramı farklı şekillerde tanımlanmakla birlikte, Jürgen Habermas bu konuda genellikle referans noktası olarak alınmaktadır. Habermas, “Kamusallığın Yapısal Dönüşümü” adlı eserinde kamusal alanı, kavramın sözcük anlamlarından başlayarak tarihsel süreç içerisinde incelemiştir (Yükselbaba, 2017: 4). Habermas, üç tür kamusal alandan söz etmektedir. Bunlar; temsili kamu, siyasal kamu veya sivil toplum ve edebi kamudur. Temsili kamu, kapitalizm öncesi dönemi ifade etmektedir. Bu alan, bir kamu alanı veya toplumsal alan değil, bir statü belirtisidir. Bu statü, iktidarının kaynağını yüce bir kuvvetten alıp, onu halkın önünde temsil ve teşhir eden feodal hükümdarın statüsüdür. 19. yüzyılın eşiğine kadar güçlü bir etkililiğe sahip olan temsili kamuda soyluluk ön planda olmuştur (Habermas, 2003: 65-72). Temsili kamu, kapitalist döneme geçişle birlikte çözülmüş ve bu çözülme sürecinde temsili kamunun kurumlarından olan krallık, Kilise ve soyluluk, yeni bir sınıf olan burjuvazinin ortaya çıkması sonrası bu sınıfın çabaları sonucunda dönüşüme uğramıştır (Karadağ, 2003: 185-186).

Kapitalist dönemle birlikte ilk olarak siyasal kamunun “edebi özelliğe sahip ön biçimi” olan edebî kamu, gelişmiştir. Edebî kamu, “henüz kendi içinde dönüp duran kamusal akıl yürütme faaliyetinin deneme alanı; özel şahısların, içinde var oldukları yeni “özel”lik alanının sahici deneyimleri hakkında kendilerini aydınlatma sürecidir”. Kapitalizm öncesi dönemde de var olan edebî kamu, o dönemdeki birçok şey gibi saraya ve soylulara ait olmuştur. Burjuva sınıfının ortaya çıkışı ve gelişmesiyle beraber halk da özel bireyler olarak edebî kamu içerisine dahil olmuştur. Edebî kamu, şüphesiz burjuvazinin toprağında yetişmiş bir alan değildir; bu alan, prens sarayının temsili kamusu ile belirli bir süreklilik ilişkisi oluşturmuştur. Okumuş orta sınıfın burjuva olan ileri gelenleri, kamusal akıl yürütme sanatını; monarkın şahsi alanından modern devlet aygıtının ayrışıp özerkleşmesi oranında saraydan kopup kentte karşı bir güç teşkil eden saraylı-soylu toplumun “kibar âlemiyle” geliştirdikleri iletişim içerisinde

öğrenmişlerdir. Burjuva toplumunun sadece ekonomik hayat merkezi olmayan “şehir”, taşıdığı tüm anlamlardan önce, “saray”ın kültürel ve siyasal bir karşıtı olarak, kahvehanelerde, yemek davetlerinde ve salonlarda kurumlaşan ilk edebî kamuyu tanımlamaktadır (Habermas, 2003: 96-97).

Kamuyu bir rasyonel müzakereciler ya da akıl yürütenler topluluğu olarak tanımlayan Habermas’a göre kamusal alan, özel şahısların, kendilerini ilgilendiren ortak bir konu etrafında toplanarak akıl yürüttükleri, rasyonel bir tartışma içerisine girdikleri ve bu tartışmanın sonucunda o konu hakkında bir ortak düşüncüyü, yani kamuoyunu, ortaya çıkardıkları süreç, mekân ve araçların tanımladığı hayat alanıdır. Kamusal topluluk büyüdüğünde ise, doğrudan tartışmanın yerini aracılar-medya tarafından gerçekleştirilen tartışmalar almaktadır. Bu durumda, basın, kamuyu ve kamuoyunu ortaya çıkaran vazgeçilmez bir unsur olmaktadır. Siyasal kamu ve siyasal kamusal alan ise; *“kolektif müzakerenin siyaseti, siyasal iktidarı ve devleti konu edinmesi durumunda, kamunun ve kamusal alanın özel biçimleri olarak ortaya çıkar. Siyasal kamunun, basın dışındaki başlıca iletişim ve kanaat üretme araçları; dilekçe verme, dernekler, partiler, kulüpler, siyasal toplantılar ve tabii demokratik bir rejimde seçimler, yerel ve merkezi parlamentolardır”*. Siyasal kamusal müzakere, sivil toplumun kaynaklarını kullanarak, onun içinde ve onun kurumları aracılığıyla yürütülür. Habermas sivil toplumun kuramsal çekirdeğinin, akademilerden, kültür derneklerinden ve kiliselerden, spor ve boş zaman derneklerine, bağımsız medyaya, tartışma kulüplerine ve vatandaş forumlarından siyasal partilere, meslek birliklerine, alternatif kurumlara ve sendikalara kadar uzanan ekonomi ve devlet dışı gönüllü birlikteliklerinden oluştuğunu belirtmiştir (Yılmaz, 2006: 195-7). Bu noktada kısaca sivil toplum kavramına değinmek gerekmektedir.

Sivil toplum, Batı Avrupa’da mutlakiyetçilikle paralel olarak gelişen modern bölgesel devletin ve ondan özerkleşen bir burjuva ekonomisinin ortaya çıkmasının bir ürünüdür. E. M. Wood (1992: 2-3)’a göre sivil toplum; *“...devletten farklı, fakat ne özel ne de kamusal, ya da belki her ikisi birden olan, yalnızca ailenin özel alanından ve devletin kamu alanından ayrı bir dizi toplumsal etkileşimi kapsamakla kalmayan, fakat daha özgül olarak ayırt edici bir ekonomik ilişkiler ağını, pazar alanını, üretim, dağıtım, değişim alanını da içeren ayrı bir insan ilişkileri ve etkinlik alanını temsil eder”*. Habermas’ın ifadesine göre kamusal alan, bu anlamıyla sivil toplumun

içerisinden gelen özgül bir alandır. “Mekansal olarak” Habermascı kamusal alan kavramı, Wood’un sivil toplum tanımından “ekonomik ilişkiler ağı” çıkarıldığında geriye kalan “insan ilişkileri ve etkinlikleri” alanının bir ürünüdür (Özbek, 2004a: 27).

Habermas (2004: 95)’a göre; “kamusal alan” kavramıyla, her şeyden önce, toplumsal hayatımızın içinde, kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulabildiği bir alan kastedilir. Tüm yurttaşların bu alana erişimi garanti altına alınmıştır. Kamusal bir gövde oluşturan özel bireylerin bir araya geldikleri her konuşma durumunda, kamusal alanın bir parçası varlık kazanmaktadır. Bu şekilde bir arada olan bireylerin davranışları, hem iş ve meslek sahiplerinin özel işlerini yürütürken sergiledikleri davranışlara; hem de bir devlet bürokrasisinin yasal sınırlarına bağımlı anayasal bir düzenin üyelerinin davranışlarına benzemez. Yurttaşlar yalnızca, genel yarara dair meseleler hakkında kısıtlı olmayacak bir şekilde, yani örgütlenme, toplanma, düşüncelerini dile getirme ve bu düşüncelerini yayınlama özgürlükleri garantilenmiş olarak tartışabildiklerinde kamusal bir gövde halinde davranmış olurlar (Habermas, 2004: 95). Özbek (2004b: 450) ise, kamusal alan kavramının hem kültür politikalarının hem de politik kültürün önemini kavranmasını ve analiz edilmesini sağlayan, kültür ve politika arasındaki ilişkinin yeniden düşünülmesini mümkün kılan önemli bir kavramsal araç olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu kavram bize, politik mücadelenin ideolojik ve kültürel mücadeleyle ilişkisini, ne şekilde iç içe geçtiğini veya geçmesi gerektiğini; politik eylemin aynı zamanda kültürel de bir pratik içerdiğini göstermektedir.

Hannah Arendt ise, kamusal-özel arasındaki ayrımın yapılandırılması üzerinde durmuş ve “kamusal alan” üzerinde Aristo’cu bir vurguda bulunmuştur. Yani, eylem, çalışma ve emek olmak üzere üç etkinlik alanının insanın koşullarını belirlediğini ifade etmiştir. İnsan onurunun ve özgürlüğünün bir ifadesi olarak, “eylem”i önemli bulmuştur. Bu duruma zıt olarak, “emek” ise, doğumun, büyümenin ve ölümün döngüsel biyolojik süreçleri olarak ifade edilir ve öncelikli bir şekilde gereklilikle tanımlanarak daha çok aile içerisinde, özel alanda gerçekleşir. Hayatın ve türlerin devamlılığı için gerekli olan işgücünün üretimine yönelik etkinlikler, tekrarlayıcı ve yaratıcılıktan uzaktır; insanın potansiyel gücünü eksiksiz bir şekilde ifade etmesi çok zor olduğundan “çalışma”, insan kişiliğindeki yaratıcılığın açığa çıkabilmesi için olanaklar sunar. Ancak, sınırlıdır ve insanın yaşamını devam ettirebilmesi için gereken görevler üzerinde durur ve gereklilikle bu kadar sınırlandırılan etkinlikler, bireysel

özgürlüğün anlatımı için gereken olanakları sağlayamaz. Bu ifadeler ışığında Arendt için özel alan, insanın hayatını sürdürebilmesi için gerekli ve önemli olsa da insan özgürlüğünün tam anlamıyla gerçekleşebileceği alan, kamusal alandır (Alkan, 2000: 75). Kamusal alana ilişkin yapılan bu açıklamalardan sonra, tek parti dönemi öncesinde kadının kamusal alandaki konumlanmasına geçilecektir.

18. yüzyılda ilk olarak askeri alanda başlayan modernleşme çabaları, 19. yüzyılda devletin Batı karşısında geri kalmışlığının kabulüyle birlikte toplumsal hayatın neredeyse bütün alanlarına yayılmıştır. Bu durum giderek toplumda bir seferberlik halini almış ve hemen sonrasında “Batılı ve Modern bir neslin inşası” düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu durumdan dolayı kadın ve erkeğin toplumdaki yerinin yeniden ele alınması, zorunlu bir hal almıştır (Delikgöz ve Şehit, 2009: 19). Bu dönemde, kentli kadınlar için fermanlarla sınırlanarak sıkı bir biçimde hazırlanılan kılık kıyafet, sokağa çıkma gibi konularda da görece bir hoşgörü oluşmuştur (Güzel, 1985: 858). Böylece, kadının kamusal alandaki görünürlüğü önceki dönemlere kıyasla iyileştirilmiş ve bu alanda daha sonra yapılacak olan reformların da temeli sayılabilecek bir ortam oluşmaya başlamıştır.

Osmanlı’da kadınların özgürleşme girişimleri, 19. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Kadınlar, ilk ve ortaokullara devam etme, kadın örgütlerine üye olma, serbestçe eş seçebilme, kendi emekleri üzerinde tasarruf edebilme gibi hususlarda taleplerde bulunmuşlardır (Özdemir, 2009: 8). Ayrıca dönemin batıcı aydınları, en az erkekler kadar kadınların da eğitim alması gerektiği vurgulamıştır. Örneğin; Abdullah Cevdet, kadın eğitimini, toplumun geleceği açısından şart görmüştür. Bu şartın arka planında, hümanist düşünceden çok, babaların çocukların ilk eğitiminde pek etkin olmaması düşüncesi yatmaktadır. Yani, babaların zekâ düzeyi ne olursa olsun, çocuklarla anneler ilgilenip; beşikten itibaren terbiye vermeyi anneler başardığı için; özgür olmayan kadınlardan doğan çocukların annelerinin olumsuz psikolojilerinden etkilenerek bu psikolojiyi taşıyacaklarını ve bu durumun devam etmesi halinde de yozlaşmış tiplerin ortaya çıkacağını savunmuştur. Firdevsî’nin şu sözünde belirttiği gibi, “*Hizmetçi ancak uşak doğurur. Baba ister peygamber olsun ister hükümdar!*”. Bu söz ile anlatılmak istenen açıkça ortadadır. Biz insanlar, manen babalarımızdan çok, annelerimizin hayat uzantısıyız (Hanioglu, 1981: 173-174).

Bu dönemde kadınların eğitimi ile ilgili birtakım yenilikler yaşanmış ve bu yeniliklerle birlikte, klasik anlamdaki ev kadınlığı görevinin yanında işçi ve entelektüel kadın tipi ortaya çıkmıştır. Toplumun yabancı olduğu bu iki kadın tipinden entelektüel olanlar, çeşitli dernek ve cemiyetlerde etkin olmaya başlamış, sosyal yardımlaşma faaliyetlerinde bulunmuş, meslek edinin çalışma hayatında yer alarak yeni kadınların eğitilmesinde de rol almış, basın hayatında seslerini duyurmaya da çalışmışlardır. Kadının ekonomik hayatta konumlanmasına öncülük eden işçi kadınlar ise, savaştan ötürü boşalan işgücü piyasasında etkili olmaya çalışmışlardır (Akşit Vural, 2005: 76-85). Bu iki kadın tipi, Cumhuriyet'e doğru gidilen süreçte kadının siyasallaşmasının da temellerini atmıştır (Hotar, 2003: 8). Osmanlı kadın hareketine bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun aristokrat kaynaklı çoğu saray veya devlet yöneticilerinin ailelerinden gelen seçkin, üst sınıf kadınlarının 19. yüzyılın ortalarında kadınlığı savunmak amacıyla yayınladıkları dergiler ve kurdukları derneklerden bahsetmek gerekmektedir. Osmanlı kadın hareketi şeklinde ifade edilen bu kadın örgütlerinin, zamanla farklı niteliklerin egemenliğinde olduğunu ve farklı dönemlerden geçtiğini söylemek mümkündür (Sancar, 2014: 92).

Kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesini ve sonrasında çalışma hayatına girebilmelerini sağlayan okullar, kadınların toplumsal yaşamdaki konumlarını da etkilemiştir (Gökçimen, 2008: 11). Toplumda görünür olmaya başlayan kadınlar, bu görünürlüğün etkisi ile özel alanla sınırlı yaşantılarından çıkarak kamusal hayatta aktif olmaya başlamışlardır. Bu dönemde basın ise, kadınların eylem ve mücadelelerini duyurmaya ve sorunlara çözüm üretme anlamında önemli bir yere sahip olmuştur. Yayın tarihi olarak ilk kadın dergisi, 15 Haziran 1868-20 Ağustos 1869 tarihleri arasında Ali Raşit tarafından 48 sayı olarak yayınlanan ve Osmanlı'da kadınların sorunları üzerinde durarak, kadınlar lehine ilk gazete yazılarının yayınlandığı gazete "Terakki-i Muhaderat" olmuştur (Can, 2009: 74). Tanzimat ile ortaya çıkan ve kadınlar tarafından özgürlüklerinin ilanı olarak görülen II. Meşrutiyet ile devam eden süreçte, o döneme kadar anne, ev hanımı ve eş gibi sınırlı sayıda roller biçilen kadınların toplum yaşamında daha farklı statülere kavuşmak için taleplerde bulunmaya başladığı görülmüştür. Kadınlar bilhassa basın ve dernekleşme yoluyla, dahası konferanslar düzenleyerek bu taleplerini çok daha etkin bir biçimde ortaya koymuşlardır (Arslanel ve Özkiraz, 2011: 6).

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar kısa süreli de olsa pek çok kadın dergisi yayınlanmıştır. *Musavver Kadın, Kadınlar Dünyası, Kadınlık, Kadın, Sıyanet, Hanımlar Alemi, İnci, Süs, Firuze* vb. bu dergilerden bazılarıdır. “Kadınlar Dünyası” Dergisi, “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti”nin bir yayın organı olarak 1913-1921 yılları arasında yayınlanmıştır. Bu dergide, her kesimden kadının kendisini, kendi dilinden anlatması hedeflenmiş ve bu yönüyle de dergi, kadınların hak mücadelesini yürütecek bir araç olarak ele alınmıştır. Kadınların eğitim alabilmeleri, çalışma yaşamına girebilmeleri, toplumsal hayata dahil olabilmeleri gibi hususlarda basın aracılığıyla mücadele edilmiştir (Can, 2009: 74; Zihnioğlu, 2015: 20).

Bu dönemde kadın hakları tartışmasının başlamasını sağlayan ilk ortamı, 1908 Devrimi sonrasında çıkarılan; *Demet, Mehasin* ve *Kadın* vb. kadın dergileri oluşturmuştur. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılda reformcu Osmanlı basınındaki kadın hakları söyleminin ortaya çıkmasını ve Türk milliyetçiliğinin gelişmesiyle paralel olan evrimini bu dergiler sayesinde takip etmek mümkündür. Hakikaten feminist akademisyenler de Türkiye'deki kadın hakları mücadelesinin tarihini araştırmak istediklerinde araştırmalarına bu dergilerden başlamıştır (Sancar, 2014: 94).

Kadın hakları mücadelesinin yer aldığı gazete ve dergilerde aynı zamanda mektuplarda yer almıştır. Osmanlı toplumunda kadınların kendi kimlik arayışlarını ortaya koydukları ilk cesaret örnekleri olarak tanımlanan mektuplar, ilk bakışta kişisel bir anlayışın ürünü gibi algılansa da aynı zamanda yazıldığı dönemin toplumunun, tutum ve davranışlarını, düşünme biçimini, siyaset etme tarzını da ortaya koymaktadır. Bu dönemde çıkarılan ilk kadın dergilerinde yer alan mektuplar, çoğu başlıksız olarak yayınlanmış ve bu dergilerde önemli bir yer tutmuşlardır. Gönderilen mektupların bazılarında kadın kimlikleri çok açık bir biçimde yer almış; bazılarında ise, mektup yazarları kendilerini günlük hayatın mahremiyetinden çıkaramamıştır. Mektuplarda yazanın ya yalnızca ismi, ya yalnızca yaşadığı yer ya da yalnızca cinsiyetine dair bilgiler yer almıştır (Delikgöz ve Şehit, 2009: 21). Bu dönemde kendilerini yaşadıkları ortamda diledikleri gibi ifade edemeyen kadınların yazdıkları mektuplarda da çoğu zaman kimliklerini saklamaları, yaşadıkları toplumdan ne denli çekindiklerinin de bir göstergesi olarak ifade edilebilir.

Bu dönemin kadını ve Türk modernleşmesini ele almak için Osmanlı romanı, az yararlanılmış bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Halbuki pek çok roman, yazıldıkları döneme ait seçkin İstanbul çevrelerinin durumu hakkında kayda değer bilgiler verir. Dahası bu kaynaklar, sosyal değişimin beraberinde getirdiği sorunlara Osmanlı aydınlarının nasıl yaklaştıklarını da belgeler. Bu dönem yazarları daha çok iki sorunun üzerinde yoğunlaşmışlar; seçkin erkeklerin Batılılaşması ve kadının toplumdaki konumu. Bu iki alan, on dokuzuncu yüzyıl yazarlarımızca, Osmanlı kültürüne göre en yüce ve var olan değer yapısına göre en hassas alanlar olmalarından dolayı tercih edilmiştir. Osmanlı elitleri arasında, kadınların özgürleşmelerini konu alan yayınlar modernleşme hareketinin ilk zamanlarından beri görülür. Roman yazarı ve modern anlamda ilk ve en önemli Türk ansiklopedist olan Ahmed Midhat Efendi'nin Felatun Bey ile Rakım Efendi (1876) romanında önceleri bir cariye olan kadın kahramanı Canan, zamanla Türkçe okuma yazma öğreniyor, sonra da Fransızca ve piyanosunu ilerletiyor. Tartışmasız, "Diplomalı Kız" adını verdiği hikayesi de Midhat'ın kadınlık idealinin bir yönünü temsil eder (Mardin, 1991: 32-33). Ayrıca Tanzimat döneminde oluşan reformist hava içerisinde Namık Kemal, Şemseddin Sami, Ahmet Rıza, Şinasi gibi yazarlar, Batı'da oluşan feminist hareketten de etkilenerek yazılarında kadınların çeşitli mesleklere girebilmesini önermişler, görücü usulü ile evlenmenin sakıncalı yönlerine vurgu yapmışlar, ayrıca Osmanlı ailelerinin geçirdiği sarsıntı gibi konular üzerinde durarak dergi ve gazetelerde kadın konusunu ele almışlardır (Altındal, 1985: 122).

Bu dönemde kadınlar tarafından çıkarılan dergi ve gazetelerin yanı sıra, kadınlar tarafından kurulan dernekler de faaliyet göstermiştir. Kadın dergileri, kadınların kendilerini birey olarak ifade edebilmelerine katkı sağlarken; kadın dernekleri ise, bireysel talepleri örgütlü hareket eden birliklere dönüştürmüştür. Kadın dernekleri amaçlarına göre; eğitim amaçlı, kültür amaçlı, yardım amaçlı, feminist, ülke sorunlarına çözüm arayan, siyasal amaçlı, ülke savunmasına yönelik ve siyasal partilerin kadın dernekleri şeklinde gruplandırılabilir. Bu dönemde kadınların ilk örgütlenmesi, yardım dernekleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. İlk olarak 1898 yılında Şefkat-i Nisvan Derneği kurulmuştur. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında sayıları giderek artış gösteren, amaçları ise, kadınların geçim ve barınma sorunlarını çözerek yardım etmek olan bu derneklerden bazıları; Himaye-i Etfal, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi,

Hilal-i Ahmer, Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'dir. Eğitim amaçlı derneklere; Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği, Biçki Yurdu ve Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Hayriyesi örnek olarak verilebilir (Çakır, 1996a: 750-1). Burada en çok üzerinde durulması gereken dernek, ilk feminist kadın derneği olarak 28 Mayıs 1913'te kurulan "Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti"dir. Dernek, kadınların toplumsal yaşamla bütünleşmesini amaçlamış ve çalışma hayatına katılmalarını gerçekleştirmek için çalışmıştır. O dönemde Batılı kadınların gündeminden düşmeyen siyasal hak talebi, bu derneğin kuruluş programında yer almamıştır. Dernek, kadını şekillendirmeye çalışan geleneklerle, hukuksuzluklarla, kısıtlamalarla, kadın erkek eşitsizliğiyle, eğitimsizlikle mücadele etmeye çalışmıştır (Çakır, 1996b: 57-8). Ayrıca 7 Kasım 1913 tarihinde İstanbul'da "Beyaz Konferanslar" adı altında ilk bilinç yükseltme konferansları gerçekleştirilmiştir (Çakır, 1996a: 751).

Osmanlı kadınının sosyal yaşamına bakılacak olursa, özellikle üst zümre Osmanlı kadınının çoğu haremde⁹ geçen; ancak bir bölümü ev dışına çıkmasını sağlayan çeşitli eğlencelerin günlük yaşantısına renk kattığı görülmektedir. Ev dışı eğlencelerde sıklıkla rağbet gören ve yüzlerce yıllık bir gelenek olan haftalık hamam ziyareti kadınların sosyal yaşantısında önemli bir yer tutmuştur. Hamam, adeta Osmanlı kadınının güzellik salonu olmuştur. Buradaki amaç sadece bakımlı hale gelmek değil, aynı zamanda camekan denilen hamam bölümünde toplanarak diğer hamam müşterileriyle sohbet etmek ve çalgılar eşliğinde raks edebilmek olmuştur. Ancak, bazı Osmanlı hanımları da buldukları toplumsal konumdan dolayı başka kadınlarla bu şekilde yakınlık kurmaya karşı olmuş, genellikle aile hamamı denilen ve üç odadan oluşan hamamları kullanmıştır. Hanedan kadınları için tek seçenek, saray haremindeki hamamları kullanmak olmuştur. Ayrıca, camekan bölümü Hanedan kadınları için bir toplanma yeri olmaktan ziyade, yalnızca köle kadınların hizmette bulunduğu özel bir oda görevi görmüştür (Davis, 2006: 149-151). Buradaki harem ve hamam, özel alan

⁹ Osmanlı aileleri hanelerinde harem ve selamlık gibi bir ayrıma gitmiş, kadın misafirler harem, erkekler ise, selamlık bölümünde ağırlandı. Avrupaileşen bazı İstanbul aileleri dahi, evlerinde kadınların alanı olan, harem görevi gören ayrı bir oda oluşturmuştur. 20. Yüzyılın başlarında yayınlanan kadın dergilerinde ise, Osmanlı'nın seçkin evlerindeki kamu alanına ait sayılan eski selamlık odasının artık hem kadın hem erkek misafirlerin bir arada ağırlandığı salonlara dönüştürülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu anlamıyla da salon, en Avrupai tarzda düzenlenip, en Avrupai tarzda davranışların sergilendiği mekân olduğundan, "rasyonel" bir kimliğin egemenliğindeki kamu alanı olarak ifade edilmektedir. Bkz: Esenbel, Selçuk, "Türk ve Japon Modernleşmesi: 'Uygarlık Süreci' Kavramı Açısından Bir Mukayese", Toplum ve Bilim, 2000, (84), s. 27-28.

olarak düşünülmemelidir. Çalışmada bu mekanlar kamusal alan ve özel alan arasında bir köprü olarak değerlendirilmiş ve her iki alanın içerisinde de değerlendirilmiştir. Kadınların bir araya gelerek paylaşım içerisinde buldukları ve toplumsallaşmanın var olduğu mekânlar olmasından dolayı, kamusal alanın içerisinde aktarılmıştır.

Osmanlı döneminde kadının dış dünyadan izole edilmiş harem yaşamından kurtulması, sadece Batı'ya özgü toplumsal düşüncelerin etki alanını arttırmasıyla değil yeni ulaşım araçlarının gelmesiyle de sağlanmıştır. Bunlar arasında 17. yüzyılda arabanın günlük hayatta kullanıma başlanması, en önde gelen gelişmelerdendir. Araba kavramı, en ilkel atlı yük arabasından süslü faytona kadar çok çeşitli araçlar için kullanılmıştır. Osmanlılar hem Orta Asya Türk-Moğollarının ve öncesindeki İskitlerin iki tekerlekli yüksek at arabasını geliştirmiş, hem de Macarların koçu denilen faytonunu kullanmaya başlamıştı. Sultan İbrahim'in kadınlarından birisine hediye ettiği süslü bir fayton, kadınlara tahsis edilen ilk araba olarak kayıtlarda yer almaktadır. 18. yüzyılda Lale Devri'ne gelinceye kadar artış gösteren arabalar kadınların mesire yerlerine gitmesine ve harem dışı alanlarda sosyalleşmesine katkı sağlamıştır (Davis, 2006: 152).

Osmanlı kadını toplumsal yaşamda öne çıkaran kıyafet ve giyim tarzı konularına da kısaca değinmekte yarar var. Osmanlı seçkin zümresinin kadınlarından kamu alanında tesettürsüz bir şekilde bulunabilen bir Batılılaşma sembolü olmaları beklenmemiştir. Bunun sebebi de kamu hayatında İslami yaşam anlayışının hakim olmasıdır. Bu anlayış, kadınlar için mahrem bir özel alanı gerekli kılmıştır. Fakat bu durum görünürde böyle olmuş, modernleşme ile beraber daha çok özel alanla sınırlandırılan Osmanlı'nın seçkin zümre kadınlarının, özel alanda Batı yapısını öncelikle ve hızlı bir biçimde benimsemeleri göze çarpmıştır. Jön Türk devrimine kadar, Osmanlı Dönemi'nin Batılı kadın kimliği, çok yakın aile yaşantısı içerisinde geçerli olmuştur. Batı ile yürütülen sosyal ilişkilerde, topluma bir Batılılaşma gayesi kazandırmakta, hiçbir kamusal alana yönelik siyasal amaç olmamıştır. Bu dönemde bazı Osmanlı kadınları, daha çok kamu alanında topluma uyum sağlayabilmek için çarşaf giymiştir. Bu durum ise, kökeni dine dayalı ancak bir gelenek sonucu örtü kullanıldığını göstermektedir. Kamu veya özel her alanda Batılı kıyafet modelinin benimsenmesi ise, Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir (Esenbel, 2000: 25-6).

Bir tarih araştırmacısının kıyafet ve özellikle kadın kıyafetleriyle ilgilenmesini açıklayıcı birçok sebep vardır. Etno-antropolojik açıdan giyimin anlattıklarının çeşitli oluşunun yanında, örf ve âdet farklılaşmaları, anlayışların dönüşümü söz konusu olup da özne Osmanlı/Türk toplumu olursa, kıyafet oldukça değerli, son derece zengin bir kaynakça olarak bizi karşılar. Kadın kıyafeti, aslında Türk toplumlarında bir sembol haline gelmiştir. Modernleşme yanlısı ya da modernleşme karşıtıysanız bu kıyafetlerinizden anlaşılabilir. Kadın kıyafetlerinin bu denli sembolik önem taşımasından da kaynaklı olarak 19. yüzyılda iki konu öne çıkmıştır: Bunlardan ilki, kadınların örtünmesi (tesettür-ü nisvan), diğeri de çok eşlilik (teahüd-ü zevcat) olarak ifade edilir. Genç kadınların eğitimi meselesi ise, üçüncü bir konu olmuş; ancak buna söz konusu iki konu kadar önem verilmemiş, kadının eğitimi ikincil bir konuma itilmiştir (Şeni, 1993: 53-56). Osmanlı dönemi üzerinde yapılan araştırmalar, tek eşliliğin en azından 17. yüzyıldan sonra Orta ve Batı Anadolu kentlerinde kural olduğunu ortaya çıkarıyor. Aynı sonuçlar 19. yüzyılın sonlarından 1940'a kadar İstanbul aileleri üzerinde yapılan araştırmalarda da ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de ulusal kimliğin ortaya çıkmasında Balkan Harbi'nin ayrı bir yeri vardır. Ayrıca kadının da siyasete karşı yakın ilgisi Balkan Harbi ile başlamıştır. Harp döneminde Darülfünun'un konferans salonunda gerçekleştirilen konferanslarda ülkenin içinde bulunduğu sorunlar, çözüm yolları çok yönlü bir şekilde tartışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı yılları ise, hem Batı'da hem de Türkiye'de kadını ülke sorunlarıyla bütünlemiştir. Cephe gerisinde ve bazen de cephede, kadınlar erkeklerle birlikte vatan savunmasını üstlenmiş ve böylece topyekûn savaş, kadını bilfiil seferber etmiştir. Bu savaş, pek çok ülkede kadın hakları bakımından dönüm noktası olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan etkilenen hemen her ülkede kadınlar da erkeklerle beraber savaşın bütün yükümlülüklerini üstlenmiş; hem üretmiş hem de bilfiil askerlik yapmıştır. 1910'lu yılların kadın hakları hareketi önemli haklar elde etmiş, birçok ülkede kadınlar, seçme ve seçilme haklarını elde etmiştir (Toprak, 1994: 5-6). Türkiye'de ise, kadınların siyasi haklarını elde edebilmesi Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleşmiştir.

6.2. Özel Alanda Kadın

Osmanlı tarih kitapları incelendiğinde, kadınların uzun bir süre bu kitaplarda görünür olamadıkları görülmektedir. Ancak bu durum, kadınlardan hiç bahsedilmediği şeklinde de yorumlanmamalıdır. Saray merkezli oluşturulan Osmanlı'nın tarihsel anlatılarında kadınlar, genellikle olayların akışında yer almamış veya anlatılan olayı olumsuz etkileyen bir figür olarak yer almıştır. Tahta çıkmaya aday çocuklarını veya eşlerini etkileri altına alan, verilen kararlara duygusal anlamda etki edip tepki veren, taht kavgalarını kızıştıran bir Osmanlı kadını görünümü tarih kitaplarında yer almıştır. Oysa padişah eşlerinin, sarayın içinde ve dışında birçok rolleri olmuş ve bu rollerin toplum üzerinde oldukça fazla etkileri olmuştur. Kurmuş oldukları vakıflar ve bunlar üzerinden inşa ettirdikleri binaların, eğitime ve sosyal yaşama olumlu etkileri inkâr edilemeyecek derecede olmuştur. Ayrıca, batılı tarihçilerin Osmanlı kadınlarını incelerken onların toplum içerisindeki konularından ziyade sarayın özel hayatını sembolize eden harem dairesi ve orada devam eden yaşamla ilgilenmeleri, Osmanlı kadınının görünürlüğünü tümenden farklılaştırmıştır. Belki de bu bakış açısından dolayı Osmanlı toplumunda kadın, yalnızca mahrem/özel alanla sınırlı olarak görülmüştür (Gürhan, 2017: 1646). Bu dönemde pasif bir konuma itilen kadın, özel alanla sınırlı kalırken; erkek ise, kamusal alan içerisinde yer almıştır. Bu durum, kadının toplumsal hayattaki konumunu son derece sınırlı bir hale getirmiştir (Özdemir, 2009: 8).

Temel üretim biriminin aile olduğu bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da geniş aile tipi en çok görülen aile modeli olmuştur. Bu geniş aile, üç kuşağın bir arada yaşadığı aynı zamanda yakın akraba ve kardeşlerin ailelerini de barındıran daha geniş bir birleşik topluluğun üyesidir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan müslümanlar kadar, gayrimüslimler için de geçerli olmuştur. Osmanlı'nın tahrir defterlerindeki kayıtlara bakıldığında hane denilen birimi oluşturan nüfus, beş kişi civarında olmuştur. Fakat Osmanlı'da hanenin her zaman bağımsız bir aile olduğunu düşünmek yanlıştır. Konutlar genellikle bir avlu etrafında toplanmış ve aynı ailenin üç kuşağına mensup haneler bir sosyal-ekonomik birlik halinde yaşamışlardır. Geniş ailenin üyeleri hep birlikte bir üretim birimini oluşturmuşlardır. İçerisinde üç kuşağın bütün fertlerini barındıran geniş ailenin kadınları birlikte dikiş dikmiş, birlikte kışlık yiyeceklerini hazırlamış, birlikte gezip, birlikte eğlenmişlerdir. Geleneksel aile yapısında en önemli üye kadın olmuştur. Ancak hem

aile içindeki, hem de toplum içindeki statüsü sahip olduğu çocuk sayısı ve yaşlılığı ile yükselmiştir (Ortaylı,1991: 74-75).

Osmanlı kadınının kimlik arayışını, aile ve toplumsal hayattan soyutlamak mümkün değildir. Bunun sebebi kadının kimliğini meydana getirdiğini düşündüğü değerlerin, mevcut yapı içerisinde; ancak aile ve toplumsal yaşamda gözler önüne serilebilmesidir. Kadının toplumsal ve özel hayatta sahip olduğu konum, aile içerisindeki konumuyla doğrudan ilişkili görülmüştür. Bir milletin yaşam seviyesi ve gelişim düzeyi, aile hayatının incelenmesiyle saptanabileceği gibi, kadının toplumsal ve özel konumuyla da belirlenebilmektedir. Tanzimat ile birlikte hızlı bir değişim ve dönüşümün yaşandığı Osmanlı toplumunda aile kurumu, gitgide kabuk değiştirmeye başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan yeni aileler, önceki dönemlere kıyasla daha çekirdek ve kendi içlerinde daha serbest aileler olarak gözlemlenmiştir. Kadının eğitim talebi ve çalışma hayatına dahil olmak istemesi, ailedeki konumunun yeniden değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Aile içerisindeki haklarının işlevsel hale gelebilmesini isteyen kadınlar, bunun için ilk olarak geleneksel bir evlilik anlayışı olan görücü usulü evliliğin yeniden gözden geçirilmesini ve bu gelenekten vazgeçilmesini istemişlerdir. Kadınlar, evliliğin kadın ve erkek arasındaki bir sözleşme olarak görülmesi gerektiğini ve bu sözleşmenin yıllar boyu devam edebilmesi için iki tarafın da en azından birbirine seçme ve beğenme hakkını sağlamasının zorunluluğunu savunmuşlardır (Delikgöz ve Şehit, 2009: 23-25).

Osmanlı kadınlarını inceleyen araştırmalar daha çok hanedan üyesi kadınları vurgulamış, aile içindeki dinamiklere ve bu dinamiklerin siyasal dönüşüm içerisindeki rolüne özel bir ilgi duyulmuştur. Veraset sistemi değiştiğinde veya padişah karizmatik bir lider olmaktan çıkıp sadakatin hanehalkı arasındaki bağlara dayandığı bir bürokratik yapının başı haline geldiğinde, hanedan kadınlarına biçilen roller de değişmiştir (Peirce: 1988' den aktaran; Faroqhi: 2000: 9). Halkın kadınlarına bakıldığında ise, ilgi odağı, bu kadınların ailenin yeniden üretiminde sahip olduğu rolden oluşmuştur. Bu rol, geniş bir konuyu teşkil etmekte, kocalarla eşlerin ve annelerle çocukların arasındaki ilişkiyi, dahası, ev içi üretimdeki kadın emeği gibi önemli bir konuyu içermektedir (Faroqhi, 2000: 9).

İslam dinine dayanarak toplumsal temellerini oluşturan ve toplumsal hayatta şer'i hukuku uygulayan Osmanlı'da kadın ve erkek hayatın hiçbir alanında eşit bir statüde görülmemekte, kadın geri planda tanımlanmaktadır. Din esas alınarak oluşturulan toplumsal hayatta kadın, görünmez bir hal almıştır. Bu bilgiler ışığında baktığımızda Osmanlı toplum yapısının daha çok cinslerin farklılığı ilkesi üzerine oluşturulduğu görülür. Bu temel dayanak noktasında kadın, toplumda aktif rol almaktan büyük ölçüde soyutlanmış, özel alanda ifade edilen, ev içi rollerle sınırları çizilmiş ve giyim kuşamı padişah fermanlarıyla belirlenmiştir. Sınırlı bir çerçeve içerisine itilmiş olan kadının toplumsal yaşamdaki rolü de oldukça kısıtlanmıştır (Bakacak, 2009: 628).

Tek partili dönem öncesinde özel alana bakıldığında ilk göze çarpan kavramlardan birisi de Harem'dir. Harem, Avrupa'da yaygın olan düşünceye göre, mülkiyet ilişkileri temelinde sahipleri olarak görülen kocaları tarafından lüks ortamlarda kilit altında tutulan, çoğunlukla dolgun hatlara sahip az çok da güzel kadınların bir araya getirilmesinden başka bir anlam içermez. Bu kadınların, harika kıyafetler içerisinde nargile içerken haremağasının içeri girip kocaları veya diğer bir ifadeyle sahiplerinin dilek ya da emirlerini ilettikleri anı bekleyişleri hayal edilir. Bu durum şiirsel bir algıdır; fakat gerçekten uzaktır. Aslında Harem, evin aileye özgü ve yabancıların girişine yasak olan bölümü anlamına gelir. Yani bu açıklamaya göre, o evde yaşamayanlar değil de ev ahalisine mahsus olan yaşam alanları kastedilmiştir (Baktıaya, 2016: 159-160). Haremin kamusal alan ile özel alan arasında bir köprü olarak değerlendirildiği bir üst başlıkta belirtilmişti. Harem bu bölümdeki tanımıyla özel alan içerisinde değerlendirilmiştir.

Tanzimat döneminde hayatı ayrı bir renge bürünen Osmanlı kadınının yaşamında önemli gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler yalnızca modadan, gündelik yaşamdan, tüketim alışkanlıklarındaki değişimlerden, piyano çalmak veya yabancı bir dil öğrenmek gibi yeni zevklerden oluşmamıştır. 19. yüzyılda Osmanlı'da görülen bazı yapısal dönüşümler ve bütün dünyada yaşanan haberleşme ve teknoloji devriminin Osmanlı Devleti'ne de sıçraması, klasik aile sistemini kentlerde olduğu kadar kırsal alanda da değişim geçirmeye zorlamıştır. Bu dönemin ideolojilerinde önemli yer tutan Ortadoğu ülkelerinde kadınının özgürleşmesi sorununda, İslamcı aynı zamanda modernleşmeci düşünceden, liberal akıma bütün Ortadoğu düşünürleri; klasik aile yapısının ve kadının toplumsal konumu üzerinde durarak değişiklik önermişlerdir

(Ortaylı, 1987: 194-195). Yaşanan modernleşme süreci ile kadının hem aile içindeki hem de toplumsal yaşamdaki konumu değişime uğramış, kadın geçmişe kıyasla daha fazla görünürlük elde etmiştir.

6.3. Çalışma Hayatında Kadın

Dönemin kadınlarının kamusal alanı sorgulamaları, kendileri açısından dış dünyayı, yani ekonomik yaşamı tanımlarına da olanak vermiştir. Osmanlı toplumunda kadınlar iktisadi yaşamda eskiden beri var olmalarına rağmen, 19. yüzyılın sosyo-ekonomik yapısı içerisinde bu son derece yetersiz görülmüştür. Kadınların iktisadi hayatta yer alma talepleri, özellikle ilk dönem kadın mektuplarında yer almıştır. Bu talepler, daha çok eğitim hayatının sağladığı imkânları bir şekilde üretkenliğe dönüştürebilme şeklinde olmuştur. Kadınlar, başka toplumsal taleplerde özellikle siyasi taleplerde bulunabilmeleri için ekonomik yaşamda belli bir gücü elde etmeleri gerektiğinin bilincinde olmuştur. II. Meşrutiyet ile beraber kadının toplumsal hayatında kalıcı dönüşümler meydana gelmiştir. Erkeklerin savaşlarda yer almasından dolayı oluşan istihdam eksikliği kadınlarla giderilmeye çalışılmış ve böylece kadın, toplumsal hayatta daha etkin olmaya başlamıştır. Yani, kadına ev içinde iyi bir eş ve iyi bir anne olma görevinin yanı sıra, dışarıda da hem ailesine hem de ülkesine katkıda bulunacak çalışma olanağı sunulmuştur. Bu dönemde kadınların taleplerini en çok dile getirdiği mektuplarda da kadınların iktisadi yaşamda var olabilmelerini sağlamak için öneriler ve talepler yer almıştır. Bunlardan ilki, iktisadi bağımsızlığı ve ticaretin gelişmesini sağlayacak olan yerli malı üretiminin ve kullanılmasının teşvik edilmesi olmuştur. Bu isteklerin içerisinde en önemlisi, kadınların çalışma hayatında yer almaları düşüncesi olmuştur. Kadınlar bu taleplerini gerçekleştirebilmek için kendi dinamiklerinde hareket etmiş, yani iş olanaklarını yine kadınlar tarafından sağlayacak imkânlar içerisinde gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır (Delikgöz ve Şehit, 2009: 18-29).

Çalışma hayatı, kadının toplumsal hayatın diğer alanlarında da var olabilmesinin temel koşulları arasında değerlendirilmektedir. Kadınların çalışma hayatında yer alması konusunda Batı fikirlerini en etkili biçimde ortaya koyan, Mehmed Hâdi'nin şu sözü kadınların çalışma hayatında varlık göstermesinin ne denli önemli olduğuna örnek verilebilir: *“Bir cemiyetin endâm-ı mevcudiyetini teşkil eden kadınlar ispât-ı hayat*

etmedikçe, o cemiyetin bir gözü kör, bir kulağı sağır, bir bacağı kötürümdür.” (Hâdi, 1909: 22’den aktaran; Kurnaz, 2013: 77).

Osmanlı kadınlarının çalışma hayatında Tanzimat Fermanı’na kadar aktif olarak yer almadığı düşüncesi, Osmanlı toplumunu ve Osmanlı kadınına inceleyen bazı çalışmalarda düşülen temel hatalardan birisi olmuştur. Bu düşüncüyü savunanlara göre kadın, çalışma alanına katılmayarak ekonomiye katma bir değer kazandırmamış; yalnızca evin erkeğine bir yük olarak yaşamıştır. Bu yanılığın altında pek çok neden yatmaktadır (Dulum, 2006: 54). İlk neden, Osmanlı toplumunda devlet dairelerinde çalışmayanların çalışma hayatında yer almadıklarına dair bir algının olmasıdır (Çakır, 2016: 261). Osmanlı Devleti’nin ekonomisini kalkındıran temel geçim kaynağı, tarımdır. Tarımın ağır yükü ise, Osmanlı ailelerinin üzerinde olmuş ve bütün üretim aşamalarında ailenin tüm bireyleri aktif olarak yer alırken kadın da erkekle birlikte tüm gün tarlada çalışmıştır. Günün geri kalan bölümünde kadın, ev işlerini yapmak, çocukların eğitimiyle ilgilenmek gibi sorumluluklara da sahip olmuştur. Bu bilgiler ışığında Osmanlı kadınının devletin ilk yıllarından başlayarak çalışma hayatında yer aldığı anlaşılmaktadır (Dulum, 2006: 54).

Osmanlı Devleti’nde kadının aktif olarak çalışma hayatında yer almadığına dair düşüncenin bir diğer nedeni de çalışan kadının belgelerde yeteri kadar kayıt altına alınmamış olması, kayıtlı oldukları belgelerin de yeterli düzeyde incelenmemesidir. Çalışan kadınlara dair istatistiksel veriler devlet tarafından kayıt altına alınmamıştır. Daha önce yapılan nüfus sayımları asker potansiyelini tespit etmek için yapıldığından kadınlar dahil edilmemiş; ancak ilk olarak 1844 nüfus sayımında sayılan kadınlara, 1913 yılında ise, ilk kez sanayi istatistiklerinde yer verilmiştir (Makal, 1997: 195). Görüldüğü gibi kadınlar 20. yüzyıla kadar Türkiye’de iktisat veya işçi tarihi ile alakalı yürütülen çalışmalar incelendiğinde, kadının genellikle bir araştırma öznesi olarak değerlendirilmediği görülür. Oysaki 1872-1907 yılları arasında Osmanlı Devleti’nde örgütlenmiş 50 grevin 9’u kadınların çalıştığı iş sahalarında gerçekleşmiştir. Dönemin dikkat çeken sendikal mücadelelerinden bir tanesi olan Feshane Grevi’nde grevin örgütleyicisi ve yürütücüsü olarak 50 kadın işçi yer almıştır (Çakır, 1996b: 13).

Kadın hayatı açısından çok farklı safhalar gösteren II. Meşrutiyet döneminde, bir yandan eğitim ve öğrenim gören kadınlar meslek hayatına katılmış, diğer yandan

bağnazlıktan kurtulma çabası içerisinde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'na katılması ile birlikte toplumsal hayatta yeni bir durum ortaya çıkmış ve erkeklerin askerde olmasından dolayı boş kalan bazı memurluklara kadınların getirilmesi zorunlu hale gelmiştir.¹⁰ Savaşın bitiminde ise, erkek nüfusunun azalmış olması, kadınlara çalışma imkanları getirmiş, posta ve tekel idarelerinde, hastanelerde, laboratuvarlarda ve diğer birtakım işlerde kadın çalışan sayısı artış göstermiştir. Kadın, cephenin gerisindeki işlerde ve ev yaşantısında eskiye kıyasla daha fazla çalışma zorunluluğu hissetmiştir (Gökçimen, 2008: 11). Bu dönemde devlet dairelerine kabul edilen kadın memurlar, çok sınırlı sayıda olmuştur. Bu kadın memurlar sadece gayretli ve etkin çalışanlar olmamış, aynı zamanda da Müslüman Osmanlı kadınların erkeklerle bir arada çalışmasının ahlâk dışı olduğunu düşünenleri de haksız çıkarmışlardır. Bu durum da Ahmed Emin (Yalman)'e göre, dışarda gördükleri peçeli kadınları “kafeslenecek kuş” olarak görmeye alışmış erkek memurları, cephede savaşan bir erkeğin yerine çalışmaya başlayan ve namusuyla çalışarak ailesinin ihtiyaçlarını karşılamaya uğraşan kendinden emin kadınlarla birlikte çalışmak durumunda bırakmıştır. İşte bu durum, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ve eşi Naciye Sultan'a Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i ve İslâmiyesi'ni kurma ve bu sayede Osmanlı Ordusu'nun birtakım ihtiyaçlarını bu cemiyet sayesinde sağlamak fikrini getirmiştir (Karakışla, 2015: 73).

Kadının çalışma yaşamına katılmasında önemli bir rol oynayan II. Meşrutiyet döneminde, uzun süren savaşlar nedeniyle çalışmak zorunda kalan Müslüman Osmanlı kadınları için Kadınları Çalıştırma Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin amacı, kadınlara iş bulmak ve iş olanakları sağlamaktı. Fakat Müslüman Osmanlı toplumunun bazı kesimlerinde çok büyük yıkıma yol açan Birinci Dünya Savaşı, aşılması güç sorunları da beraberinde getirmiştir. Sorunlar kadınlara çalışabilecekleri uygun bir iş bulmakla dahi çözülecek gibi değildi. Yeteri kadar para kazanacakları bir iş şöyle dursun, bazı

¹⁰ Birinci Dünya Savaşı'nda askere alınan 2.873.000 Osmanlı askerinin tamamı da Müslüman Osmanlı erkeklerindendir. Osmanlı Genelkurmayı, gayrimüslim Osmanlıları silahlandırmak istememiştir. Bundan dolayı, savaşa katılan diğer ülkelere kıyasla Osmanlı İmparatorluğu'nun çoğu yerinde endüstriyel işgücü anlamında büyük bir eksiklik yaşanmamıştır. Cephe gerisinde tutulan gayrimüslim erkek işgücünden dolayı, erkekleri savaşta olan Müslüman Osmanlı kadınlarının Avrupa'daki duruma kıyasla çok daha sınırlı bir şekilde çalışma hayatına katılmasına sebep olmuştur. Bkz: Karakışla, Yavuz Selim, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: (1916-1923), İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 57-59.

Müslüman kadınlar en temel ihtiyaçlar olan barınma, giyinme ve yemek gibi ihtiyaçları karşılamaktan yoksun kalmıştır (Karakışla, 2015: 183).

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, ordu için gerekli olan üniforma, çamaşır, kum torbaları gibi ürünleri dikmiş, 6-7 bin civarında kadın atelyelerde günde 10 kuruş alarak çalışıp yemek yemiştir. 7-8 bin dolaylarında kadın da zaman zaman evlerinde Cemiyet için çalışmıştır. Cemiyet, kadınlara ve orduya katkı sağladığı gibi, kadınlar da para kazanır duruma gelmiştir. O dönem 1. Ordu'da bir Kadın Taburu kurulmuş ve bu kadınlar tamamen bir asker gibi yaşamışlardır. 1917'nin sonlarında Cemiyet, bekar işçilerin evlenmesini zorunlu hale getirmiş ve kadınların uygun eşler bulabilmeleri için bir sistem geliştirilmiştir. Bu yıllarda kadınların birçok okullara ve Darülfünun'a girdikleri de bilinmektedir (Akşin, 1997: 128).

6.4. Siyasal Alanda Kadın

Osmanlı Devleti İslami kurallara göre yönetildiği için Osmanlı'da kadın hakları inceleneceği zaman İslam Hukuku'ndaki kadın haklarını incelemek gerekecektir. Kadın hakları üzerinde titizlikle duran İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de "erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır" buyurmaktadır. Bazı çevreler tarafından kadının haklarından yoksun bırakılarak kafes arkasında tutulduğu iddia edilse de kişilerin cahillikleri sonucu yanlış tutum ve davranışlarının sebebi olarak İslamiyet'i görmek de doğru değildir (Çimen, 2008). Daha önce bu çalışmada ifade edildiği gibi, Mecelle adında bir medeni kanun oluşturulmuş olsa da bu Kanun, şer'i hükümler çerçevesinde uygulanmıştır. Kadın hakları inceleneceği zaman, İslam Hukuku'na bakılmasının sebebi budur. Kısacası Osmanlı'da ya da diğer Müslüman devletler özelinde bakıldığında kadınları haklarından yoksun bırakan zihniyetin, İslami düşünceyle değil tamamen cehalet içerisinde hareket ettiği görülebilir.

Tanzimat'ın beraberinde getirdiği düzenlemelerle kadın birtakım haklara kavuşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, ilk defa 1844 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı ile kadınları da nüfus sayımına dâhil etmiştir. Bu tarihe kadar nüfus sayımında birer rakam olarak dahi gösterilmeyen kadınlar, var olduklarını ilk kez resmi ağızlarından duymuşlardır. Ayrıca bu dönem yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir.

Osmanlı'da Tanzimat'a kadar toprak mülkiyeti, babadan oğula geçmiştir. Kız evlat ise, erkek kardeşi olmaması halinde toprakların bedelini ödemesi şartı ile bu toprakları kullanabilmiştir. Ancak, kadınların ekonomik bağımlılıklarından dolayı bu bedeli ödeyebilmeleri kocalarının verecekleri para ile mümkün olduğundan bu topraklar yine kadına geçememiş, kocalarına geçmiştir. Ancak 1858'de çıkarılan Arazi Kanunu, kız çocuklarına babalarından kalan topraklar üzerinde erkek kardeşleri gibi veraset hakkına sahip olmalarını sağlamıştır. Ayrıca Tanzimat ile birlikte evlenecek kızlardan alınan "Gelinlik Vergisi" kaldırılmıştır (Cin, 1979: 54-58; Altındal, 1985: 123; Güzel, 1985: 858).

Tanzimat öncesi dönemde eğitim alanında yapılan reformlar hep askeri amaca yönelik olmuş; orduyu güçlendirmeyi amaçlayan bu kurumlar dışında ise, Enderun ve sıbyan mektepleri ile medreseler eğitim hayatında yer almıştır. Kadınlar ise, yalnızca sıbyan mekteplerinden yararlanabilmiştir. Kadınlara daha fazla eğitim olanağı sunulması gibi bir ihtiyaç duyulmamıştır. Yalnızca, ulemâ veya idarecilerin kızları ailelerinden aldıkları destek ile evlerinde özel ders alabilmiştir (Kurnaz, 1991: 4). 19. yüzyılda ise, Osmanlı Devleti'nde siyasal, ekonomik, eğitim, sosyal, hukuki, kültürel ve düşünce hayatında meydana gelen değişimlerle yapısal bir dönüşüm yaşanmıştır. Toplumun her kesimini etkileyen bu büyük değişim ve dönüşüm neticesinde kadınlar da sistematik bir eğitim almaya başlamış ve kadınların yetiştirilmeleri için okullar açılmıştır (Can, 2009: 74).

Tanzimat döneminde Batı'da bulunmuş ve Batı tipi eğitim ile yetişmiş Osmanlı aydınları, Türk kadınının siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda Batıdaki kadın gibi boy gösterebilmesi için nitelikli bir eğitimin gerekli olduğunu savunmuşlardır (Tokuroğlu, 1991: 534). Bu dönemde ilk olarak 1843 yılında Tıbbiye'de kadınlara yönelik ebelik dersleri başlamıştır. İki yıl sonrasında ise, buradan yirmi yedisi Hristiyan onu Müslüman olmak üzere otuz yedi kadını mezun olup ebe olmaya hak kazanmıştır. 1858 yılında bir yenilik daha yapılmış ve ilk defa İstanbul'da bir kız rüştiyesi açılmıştır. Hükümet, halkı aydınlatmak ve okulun açıldığı bilgisini vermek için, gazetelerde okuyup yazmanın erkek ve kadınlar için gerekli olduğu, geçinmek için ağır işlerde çalışan erkeklerin ev işlerinde rahat edebilmelerinin ise, ancak kadınların dahi din ve dünyalarını bilerek kocalarının buyruklarına uymalarıyla ve eşlerinin istemediklerini

yapmaktan kaçınarak namuslarını koruyup şükreden olmalarıyla mümkün olacağı bilgilerini yayımlamıştır (Karal, 2007: 172).

1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ile kadınlar için öğretmen okulu açılması, ortaokul derecesinde eğitim kurumu olan rüştiye sayılarının arttırılması ve bu Nizâmnâme'nin 9. maddesi ile de 6-11 yaşlarındaki kız çocuklarına sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu getirilmesi kararlaştırılmıştır (Kodaman, 1991: 26-27). Ancak denetim yetersizliği ve herhangi bir yaptırım olmamasından dolayı sıbyan mekteplerine devam zorunluluğuna pek uyulmamıştır. 1870 yılına gelindiğinde kararlaştırıldığı gibi, kadınlar için ilk öğretmen okulu açılmıştır (Altındal, 1985: 122). Ayrıca rüştiyelerin açılması kadınlar arasında meslekleşmeye giden yolu da açmıştır. Bu dönemde ilk kez 1873 yılında bir kadın öğretmenin tayini gerçekleşmiştir. Kadınların okul yönetimlerine tayin edilmesi ise, 1883 yılında başlamıştır (Berkes, 2012: 231).

Bu dönemde bir ilk olarak Tuna Valisi Mithat Paşa tarafından erkek ve kız çocuklarına sanat öğrenimi başlatılmış ve yine Mithat Paşa'nın çabaları ile 1869 yılında İstanbul'da ilk kız sanat okulu kapılarını açmıştır. Bu okul, 1873 yılında 17 öğrencisini mezun vermiştir. 1874 yılında kız öğretmen okulu ile birlikte kız çocukları için açılan ilkokul seviyesi üstündeki okulların sayısı 10'a ulaşmıştır. Bu okulların tamamındaki kız öğrenci sayısı ise, 294 olarak kayıtlara geçmiştir (Taşkiran, 1973: 24-39). Öğrenci sayılarının az oluşuna bakacak olursak, bu dönemde özellikle de eğitim alanındaki adımların çok sınırlı bir zümreyi etkilediğini ve İstanbul, Selanik gibi Osmanlı İmparatorluğunun büyük merkezlerinin dışına pek çıkmadığını söylemek mümkündür (Sevim, 2005: 95).

İlk anayasa olan Kanun-i Esasi'nin 1876 yılında kabul edilmesiyle kadınlar ve erkekler için ilköğretim zorunlu hale getirilmiş ve eğitim alanında önemli adımlar atılmıştır. Osmanlı'da özel alanla sınırladıkları kadın, eğitim hayatından da uzun yıllar yoksun kalmıştır. Ayrıca, aile yaşamında da erkeğin sosyal ve hukusal üstünlüğü, kadını güçsüzleştirmiştir. II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise, kadın hakları açısından ciddi adımlar atılmıştır. Bu dönemde, Osmanlı'nın eğitim ve hukuk alanlarında gerçekleştirdiği düzenlemeler, kadın hareketlerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Çaha, 1996: 10). 25 Eylül 1913 tarihinde ilköğretim kararnamesi çıkarılmış ve kız rüştiyeleri 6 yıllık ilkokullar haline getirilerek ilçe merkezlerinde de yer almak üzere

yaygınlaştırılmıştır. İlk kız lisesi ise, 1913-1914'te İstanbul İnas (Kız) Sultanisi adıyla açılmıştır. 1915 yılında İstanbul'da İnas Dârülfununu adında kadınlar için bir yükseköğretim kurumu açılmıştır. Ayrıca yine 1915'te İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde ilk kez kadınlar da erkeklerle bir arada eğitim görmeye başlamıştır. Eğitim alanında yaşanan bu gelişmelerle resmi olarak Tanzimat ile başlayan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yenilik hareketi, Türk kadınına özel eğitimden devlet kurumlarındaki eğitim ve öğretime sevk etmiştir. Meslek açısından da Türk kadını için ilk resmi çalışma alanı öğretmenlik olmuştur (Gökçimen, 2008: 10). Yaşanan bu yenilikler ve değişimler, kadının toplumsal hayat içerisinde iyi bir yurttaş, iyi bir anne ve iyi bir eş olabilmesi amacını taşımıştır (Tokuroğlu, 1991: 534). Ayrıca eğitim alanındaki bu düzenlemelerle birlikte kadınlar, ev dışına çıkabilme imkanı bulmuş ve toplumsal yapı içerisinde her açıdan değişmeye başlamışlardır.

İkinci Meşrutiyet ile birlikte oluşan düşünce özgürlüğü ortamında kadın meselesi de tartışılmıştır. Bu dönemde, kadının Osmanlı'da geçmişten beri devam eden gelenekselleşmiş hayat tarzının terk edilmesi gerektiği, kadın özgürlüklerinin genişletilmesi gerektiği gibi meseleler üzerinde durulmuştur. Osmanlı'da kadınlar, II. Meşrutiyet'in oluşturduğu bu özgürlükçü ortamda Batıdaki feminizm akımına benzer bir kadın hareketini başlatmışlardır. Pek çok dergi ve gazete, ortaya çıkan ifade özgürlüğünün gelişmesi için önemli katkılarda bulunmuştur (Toprak, 1992: 230; Caporal, 1982: 77). Bu dönemde kadın hareketlerinin hız kazanmasıyla çok sayıda kadın örgütleri kurulmuştur. Bu örgütlerin sayıları tam olarak bilinmese de tümünün de aynı alanda oluştukları ifade edilebilir. Bu örgütler; Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teâli-i Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, Esirgeme Derneği, Osmanlı Cemiyeti Hayriye-i Nisvaniye, Teâli-i Vatan-ı Osmanî Hanımlar Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Cemiyet-i Hayriye ve Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti olarak sıralanabilir. Türdeşlikten ve özdeşlikten yoksun olan Osmanlı toplumunda Anadolu'daki kadınla Rumeli'deki kadın, ortak gelenekler çerçevesi içinde olmamıştır. Gayrimüslimler için sorun çözülmüş olsa da asıl sorun, Türk-İslâm toplumları içerisinde sıkıntılar doğurmuştur. Sorunun en ağır yönleri,

mütareke dönemi ile birlikte en azından kent düzeyinde çözülmüştür (Tunaya, 1988: 476).

Sosyal gelişmenin her döneminde genellikle devlet idaresi ile aile arasında bir ilişki bulunmaktadır. Mutlakiyetle yönetilen bir devlette aile reisinin otoritesi de mutlak biçimde olacaktır. Ancak, devlet içerisinde hükümdarın mutlak yetkileri kaldırılınca; aile içerisinde de babanın sahip olduğu mutlak egemenliğin kalkmış olması, doğal bir sonuçtur. Meşrutî bir yapıda babanın denetlenmesi de aile bireylerinin görev ve yetkileri arasında yer almıştır. Meşrutiyet, temsil aracılığıyla aile ile alakalı bu tarz yeni düşünceleri ortaya çıkarmakla kalmamış, aile hukukunu¹¹ da yasalaştırarak işi düzenli mahkemelere teslim etmiştir. 8 Ekim 1917 tarihinde çıkarılan Aile Hukuku Kararnamesi'ne göre; devletin izni olmaksızın yapılacak evliliklerin geçersiz sayılacağı, kadının izin vermesi şartıyla erkeğin ikinci bir kadınla evlenebileceği hükme bağlanmıştır. Evlenme yaşı kadınlarda 17, erkeklerde 18 olarak saptanmıştır. Ayrıca erkekte bazı fizyolojik bozuklukların olması halinde, kadına boşanma hakkı tanınmıştır (Öztürk, 1991: 21).

II. Meşrutiyet'ten sonraki dönem, kadınlar ve aile ile ilgili ideolojinin gerçek ve kesin anlamda özgün bir şekle kavuştuğu dönem olmuştur. İdeolojik anlatımını II. Meşrutiyet'in Türkçü akımlarında bulan Türk Milliyetçiliği, bu döneme kadar Batılılaşma ve İslam arasında sıkışan kadın ve aile tartışmalarına, yeni bazı unsurlar kazandırmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu ideolojiyi kendi aile politikalarının bir parçası yapabilmek adına atılımında bulunmuştur. 1917 Aile Hukuku Kararnamesi de bu politikanın bir çıktısı olmuştur. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan farklı milletlerin dini otoritelerince hazırlanan ve hepsinin de koruduğu aile hukukuna devletin ilk müdahalesi olmuştur (Kandiyoti, 2013: 191). Asıl kopuşun gerçekleşmesi ise, Tek Parti Dönemi'nde olmuş ve çalışmanın ilgili bölümünde ele alınmıştır.

Aile Hukuku Kararnamesi'nin çıkarılmasında ve içeriğinin şekillenmesinde, II. Meşrutiyet döneminin üç önemli grubu olan Türkçüler, İslamcılar ve Batıcıların kadın meselesi üzerindeki görüşleri, konu ile alakalı yayın ve tartışmaları etkili olmuştur (Çapcıoğlu, 2011: 82). Göle'ye göre; ilerleyen dönemlerdeki Kemalist reformlar,

¹¹Aile hukuku; evlenme, boşanma, aile reisliği, nafaka, nesep, vesayet, aile malları, akrabalık gibi konularla alakalı olup; aile üyelerinin karşılıklı hak ve yükümlülüklerini düzenleyen hukuka denir. Öztürk, Hüseyin, "Türklerde Aile ve Ahlâk Telâkkileri", *Türk Aile Ansiklopedisi C. 1*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 21.

temelinde bu dönemde ortaya çıkan düşünce akımlarını barındırmaktadır (Göle, 2011: 57). Osmanlı dönemi toplumsal cinsiyet düzeninin somut hali tartışılırken bu toplumu, gayrimüslüm Akdeniz toplumlarından farklı kılan kendine has özelliklerini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Nihayetinde İslam dini, koca bir imparatorluğun idari ve hukuki yapısını şekillendirmiştir. Hatta, bu koca imparatorluk yıkılıp yeni devlet kurulduğunda, Osmanlı'nın cinsiyet düzeninden geriye bir şeyler, gelenek ve töre adı altında miras kalmıştır (Acar Savran, 2002: 271).

7. TEK PARTİ DÖNEMİNDE KADIN

Kapitalizm, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Batılı ülkelerde hâkim üretim tarzı haline gelmiş ve kapitalist gelişmeyi sahip oldukları iç dinamikleriyle başlatma imkanına sahip olmayan toplumlar içerisinde de çözümlere yol açacak dinamik bir etki meydana getirmiştir. Osmanlıda bu etki alanına açık hale gelmiş ve kapitalizmin egemenliği altında “yarı sömürge” denilebilecek bir pozisyona gelmiştir. III. Selim ve II. Mahmut devirlerinden başlayarak kapitalistleşmekte olan Batının iktisadi ve politik üstünlüğünün kaynağı özellikle savaş teknolojisi olmak üzere gelişmiş teknolojisinde arandığından dolayı bu teknolojiyi Osmanlı'ya taşıyabilmek için buna uygun yenilikler yapılmaya başlanmıştır. Bu durum 19. yüzyıl süresince güçlenerek gelişmiş ve gittikçe teknolojik olanın dışına çıkarak toplumsal yapının, üst yapılarda ve ekonomide tamamen çözümlenmesine sebep olmuştur. Bu çözümlenme aile ve mülkiyet ilişkilerinin, 1926 Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi sonucu kapitalist toplumlar model alınarak düzenlenmesi ile son bulmuştur (Boyacı, 2001: 74). Medeni Kanun, Atatürk başta olmak üzere dönemin reformist yöneticileri tarafından hedeflenen uygarlık düzeyinin, bu dönemdeki en önemli yeniliklerinden birisi olmuştur.

Uygarlık kavramı, değer yargılarından arınmış veya tarafsız bir kavram değildir. Bu kavram, uygarca hareket ve tavırları teşahup edenlerle barbarlığa mahkûm olmuş bütün ötekiler arasındaki güç ilişkilerini ifade etmektedir. Bu yüzden Türk modernleşmesi sürecinde, “medeni” kabul edilenle “gayri medeni” olarak tanımlanan hususların arasındaki ayrım dikkatli bir inceleme gerektirmiştir. Avrupa tarzı, yani “alafranga” diye ifade edilen her şey değerli ve uygun kabul edilmişken, Türk tarzı, yani “alaturka”, bir bakıma aşağı görülerek olumsuz bir çağrışım kazanmıştır. Dans etmek,

tiyatroya gitmek, dışarıda şapka giymek, el sıkışmak vb. uygar ve ilerici bir kişiyi tanımlayan davranışlardan bazıları olarak tanımlanmıştır. Batılılaşmış kadın imajı, bu bireysel ideali en iyi şekilde yansıtmıştır. Her devrim kendi ideal erkek tanımını getirirken, Kemalist devrim reformların simgesi olarak ideal kadın imajını belirlemiştir. Türkiye’de gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşme projesi, kadınların özgürleşmesi ile ulusun gelişmesini eşdeğer görmüştür. Modernleşme savunucuları için kadınların kamusal alana katılımı; çarşaf ve peçenin kalmasını, zorunlu karma eğitimi, kadınların seçme ve seçilme haklarını elde etmesini ve toplumsal hayatta kadınla erkeğin kaynaşmasını zorunlu kılmıştır (Göle, 2005: 74-5).

Cumhuriyet’in kuruluşu ve yeni kurulan devleti modernleştirme hareketi, Batılılaşabilmek için geniş çaplı bir dönüşümü hedeflemiştir. Bu süreç bütün farklılıkları, Türklük ve laik birey şeklinde belirlenen üst kimlikler altında eritme çabalarıyla yapılmıştır. Aslında bu kimlikler, Osmanlının kültürel kimliğinden kesin denilebilecek bir kopuşu tanımlamıştır. Kültürel kimlik, Osmanlı’da bir meşruiyet aracı olan İslam’ın yerini almıştır. Cumhuriyet döneminde yeni bir ulus oluşturabilmek ve Batılılaşmak için böyle bir yöntem uygulanmıştır. Cumhuriyet’in ilk yılları ile birlikte kimlik, vatandaşlık, çalışma alanı ve siyasal alan kavramlarının sınırları belirlenerek günlük yaşam tepeden inme bir şekilde homojen bir ulus oluşturulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet elitlerinin kültürel anlamda Osmanlı ile bağlarını koparması ile yerel ve dinsel olarak ifade edilen kavramların ve görünürlüklerin gündelik yaşamın dışında kalma süreci başlamıştır. Yönetici elitler tarafından içselleştirilen bu kopuş ile birlikte yöneticiler de yeni bir yaşam tarzı oluşmaya başladıysa da toplum bu kopuşu içselleştirememiş ve toplumda kapsamlı bir değişim olamamıştır. Toplumsal bağlamda geçmişle bağlantı sürmüştür. Bugün dahi toplumsal yaşamdaki ilişkilerde yapının sürüyor olması, bunun en basit örneğidir (Aksoy, 2005: 15).

Atatürk’ün düşünceleri incelendiğinde tutarlı bir bütün oluşturduğu görülmektedir. Atatürk’ün, kadın hakları ve kadının toplumdaki yeri ile ilgili düşünceleri bu bütünün önemli bir parçasıdır. Atatürk hayatında başka hiçbir hizmette bulunmamış olsaydı, sadece kadınları vicdana ve akla aykırı bir durumdan kurtarma çabasındaki düşünceleri ve başarılarıyla, Türk tarihinde olduğu gibi, insanlık tarihinde de şerefli bir yerin sahibi olurdu. Atatürk’ün ölümü üzerine Hindistan Kadınlar

Birliği'nin yayınladığı bildiride Atatürk, “kadın haklarının insanlık tarihi süresince gelmiş en büyük savunucularından biri” ilan edilmiştir (Feyzioğlu, 1997: 210).

Osmanlı'nın son yıllarından başlayarak yoğun bir modernleşme süreci yaşanmış ve Türk kadını, bu süreç içerisinde de yeni toplumsal konumunu ve kimlik arayışını sürdürmüştür. Ayrıca, Cumhuriyet dönemi gelişmeleri önceki dönemlere göre farklılıklar göstermiştir. Bu farklılıkların sebebi, Cumhuriyet döneminde özümşenen toplumsal ve siyasal içerikli yeni düşünce kalıpları olmuştur. Ayrıca eğitim ve kültür alanında gerçekleştirilen modernleşme çabaları sonucu Türk kadınının yazgısı bir miktar değişmiş, kadın olgusunda yeni algılamalar, tanımlamalar ve statüler oluşmuştur. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte birçok konuda inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Kadınlar tarafından büyük önem taşıyan ilk inkılap ise, kadının toplumsal hayat içindeki yeni konumunun belirlenmesi olmuştur. Bu doğrultuda, yeni kılık kıyafet düzenlemeleri ve kadınların eğitim ve öğretim faaliyetlerinde aktif olarak katılımını sağlayan düzenlemeler belirleyici olmuştur. Kadınların erkeklerle eşit eğitim alabilme hakkının en ateşli savunucularından olan Atatürk, eğitilmiş annelerin önemini vurgulayarak kadınların zaten sosyal hayatın her alanında erkeklerle birlikte yer aldığını ve çocukları ilk eğiten kişiler olduklarını vurgulamıştır. Bu nedenle kız ve erkek çocukları için ilköğretim zorunlu olması, Köy Enstitülerinin kurulması gibi yenilikler Cumhuriyet'in ilk yıllarında yurttaş yetiştirme programının mühim birer parçası olmuştur (Durakbaşı, 2002, 119-127).

1980'li yıllarda artan kadın hareketleri sonrası dünya aydınlarının kadın hakları konusunda vurguladığı gerçekleri Atatürk, 30 Mart 1923 tarihli Vakit Gazetesi'nde yayınlanan şu cümlelerle özetlemiştir; “...insan topluluğu kadın ve erkek denilen iki cins insandan meydana gelmiştir. Kabil midir ki, bu kütlenin bir parçasını ilerletelim, ötekini ihmal edelim de kütlenin bütünü ilerleyebilsin. Mümkün müdür ki, bir cismin yarısı toprağa bağlı kaldıkça, öteki yarısı göklere yükselebilsin? Şüphesiz ki ilerleme adımları dediğim gibi iki cins tarafından beraber arkadaşça atılmak ve ilerleme ve yenilikle birlikte merhaleler aşmak lazımdır. Böyle olursa inkılap başarılı olur”.

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından itibaren cumhuriyetle beraber, toplumun tümünü kapsayan köklü değişimlere gidilmiştir. Türk siyasal ve toplumsal yapısı ile paralel olarak Türk kadınının geleceği, gerçekleştirilen inkılaplarla

ilerici ve köklü değişikliklere uğramıştır. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün 2008 yılında çıkardığı Ulusal Eylem Planı'na göre, Türkiye'de yürütülen toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları, temelini Cumhuriyet'in ilanından itibaren gerçekleştirilen reformlardan almaktadır. Bu reformların esasını ise, kadınların kamusal alana dahil olmaları ve erkeklerle beraber kalkınma sürecinde yer almaları oluşturmaktadır. Cumhuriyet reformları, kadın-erkek arasında tam bir eşitlik olması gerektiği inancıyla gerçekleştirilmiş ve bu sayede hem büyük bir toplumsal dönüşüm gerçekleştirilirken, hem de modern bir devlet yapısı oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen ilk on yıl içerisinde gerçekleştirilen reformlar, bir yandan kadının yurttaşlık hakkını kazanmasını, bir yandan da Türk toplumunun yeni bir yapılanma sürecine girmesini sağlamıştır (KSGM, 2008: 13).

7.1. Kamusal Alanda Kadın

Kadınların kamusal alanda kendi hak ve talepleri için verdikleri mücadelelerin inceleneceği bu başlık altında ilk olarak, Türkiye'de kadın tarihinin nasıl oluştuğu ve kadınların kamusal alanda tam olarak görünür olamadıkları dönemlerde verdikleri mücadelelerin nasıl araştırma konusu haline geldiği kısaca aktarılacaktır. Cumhuriyet inkılaplarının gerçekleştiği 1923 sonrasındaki dönemde kadınların birtakım çalışmalar yürüttüğü bilinmektedir. Ancak, çok uzun yıllar bu dönemde gerçekleştirilen reformların kadın hareketi ile olan ilişkisi bilinmemiştir. Yani resmi tarihin söyledikleri bilinmiştir. Bu ise, Türkiye'deki kadınların hakları için mücadele vermediği, o dönemde kadın hareketi olmadığı, kadınlara haklarının bizzat Atatürk tarafından verildiği yönünde olmuştur. Kadınların da birlikte kendi hak mücadeleleri için verdiği çabalar uzun yıllar fark edilememiştir (Zihnioğlu, 2011: 41). Türkiye'de 1990'larda gelişen feminist siyasetin bir boyutu olarak, kadınların yakın geçmişteki unutulmaya yüz tutmuş toplumsal katkılarının görünür kılınabilmesi için, feminist araştırmalar gelişmiştir. Özellikle üniversitelerin bünyesinde feminist araştırma alanlarının gelişmesi de bu duruma hız kazandırmıştır. Bu araştırmalar, Türkiye'de sessizliğe terk edilen "kadın tarihi"ni yazmakla işe başlamış ve kadınların karşılaştıkları sorunların ve bunların muhtemel çözüm yollarının bir dökümünü oluşturmaya kadar gitmiştir. Feminist tarihçiler, son yüzyıl boyunca ideolojik, siyasal ve kültürel dönüşümlerinin içerisinde

kadınların katkısını görünür hale getirmek için kadınların izlerinin olabileceği her yere ve her çeşit toplumsallığın içindeki kadın etkisini incelemeye çalışmıştır. Yürütülen feminist araştırmalar, 20. yüzyılın ilk yıllarında ortaya çıkan kadın dergileri, örgütleri, hatıra ve romanlar gibi kaynakları görünür kılmaya çalışmıştır. Bu araştırmalar, kadınlara hem bellek ve tarih kazandırmış, hem de toplumsal görünürlük ve siyasal tanınırlık sağlamıştır (Sancar, 2014: 15-16).

Türkiye’de siyasetin yönü Cumhuriyet’in ilanı ile değişmiş ve bu değişim kadınları da etkilemiştir. 20. yüzyılın ilk yıllarını savaşlar içerisinde geçirmiş bir toplumun, yeni kadrolar tarafından dönüştürülmesi doğal olarak kadınlara da yön vermiştir. Kadınların toplumsal yaşamda yer alma isteği, hukuki ve siyasi birtakım taleplerde bulunan ve bu talepler doğrultusunda mücadele veren sınırlı sayıda bir kadın kitlesi oluşturmuştur. Bu kitle; örgütlenme, lider kadrosu ve her türlü alandan dernekler gibi hedeflerle Meşrutiyet’in sağladığı kazanımları daha ileri bir noktaya taşımak istemiştir (Akagündüz, 2015: 2). Kadınlar, bu hedeflere ulaşabilmek adına da gazete ve dergilerde seslerini duyurmaya çalışmışlardır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında kadınların toplumsal ve siyasal haklarını elde etme çabaları, basın aracılığıyla geniş kitlelere yayılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte, dergi ve gazetelerde yer alan öykü, tefrika roman ve çeşitli yazılar sayesinde kadınların siyasal ve toplumsal haklarını elde etmeleri ve kazandıkları hakların toplum tarafından içselleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde Türk kadınının, kadın hareketine dair yazılarda, siyasi iktidarın aldığı kararları ve çıkardıkları kanun maddelerini basın yoluyla özgür bir şekilde eleştirebilmeleri, son derece şaşırtıcı olmuştur. Çünkü, kadın hareketinin başarıya ulaşma yönünde hız kazandığı bu dönem, aynı zamanda Takrir-i Sükun Dönemine denk gelmektedir. Çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ile pek çok dergi ve gazete kapatılmış, gerici olduğu düşünülen ya da yeni kurulan Cumhuriyet’e zarar vereceğinden şüphelenilen gazeteciler ve kişiler İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanarak ya sürülmüş ya da cezalandırılmıştır. Bu dönemin çıkarılan bu kanunla anılmasının bir sebebi de Cumhuriyet’in ilk sıkıyönetim ve sansür dönemi olmasıdır. Bu denli sıkıyönetimin hâkim olduğu bir ortamda kadınların söylemlerine izin verilmesinin sebebi, inkılapların kadının özgürleşmesi üzerinden kurgulanması olduğunu söylemek mümkündür. Bunun bir diğer sebebi ise, kadınların hem basın aracılığıyla hem de toplantılarla haklarını aramalarının geleneksel toplumdan

modern topluma geçişi hızlandıracağı ve planlanan inkılapların çabuk gerekleŒeceği dūŒüncesi olmuŒtur (Kânođlu, 2014: 55). Bu nedenlerden dolayı kadınlar basını aktif bir Œekilde kullanmaya özen göstermiŒ ve henüz sahip olmadığı; ancak mücadele ettiği hakları için eŒitli yazılar kaleme almıŒtır.

Bu dönemde Türk kadınının birçok konuda sesi olan basın aracılığıyla gerek Medeni Kanun'daki eksiklikler dile getirilmiŒ, gerekse de kadınların kamusal, özel ve siyasal alandaki hak talepleri ortaya konmuŒtur. Dönemin en çok dikkat çeken basın organlarından birisi ise, “Resimli Ay Dergisi” olmuŒtur. 1930’lu yıllarda Sabiha Sertel’in hem yazarlık hem de zaman zaman yayıncılık görevini üstlendiği bu dergi, Türk kadın hareketine önemli katkılarda bulunmuŒ; hem Batı’daki gibi popüler edebiyattan faydalanarak okuyucusuna ulaşmayı amaçlamıŒ, hem de bildiri niteliğinde yazılar kaleme alınmıŒtır (Kânoğlu, 2014: 53). II. MeŒrutiyet ile beraber hız kazanan kadınların basın hayatındaki faaliyetleri, bu dönemde de devam etmiŒtir. 1923 yılında *Süs*, *Asar-ı Nisvan*, *Ev Hocası*, *Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu*, 1924 yılında *Firuze*, 1929 yılında *Hanımlar Alemi*, 1939 yılında ise, *Cumhuriyet Kadını* adlı yayın organı ıkarılmıŒtır (akır, 1996a: 751).

Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki kadın dergiciliğinin önemli bir örneği olan *Süs*, “haftalık edebi hanım mecmuası” alt baŒlıđıyla elli beŒ sayı yayımlanmıŒtır. Bu dergide hem kadın hakları meseleleri, hem de edebi metinler incelenerek okuyuculara aktarılmıŒtır. *Asar-ı Nisvan* ise, “milli aile mecmuası” alt baŒlıđıyla toplam yirmi beŒ sayı olarak yayımlanmıŒ olup, Dergi yirminci sayısından sonra *Kadın Yazıları* adını almıŒtır. Bilgilendirme amaçlı yazıların yoğunlukta olduğu bu dergide, Japon kadınları baŒta olmak üzere, dünyadaki kadınlar hakkında bilgi vermeyi amaçlayan makaleler de kaleme alınmıŒtır. *Kadın Yolu* ise, dördüncü sayısından sonra *Türk Kadın Yolu* adını almıŒ ve “Asri Türk Kadınının Œehrarıdır. Türk Kadın Birliği’nin NaŒir-i Efkarıdır” alt baŒlıđıyla yayınlanarak Türk kadınlarının geliŒimini ilgilendiren bilgilendirme niteliğindeki yazılarla kadın hareketinde önemli bir yere sahip olmuŒtur (Akagündüz, 2012: 330).

Dönemin kadın gazete ve dergilerinde Türk kadınının nasıl olması gerektiğine dair yazılara da yer verilmiŒtir. Örneğin; *Cumhuriyet Kadını Dergisi*’nin birinci sayısında bir tanıtım yazısı kaleme alınmıŒ ve Cumhuriyet döneminde kadının sahip

olması beklenen nitelikleri şu şekilde özetlenmiştir: “Cumhuriyet devrinde yaşayan kadın bir cepheli kadın değildir. Bütün manası ile iş hayatında olduğu kadar eğlenceli, cemiyet hayatında da kendisini gösteren kadındır. Fikir kadını olduğu kadar, süs kadınıdır. Cumhuriyet kadını fikir mücadelelerine, edebiyat hareketlerine, spora ve aynı zamanda ev kadınlığına, anneliğine ve zevceliğine merbut mükemmel kadındır.” (Davaz Mardin, 1998: 15-16). Özetlenecek olursa, bu dönemde yayınlanan kadın gazete ve dergilerinde kadınlara dair önemli bilgiler yer almıştır. Bu dergilerde çeşitli mesleklerde çalışan kadınlar tanıtılmış ve kadınlar için bu gazete ve dergiler çeşitli resim ve fotoğraflar ile belge olma niteliği taşımıştır. Türk kadın hareketinin pekişmesinde bu kitle iletişim araçları önemli rol oynamıştır. Kadın gazete ve dergileri, içerik bakımından incelendiğinde hepsinin genel konu başlığı, kadınlar olmuştur. Bazıları kültür, moda, sosyal yaşamı ağırlıklı olarak ele alırken; bazıları ise, kadınlık ve aile hayatı konularını ön planda tutmuştur. Konu başlıkları olarak; sosyal hayat, siyasal hayat, edebiyat, ilim, şiir, felsefe, aile hayatı, çocuk yetiştirme, moda, yurt dışından kültürel-sosyal-moda haberleri, toplumsal denge, kadın-erkek eşitliği, kadın hareketleri, kadın örgütleri ve faaliyetleri gibi konular yer almıştır (Ünal, 2010: 35). Kadınlar, gazete ve dergiler aracılığıyla kamusal alanda faaliyet gösterdikleri gibi çeşitli cemiyetler içerisinde yer alarak da kamusal alanda görünürlüklerini arttırmaya çalışmıştır.

Cumhuriyet’in ilanı sonrasında kurulan cemiyetlerin önemli bir bölümünü, sosyal yardım amacıyla kurulan kadın cemiyetleri oluşturmuştur. Yönetim kurullarının ve üyelerinin hem kadın, hem de erkeklerden oluştuğu bu cemiyetler, 1928 yılında Ankara’da Himaye-i Etfal Kadın Yardım Cemiyeti adıyla kurulan Çocuk Esirgeme Kurumu, çalışan kadınların çocukları için kreşler açmayı, annelerin ve çocukların sosyal ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamıştır. 9 Şubat 1928 tarihinde kurulan ve emek karşılığı yardımı amaçlayan Himaye-i Etfal Kadın Yardım Cemiyeti, 28 Ocak 1938 tarihinde Atatürk’ün “*kadının yoksulu olmaz, kadın bizatihi bir varlıktır*” ifadesi üzerine, “Yardım Sevenler Derneği” adını almıştır. Bu dönemde, “Yetimleri Koruma Cemiyeti”, “Yoksulları Koruma Cemiyeti” adında cemiyetler de kurularak yetim ve yoksul genç kadınlara yardım faaliyetleri yürütülmüştür (Kahraman, 2014: 123-4).

Türkiye’de siyasi bakımdan kadınların örgütlü yapıya kavuşması ise, Kurtuluş Savaşı öncesine dayanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle 1910’lu yıllara kadar gidilmesi

gerekmektedir. Bu yıllarda Batı’da “Sufraj Hareketi” şeklinde adlandırılan kadın hakları hareketi, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte kadınların taleplerinin ne kadar haklı olduğunu kanıtlamıştır. Sonuç olarak savaş sonrasında pek çok ülkede kadınlar seçme ve seçilme haklarını elde etmiştir. Türkiye’de ise, hem Birinci Dünya Savaşı yıllarında hem de Kurtuluş savaşı yıllarında kadın, savaşı bilfiil yaşamış ve bu süreçte gereken fedakarlıkları göstermiştir (Toprak, 2014: 461). Bu meyanda Türk kadınının Kurtuluş Şavaşı’nda yer alması üzerinde durmak gerekmektedir. Bu savaş, Türk insanı için tarihinin en onurlu ve en parlak sayfaları arasında bulunmaktadır. Türk kadını ise, bu sayfaların her birinde yerini almıştır. Atatürk, 19 Mayıs 1919’da Kurtuluş Savaşı için Anadolu’da bir direniş oluşturmak amacıyla Samsun’a çıkmış ve örgütlenmiş tüm güçlere çağrıda bulunarak, halkı ayaklanmaya çağırmıştır. Bu mücadeleye erkekler gibi kadınlar da büyük bir özveriyle katılmıştır. Anadolu’nun işgal devletlerinin saldırısına uğramasına karşı, Ülkenin birçok yerinde kadınların da katıldığı mitingler düzenlenmiştir. Bu açıdan en dikkat çekici miting, 19 Mayıs 1919’da İstanbul’da gerçekleşmiştir. Yaklaşık 50 bin kişinin katıldığı bu mitingde Halide Edib ve Meliha Hanım söz alarak Türk milletini kendine güvenmeye çağırmıştır. Bir gün sorasında ise, Asri Kadınlar Cemiyeti adına halka seslenen Sabahat Hanım ve Naciye Hanım, savaşçılara destek vererek Anadolu’daki direnişi desteklemişlerdir. 23 Mayıs 1919’da ise, İstanbul Sultanahmet Meydanı’nda büyük bir miting düzenlenmiş ve Halide Edip burada da halka seslenmiştir (Caporal, 1982: 162-8).

Türkiye’de Kurtuluş Savaşı yıllarında kadının cephe gerisinden ön saflara doğru kayan bir etkinliği olmuştur (Toprak, 1994: 6). Bu dönemde, özgürlükleri elinden alınarak çok uzun yıllar eve kapatılmış olmalarına rağmen kadınların çok büyük katkıları olmuş ve Savaş boyunca büyük bir özveriyle mücadele etmişlerdir. Kadınlar, hem yaralı askerlerle ilgilenmiş, hem cepheye mermi taşımış, hem de cephe gerisindeki işlere koşturmuş, kısacası Ülkenin kurtuluşu için cephede savaşan erkeklere yardımcı olabilmek adına ne gerekiyorsa yapmışlardır. Caporal (1999: 21) bu durumu şöyle ifade etmiştir: “*Türk kadınları bu savaşa tüm benlikleriyle katıldılar. Onlar, ordunun yardımcı hizmetlerine katkıda bulunmakla yetinmediler, bununla sınırlı kalamazlardı, kalmamalıydılar. Sık sık, kavganın tam ortasında ve içinde yer aldılar*”. Kurtuluş Savaşı, kadın-erkek ayrımı gözetmemiş, kadın savaşla bütünleşerek bilfiil savaşı yaşamıştır. Henüz Cumhuriyet’i kuracak olan HF, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

Hukuk Cemiyeti olarak faaliyet gösterirken kadınlar, 15 Haziran 1923 tarihinde Kadınlar Halk Fırkası adında bir siyasal örgüt kurmuştur (Toprak, 1994: 5-6). Ancak seçim yasalarında kadınların oy hakkı olmadığı gerekçe gösterilerek, valilikçe Fırkaya kuruluş onayı verilmemiştir. Bu tarihten sonra kabul edilen 1924 Anayasası'nda "her Türk erkeğinin seçme seçilme hakkına sahip olacağı" maddesi yer almış, kadınlarla ilgili bir düzenleme yapılmamıştır. Kadınlar siyasal hakları için mücadele eden partileri kapatılsa da durmamış, 5 Şubat 1924'te TKB adındaki dernek çatısı altında mücadelelerine devam etmiştir (Çakır, 1996a: 751).

Kurulan bu Derneğin başkanlığını 1924-1927 yılları arasında Nezihe Muhittin yapmıştır. Dernek; dul ve kimsesiz kadınlara yardım edilmesi, düşünce ve sosyal yaşamda kadınların eğitilmesi ve kadınların toplumsal hayata hazırlanması için bilimsel toplantılar düzenleyerek etkin olmuştur. Ayrıca birlik tarafından Derneğin tüm faaliyetlerinin ve fikirlerinin açıklanması amacıyla, 1925 yılında "Kadın Yolu" adında bir dergi yayınlanmaya başlamıştır. TKB ilk kongresini 1927 yılında gerçekleştirmiş ve bu kongrede tüzük değişikliğine giden birlik, tepkilere yol açacak siyasal haklar talebinde bulunmuştur. Ancak, bu konuda başlayan tartışmalarda, Nezihe Muhittin Hanım'ın görüşlerinde ısrarcı olmasından dolayı, birlik başkanlığında değişikliğe gidilmiştir. Birlik, Nezihe Muhittin'den sonra dinamizmini kaybetmiş ve birliğin tekrar hareketlilik kazanması Dâhiliye Müfettişi Hilmi Bey'in Nisan 1929'da yaptığı kadınlara belediye seçimlerinde intihap hakkı verileceğini açıklamasıyla olmuştur (Salman Bolat, 2014: 30-31).

1930'lu yıllarda ise, Türkiye'de kadınların siyasal ve toplumsal alanda elde ettikleri hakları, dünya kadın hareketi tarafından ilgiyle izlenmiştir. Türkiye kadın tarihi bakımından 1935 yılı, önemli bir yıl olmuştur. 1934 yılında, gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile kadınlar milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmiş ve 1 Mart 1935 tarihinde toplanan beşinci dönem TBMM'de 18 kadın milletvekili yer almıştır. Bu gelişmeler neticesinde Uluslararası Kadınlar Birliği, 12. kongresini İstanbul'da toplama kararı almıştır. 18-24 Nisan 1935 tarihleri arasında gerçekleşen kongrenin ev sahipliğini de TKB üstlenmiştir. Kongre, birinci dalga Türk feminizminin zirve noktası olurken, bir yandan da sonu olmuştur (Toprak, 2014: 483-495). Çünkü çok ara geçmeden TKB kapatılmıştır.

TKB'nin kapatılmasında o dönem başkanlık görevini yürüten Latife Bekir'in 2 Mayıs 1935 tarihinde basına verdiği demecin de etkisi olmuştur. Bu demeçte Bekir: *“Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadili ile Türk kadınına verilen müsavi (eşit) haktan dolayı Birliğimizin lağvı (kaldırılması) düşünülmüşse de bundan bir sene evvel Uluslararası Kadın Birliği'nin 12. Beynelmilel Kadın Kongresi'nin hükümetimizin müsaadesi ile şehrimizde toplanması takarrür etmişti (kararlaştırılmıştı). Haddi zatında Birliğimiz Uluslararası Kadın Cemiyeti'nin tabii bir azası olduğu binaenaleyh onun lağvı demek beynelmilel kadınlar kurumunun ilgası olacağından bu hareketten vazgeçilmişti. Beynelmilel kongrenin hüsnü (iyi) suretle bitmesinden sonra bu mesele birliğimizin en yakın bir tarihte yapacağı toplantıda görüşülecektir.”* Bu demeçle birlikte basında artık TKB'ye gerek olmadığına yönelik yoğun bir kampanya yürütülmüştür. Bu kampanya sürecinde ortaya koyulan fikirler kısaca özetlenecek olursa: Türk kadınları Cumhuriyet devrimleri sayesinde her türlü haklarını elde etmiş ve erkeklerle eşit bir hale gelmişlerdir. TKB'nin amacı da bu hedefleri gerçekleştirmek olduğundan, bu amacın hayata geçirilmesiyle de TKB'nin varlık nedeni bulunmamaktadır. Birliğin siyasal bir kuruluş da olmamasından dolayı faaliyetlerine devam etmesinin bir anlamı kalmamıştır. Basında yer alan bu değerlendirmelerin sonrasında Uluslararası kongrenin iki hafta sonrası olan 10 Mayıs 1935 tarihinde TKB'nin olağanüstü kongresi birliğin kapatılması kararını almıştır (Yetkin, 1983: 85-6).

Toprak (2016: 496)'a göre, TKB'nin kapatılması konusunda, kadınların haklarını elde ettikleri gerekçesiyle artık birliğin kapatılabileceğinin belirtilmesinden daha farklı meseleler olmuştur. Tek Parti Dönemi'nin parti-hükümet modeli, yani devlet bütünlüğü, derneklerle parti arasında da organik bağı veya yakın teması gerektirmiştir. Diğer dernekler gibi TKB de CHP'nin sözünden çıkmamıştır. Fakat yukarıda da bahsedilen 12. Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi, uluslararası anlamda parti çevrelerinin öngöremediği bir şekilde politik arenaya dönüşmüştür. Bu kongrede barış sorunu, kongrenin gündeminde ilk maddeden kendisine yer bulmuş; Türk delegeleri de bu duruma hazırlıksız yakalanmışlardır. “Yurtta sulh, cihanda sulh” anlayışı Ankara'nın dış politika anlayışının temel ilkesi olmuştur. Ancak bu durum, Türkiye'nin ufukta beliren yeni bir dünya savaşı karşısında önlem almasını engellememeliydi. Türkiye, olası bir savaş öncesinde, elini belli etmek istememiştir. Tüm Avrupa'nın silahlanma yarışına girdiği bir süreçte barışı savunmak ve silahsızlanmadan yana tavır sergilemek

ulusal çıkarlarla örtüşmemiştir. Bütçede savunma giderlerinin arttığı bir dönemde, TKB'nin barış savunuculuğunun içinde yer alması Tek Parti yönetimini kızdırmış bunun sonucunda da TKB uygun bir neden öne sürülerek kapatılmıştır (Toprak, 2016: 496).

Bu dönemde kadınlara önce 1930 yerel seçimlerinde, daha sonra ise, 5 Aralık 1934'te yapılan kanun değişikliği ile genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Tek Parti Dönemi'nde kadınlar, eğitim ve çalışma alanında birçok başarı elde etse de kadınların bağımsız olarak örgütlenmelerine izin verilmemiştir. Kadınlar ancak 1946 Cemiyetler Kanunu'nun değişmesi ile birlikte kadın dernekleri kurarak bağımsız olarak örgütlenmeye başlamışlardır (Çakır, 1996a: 751). Kadınların 1946 yılına kadar bağımsız bir örgütlü yapı içerisinde bulunamadığı bilgisinden hareketle, kadınların birlikte kendi hak mücadelelerinin aktarılmaya çalışıldığı bu başlık, TKB'nin kapatılması meselesi ile son bulmuştur.

7.2. Özel Alanda Kadın

Geleneksel felsefe ve siyaset teorisinde geçmişten günümüze kadar kamusal alan ile özel alan birbirine zıt, ancak birbirleriyle ilişkili olarak ifade edilmiş ve her ikisine de politik bir anlam getirilmiştir. Sokrates, Platon, Aristo, Machiavelli ve Weber gibi düşünürler, kamusal ve özel alanı farklı biçimlerde tasarlamış olsalar da bu alanların temel öznelere devlet ve birey olmuştur. Bu düşüncede, özel olan özgürlük ile ifade edilirken, kamusal olan politik olarak tasarlanmıştır; kadın ve çocuklar da özel alanın öznesi olarak kabul edilmiştir (Işık, 2017: 172). Çitci (1998: 575)'ye göre; özel alan ve kamusal alan ayrımı kadının konumunu somutlaştırmaktadır. Yani kadınlar özel alanla tanımlanırken, farklı kesimlerin kadınları özel alan dışına çıkabilmiş olsa da kadınların geneli özel alanın dışına çıkamamakta veya erkeklerden farklı bir kamusal alanda yer almaktadır. Erkeklerin egemenliğinde olan kamusal alana çıkması zorlaştırılan ve özel alanla ilişkilendirilen kadın, bu duruma karşılık özel alanda da egemen bir konumda olamamıştır. Hatta egemen olmak bir yana eşitlik esasına dayanan bir ilişki içinde dahi olamamışlardır (Çitci, 1998: 575).

Tüm toplumlarda yer alan kamu-özel, doğa-kültür, dişil-eril vb. tarzındaki temel sosyolojik ikiliklere cinsiyet temelinde bakıldığında; erkek ilklerle ilişkilendirilirken,

kadın ise, ikincilerle ilişkilendirilmektedir. Kadın ile erkek arasında bir hat çeken toplumlar, kadınlara ve erkeklere yükledikleri farklı özelliklerle, onların farklı rollere sahip olmasına yol açmaktadır. Geleneksel anlamda bir işin cinsiyet odaklı bölünmesi anlamına da gelen üretim-yeniden üretim bölünmesi, önemli problemlere ve sonuçlara sebep olmaktadır. Sosyalleşme sürecinde meydana gelen bu ayrışma, kadın ve erkeğin hayatlarının sonraki aşamalarında hangi rollere yöneleceklerini, hangi rollerinin toplumca tasvip edilip, hangilerinin tasvip edilmeyeceğini vurgulaması bakımından son derece önemlidir. Genellikle, “saldırganlık”, “girişkenlik” gibi aktif roller erkeklerle ilişkilendirilirken bu özellikler onları iş hayatında ve siyaset hayatında daha etkin bir konuma getirmektedir. Kadınlar ise, daha çok “bağımlı”, “edilgen” ve “uysal” gibi özellikler ile ilişkilendirildiğinden özel alana itilmiş ve daha çok çocuk bakımı ve yetiştirilmesi rolünü üstlenmektedir. Geçmişten beri kamusal-özel alan ayrımı tartışması yapılmakta ve kamusal alan genellikle erkeklerle ilişkilendirilip daha fazla değer görmüştür. “Özel” alan ise, ikincilik ile ilişkilendirilmektedir. Kadının “doğası” denilerek çeşitli ekonomik, sosyal, kültürel, yasal ve dinsel nedenlere bağlanarak kadın, “özel” alan sınırları içerisinde itilmeye çalışılmıştır (Ersöz, 2015: 82).

Özel alanla sınırlandırılan; ancak hak taleplerinde bulunan kadınlar için eğitim, çalışma hayatına hazırlık olması açısından önemli olurken kadınların bu konudaki istekleri hem eğitim sistemindeki eksikliklerden dolayı hem de gelecekte aile kurumunda yürütecekleri rollerin beklentisiyle toplumsal düzeyde dikkate alınmamaktadır. Özel alan dışına çıkmak isteyen kadınlar; yaşamlarını hem özel alan hem de kamusal alan açısından planlamak zorunda kalırken; erkekler ise, toplumsal hayattaki statülerini çalışma hayatlarındaki konumlarına göre elde etmektedir. Bu durum, aile kurma aşamasına geldiklerinde de değişmemekte, erkeklerin çalışması özel alan olan aileden etkilenmemektedir. Erkeklerin, ailenin devamlılığı için gerekli olan katkıları parasal konularla ilgili görülürken, eşleri çalışıyor olsa da “evin ekmeğini kazanan kişi” olarak erkek görülür. Bu yüzden de kadınlarla erkeklerin çalışma hayatında yer almaları, toplum tarafından aynı statüde değerlendirilmemektedir. Özel alanı da ihmal etmemesi beklenen kadınların çalışması, toplumun büyük bir bölümü tarafından bağımsızlaşarak hayatlarını kazanmaları olarak değil de aile bütçesine ek bir gelir sağlama faaliyeti olarak değerlendirilir. Yani geleneksel görüş için, sosyal açıdan kadının sınıfı evlilik öncesinde babaya göre, evlilik sonrasında ise, eşine göre belirlenir.

Bu düşünceler ışığında kadının sınıf yapısı içerisinde yeri, geleneksel bağımlılık durumunu ortaya koymaktadır. Bu durum kamusal-özel alan ayrımının bir parçası olup, kadını aile içi rolleriyle, erkeği ise, çalışıp ev geçindirme rolüyle değerlendiren dar kapsamlı bir bakış açısına sebep olmaktadır (Arıkan, 1998: 51-2).

Tek Parti Dönemi'nde gerçekleştirilmeye çalışılan ulusal inşa projesinde kadınların devletle olan ilişkilerini nasıl tanımladığı ve ulusun tanımının yapıldığı temel hukuki ve siyasi metinlerde vatandaşlık konumlarının kadınları ne ölçüde erkeklerle eşit saydığı ve haklarını savunabilecek fırsatlar tanıdığı önemli olmuştur. Bir siyasi birliğin, cinsleri birbirine benzeşmeye mecbur eden bir eşitlik anlayışını veya kadınlara ve erkeklere farklı toplumsal misyonlar vererek bu rolleri eşdeğer kılmayı amaçlayan ideolojik temelleri olabilir. Burada esas olan cinslerin, benzer ya da farklı, toplumsal katkılarının fırsatlara ulaşabilme, görünürlük, saygınlık ve güçlenmede eşit imkanlara sahip kılınmasıdır. Türk modernleşmesinin erken dönem reformcularının yeni oluşacak Türk ulusunun temelini kadınlar tarafından kurulan yeni bir ev, aile ve çocuk yetiştirme tarzının oluşturması konusunda hemfikir oldukları bilinmektedir. Kadınlar ise, bu projeye çok itiraz etmeden, projenin kendilerine açtığı geniş hareket alanından yararlanarak var olmayı seçmiştir. Bu projeye itiraz eden kadınlar da kolayca sessizleştirilmiştir. Fakat bununla birlikte modernleşme projesinin kabul ettiği cinsiyet rejiminin kadınların ve erkeklerin beraber mücadele ederek oluşturdukları ve beraber yönettikleri bir modern devlet olarak ifade edilmesi yanıltıcıdır. Aslında genel kabul gören uygulamış olan bir modernlik anlayışı, erkeklerin modern bir ulus-devlet, kadınların modern aileler kurması ve modern nesiller yetiştirmek amacıyla seferber olmaları olmuştur. Erkeklerin cephede savaşarak, kadınların ise, savaşan erkeklere destek olup yüreklendirerek katıldıkları bir bağımsızlık savaşı ile temelleri atılmış bir "ulus" içinde kadınların, erkeklerle eşit bir şekilde devlet yönetimine katılmaya davet edilmesini beklemek çok gerçekçi durmamaktadır. Bu dönemde kadınlardan istenen, modern evler, aileler, çocuklar ve modern bir gündelik hayat inşa ederek modern bir toplum oluşturma sürecine, erkeklerle beraber; fakat onlardan farklı şekillerde katılmaları olmuştur (Sancar, 2014: 191-2).

1925-1927 yılları arasında ilk iki sayısını "Kadın Yolu" adıyla, geri kalan sayılarını da "Türk Kadın Yolu" adıyla çıkaran derginin 16 Temmuz 1925 tarihinde yayınlanan ilk sayısında ev hayatını kaleme alan Efzayiş Yusuf'a göre; Türk kadınları

eski devrin baskısından kurtulduktan sonra, iradelerine az çok sahip olmaya başlamış; atâletle geçen uzun asırların ağırlığını üzerlerinden atmış ve boşa geçirdikleri bu zamanlarını telafi etmek için hemen işe koyulmuşlardır. Geçirdikleri on yedi yılda da takdire değer bir zeka ve faaliyet gösterdiklerini vurgulamıştır. Ona göre; arkalarında dayanacakları sağlam bir mazileri, köklü bir gelişme dönemleri olmadığından son birkaç yıl içinde çabucak öğrendikleri şeyler, esas-ı hayat olarak ifade ettiği ev hayatı üzerinde ancak yüzeysel bir etki gösterebilmiştir. Ayrıca “Ev hayatı nedir?” sorusuna “hayat binamızın temelidir” diyerek ev hayatının önemini vurgulamıştır (Yusuf, 2009: 67-8). Görüldüğü üzere dönemin Türk kadını tarafından da ev hayatı, büyük önem taşımıştır. Kadınların bu alandaki faaliyetleri üzerine ağırlık verilmiştir.

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılaplar Medeni Kanun’la beraber kadınlara birtakım haklar getirmiştir. Bu haklardan ilki, talak denilen ve yalnızca erkeğin isteğine bağlı olan İslami boşanmayı, ikincisi de erkeğin çok eşle evlenmesi anlamına gelen poligamiyi yasaklamıştır. Bu haklarla Medeni Kanun, o dönemde kadınların en çok mağdur olduğu iki meselede önemli haklar getirmiştir. Ancak bir taraftan da, bu Kanun ile ailenin reisliği erkeğe tanınmış ve kadının bir işte çalışabilmesi 159. madde ile kocasının iznine bağlı kılınmıştır. 159. ve bu maddenin devamı niteliğindeki maddeler ile erken cumhuriyetçiler erkek nüfusla beraber kadın nüfusunu dışarıda bırakan bir toplumsal sözleşmeyi yapmıştır. Bir anlamda erkek nüfusa, “ben senin elinden talak hakkını ve çok eşliliği alacağım; ancak sen ailenin reisi olarak kalmaya devam edeceksin” denilmiştir. Bu anlamda toplumda yeni bir döneme geçilmiştir. Ancak devlet, cinsiyet hiyerarşisini de belirlemiştir (Zihnioğlu, 2011: 41-42).

Bu dönemde kadınların kamusal alana çıkarken aynı zamanda özel alandaki görevlerini de ihmal etmemeleri beklenmiştir. Özel alandan kastedilen ise, genel hatlarıyla aile kurumu ve bu kurum içerisinde kadının üstlendiği faaliyetler olmuştur. Aile, yetişkin üyelerinin çocuklara bakma sorumluluğunu aldığı, doğrudan doğruya akrabalık bağlarıyla birbirlerine bağlanan bir insan topluluğudur. Bu kavram temel olarak, çekirdek ve geniş aile olmak üzere ikiye ayrılabilir. Çekirdek aile, eşlerin ve evlenmemiş çocuklarının oluşturduğu aile tipidir. Geniş aile ise, çok sayıda çekirdek ailenin bir araya gelmesinden oluşmuş, mekân birliğini benimsemiş ve akrabalık ilişkileri kuvvetli olan insanlardan oluşan bir kurumdur (Giddens, 2012: 246-7). Fakat

Atatürk'ün hedeflediği ve Medeni Kanun ile oluşturulmaya çalışılan Türk ailesini anlayabilmek için bu tanımların yanında çekirdek ailenin içerisinde sayılan, “bağlantılı çekirdek aile” ve “modern çekirdek aile” kavramlarının da bilinmesi gerekmektedir. Bağlantılı çekirdek aile, sanayileşme sürecindeki ülkelerde geniş ailenin kalıntılarından oluşan ve modern çekirdek aileye geçiş aşamasında bulunan aile tipidir. Yani bir diğer adı da geçiş ailesi olan bu aile tipi, geniş aile ile modern çekirdek ailenin arasında yer almaktadır. Modern çekirdek aile ise; eşler arasında eşitliğin sağlandığı, aile reisliği kavramının dışsallaştığı, eşlerin ailelerinin müdahalesinden uzak olan, karar verme sürecinde eşlerin bu görevi birlikte gerçekleştirdiği demokratik bir aile tipi olarak ifade edilebilir. Böylece kadının modern çekirdek aile yapısında çok önemli rolü olduğunu söylemek mümkündür. Atatürk'ün söylemleri ve yaptıkları incelendiğinde modern çekirdek aile tipini kurmayı amaçladığı söylenebilir. Atatürk'ün düşlediği kadın tipi, bu aile modelinde yer alan kadın tipi olmuştur. Bu yüzden Atatürk'ün yeni Türk kadını imajı, modern çekirdek aileyi ortaya çıkaran bir unsur olmuştur (Bilge Zafer, 2013: 122-3). Bu dönemde aile yapısının değişerek, modern çekirdek aile sayısının hızlı bir şekilde artmasında köyden kente yapılan göçler de etkili olmuştur. 1927 yılında toplam nüfusun %75,8'i nüfusu 10 binden az olan kırsal kesimlerde yaşarken, %24,2'si kentlerde yaşamış ve kentlerdeki bu oran giderek daha da artmıştır (Yaşar Ekici, 2014: 216).

Tek Parti Dönemi'nde yönetici kadro, yeni Türk kadını imajı çerçevesinde kadınların özgürlüğünün sınırlarını da belirlemek istemiş, bu özgürlüğün sınırları ise, kadınlara yüklenen anne ve eş olma gibi rollerle belirlenmiştir. Mahmut Esat Bozkurt, 1926 Medeni Kanunu'nun, Türk kadını içinde bulunduğu durumdan kurtaracağını ifade etmiş ve sonrasında “kadın”ın eşanlamlısı olarak “anne” ifadesini kullanarak, Türk annesinin hak ettiği statüye kavuşacağını söylemiştir. Bu dönem, kadınların çalışma hayatına atılmasına imkân verilmiş; ancak öğretmenlik, hastabakıcılık, mürebbiyelik gibi kadınlıklarına uygun bir uzmanlaşmaya ve çalışma alanlarına sahip olabilmek için gayret etmeleri beklenmiştir. Bu duruma örnek olarak dönemin talim-terbiyecisi olan Zeki Ragıp Yalım'ın 1938 yılında gerçekleştirilen bir CHP konferansında söylediği söz verilebilir: “*Kadın için yuva kurmak asıl meslek, yüksek tahsil ana mesleğine yardımcı bir şube*”. Buradan da anlaşılacağı gibi, kadının çalışma hayatında yer alması desteklenmiş; ancak ailesindeki sorumlulukları yerine getirmesine engel oluşturulmaması şart koşulmuştur. Kamusal-politik hayatta aktif olan, girgin kadına bu dönemde şüphe

ile yaklaşılmış ve annelik-eş kavramlarına yüklenen ağırbaşlılık, “hanımefendilik” gibi yakıştırmalardan uzaklaşmaları hoş karşılanmamıştır. Sonuçta tüm erkek-millet için olduğu gibi Kemalist elit kesim için de kadının özgürleşmesi, modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı tekinsizliklerin ve endişelerin billurlaşma noktası olmuştur. Kadınlara medeni ve milli bir nitelik, bir meslek olarak kurgulanan annelik ve eşlik sorumluluklarının yükletilmesiyle oluşturulmuştur (Bora, 2017: 154).

Bu anlamda Osmanlı ve Cumhuriyet arasında bir süreklilikten söz edilebilir. 19. yüzyılda aile ve evlilik kurumu, devletin koyduğu, hukuksal kurallardan giderek daha fazla etkilenmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde her alanda gerçekleştirilmeye çalışılan kanunlaştırma ve hukuki düzenleme faaliyeti, Osmanlı'da bir “hukuki Romanizasyon” süreci başlatmış, Cumhuriyet Dönemi'nde Medeni Kanun'un kabul edilmesiyle de bu süreç tamamlanmıştır. Bu sürecin aileyi ve evliliği düzenleyen kısımları, kadınları özel olarak ilgilendirmiştir. Çünkü devletin modernleşmesiyle paralel olan bu süreç, hem kadınların hukuksal güvence altında olmalarını sağlamış hem de kadınların devletin geliştirdiği aile ve nüfus politikalarının araçları olmalarına neden olmuştur. Aslında bu mesele, ulus-devlete geçen bütün toplumlara özgü olup, ulus-devletin eril niteliğinden dolayı kadın ve erkekler üzerinde farklı etkiye sahip olmasından kaynaklanmıştır (Berktay, 2009: 354-5). Aile ve nüfus politikalarının bir aracı olan kadınların sahip olması gerektiğine inanılan sorumluluklar, eğitim yoluyla da aktarılmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde açılan Kız Enstitüleri'nde verilen eğitimin özel alanı ilgilendiren bir amacı olmuştur. Bu okullar sayesinde kadının yaşam biçimi ile beraber dış görünüşü de modernleştirmek istenmiştir. Bu eğitim süreci ile beraber eskiden giyilen yaşmak, ferace, çarşaf ve yeldirme gibi kadın kıyafetleri Cumhuriyet döneminde yerini Avrupai bir giyim tarzına bırakmış ve şehirli modern Türk kadınları tayyör, tuvalet, şapka ve elbise gibi kıyafetler giymeye başlamıştır. Bilim ve teknolojiye meydana gelen gelişmeler sayesinde, kadının dış görünüşünün yanı sıra, ev ekonomisini idare etmede, sosyal yaşama katılmada ve en önemlisi yeni yetiştirilecek çocukların eğitiminde izlenecek metotlarda da değişim amaçlanmıştır (Sezer Arıç, 2014: 197). Kısacası bu Enstitüler, sağladıkları eğitimle, kadınlara daha çok ev yaşamlarında nasıl iyi bir anne, iyi bir eş ve iyi bir ev hanımı olabileceklerini öğretmeyi amaçlamıştır. Ayrıca bu

dönemde yürütülen bazı politikalarda da özel alanın asli unsuru görüldüğü için kadın hedeflenmiş, kadın değişirse toplumda değişir düşüncesi ağır basmıştır.

Ekonomik anlamda zorluklarla mücadele edilen Tek Parti Dönemi'nde yürütülen tasarruf politikalarına da burada değinmek gerekmektedir. Bu dönemde izlenen tasarruf politikaları, kadınları da etkilemiştir. Mevcut milliyetçi düşünce, kadının annelik ve ev kadınlığı rollerini ön planda tutarak kadınlara önemli sorumluluklar yüklemiştir. Kadınlara özel alanları olan ev hayatında da belli sınırlar çizilmiş ve evlerinin idaresinde tasarruflu hareket ederek, yerli ürünleri tercih etmeleri istenmiştir. Ayrıca yetiştirdikleri çocukları da tutumlu davranan bireyler olarak yetiştirmeleri beklenmiştir. Kadını konu edinen milliyetçi politikaların, tasarruf örneğinde olduğu gibi bazı konularda kadını hedeflerine ulaşabilmek adına araç olarak gördüğü ve özel alanda kadınlara sorumluluk yüklediği ifade edilebilir. Aslında toplumda tasarruf gibi konularda farkındalık oluşturabilmek için erkeklerin değil de kadınların odak haline gelmesinde, kadının farkındalığı gelişince bunun yetiştireceği çocuklara da yansıtacağı inancı ağır basmıştır (Yıldız, 2017: 394).

Sonuç olarak, uygun çocuk bakımı, verimli temizlik ve düzgün bulaşık yıkama gibi ev işleri, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda modern bir ulus-devlet oluşturmak için çabalayan Türk milliyetçilerinin önemli bir ilgi alanını oluşturmuştur. Türk kadınlarının üstlendiği ev kadınlığının niteliği bu dönemde eleştirel sorgulamalara uğramıştır. Ev, çağdaşlaşması gereken kültürel alanlar içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Esasında Türk milliyetçilerinin çağdaş ulus-devlet inşası projelerinin tamamlayıcısı, çağdaş Türk hanesini ülküleştirmek olmuştur. Atatürk, Türk hayat tarzının, evlerinin, kadınlarının ve ailelerinin çağdaşlaşmasını istediğini son derece bilinçli bir biçimde demeçleriyle ilan etmiştir (Yaşın, 2000: 51-2).

7.3. Çalışma Hayatında Kadın

Çalışma hayatı, emek piyasasının parasal boyutlar en başta olmak üzere tüm yönlerini içermektedir. Çalışanın işvereniyle ve işi ile alakalı her konu, çalışma hayatının alanına girmektedir. Çalışma hayatı, niteliği bakımından ekonomik, toplumsal ve siyasal unsurlara sahip olup yasal düzenlemelere bağımlıdır. Yani tüm bu sıralanan unsurların hem etkileşim yeri hem de kesişme noktasıdır. Bu yüzden, çalışma hayatı

incelenirken, sadece ekonomik değil, aynı zamanda diğer unsurların da dikkate alınması bir zorunluluktur (Kepenek ve Yentürk, 2001: 425). Çalışma hayatı, kadınlara hem ekonomik özgürlük sağlarken, hem de kadınların toplumsal konumlarını ve özgüvenlerini arttırmakta, aynı zamanda da aile içindeki statülerini iyileştirici bir rol oynamaktadır. Ancak Türkiye’de kadınlar, çalışma hayatında yer alma hususunda yasalarda kadın-erkek arasında bir ayrım yapılmamasına rağmen erkeklerin gerisinde kalmıştır. Bu durumun nedenleri arasında, aile yaşamında kadınlara yüklenen sorumluluklar gösterilebilir. Bu sorumluluklar, kadınları çalışma hayatından uzaklaştırmış, çalışabilen kadınların da işten ayrılmalarına ya da kariyerlerinde yükselmeyip potansiyellerini ortaya koyamamalarına neden olmuştur. Bu durumun düzeltilmesi için çalışma ve aile yaşamının uyumlu hale getirilmesi gerekmiş, kadınlara aile içerisinde yüklenen sorumlulukların eşler arasında paylaşılması ve devlet desteği büyük önem taşımıştır (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008: 14).

Atatürk, henüz 1916 yılında kaleme aldığı bir yazısında; tesettürün kaldırılmasına, kadınların eğitilmesine, kadınlarında yer alabilmesi için çalışma hayatının düzenlenmesine ve kadınlara özgürlük verilmesine verdiği önemi ortaya koymuştur (Tezer, 1995: 75-76). Atatürk, kadınların önemini çok iyi bilerek, Millî Mücadele sürecinde sürekli olarak kadın cemiyetleriyle ilişki içerisinde olmuş, kadınları takdir ve teşvik etmiştir. Türk kadınlarının fikirlerini önemseyen Atatürk, Millî Mücadele döneminde Halide Edib’i de orduya kabul etmiştir (Kurnaz, 1991: 125).

21 Mart 1923 tarihinde, Türk kadınının Millî Mücadele'deki hizmetlerini övgüyle hatırlayan Atatürk: *“Dünyanın hiçbir yerinde hiçbir milletinde Anadolu köylü kadınının fevkinde kadın mesâisi zikretmek imkânı yoktur ve dünyada hiçbir milletin kadını 'Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım. Milletimi halâsa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar hizmet gösterdim' diyemez... Belki erkeklerimiz memleketi istilâ eden düşmana karşı süngüleriyle düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında isbât-ı vücut ettiler. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat menba'larını kadınlarımız işletmiştir... Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, mahsulâtı pazara götürerek paraya kalbeden, aile ocaklarının dumanını tütüren, bütün bunlarla beraber sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin harp malzemesini taşıyan hep onlar, hep o ulvî, o fedakâr, o ilâhî Anadolu kadınları olmuştur.*

Binaenaleyh hepimiz bu büyük ruhlu ve duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle ebediyen ta'ziz ve takdis edelim.” (Atatürk, 1997: 151-152). Ayrıca, Ocak 1923'de gerçekleşen bir toplantıda kadının sosyal hayattaki yeri ve eğitimi konuları hakkında görüşlerini ifade etmiş: "*Bir heyet-i içtimaiyenin bir uzvu faaliyette bulunurken, diğer uzvu atâlette olursa, o heyet-i içtimaiye mefluçtur*". Konuşmasının devamında, kadının en önemli görevinin annelik olduğunu belirtmiş, bunun anlaşılabilmesi için de ilk terbiyenin anne kucağında verildiğini düşünmek gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, milletin güçlü bir millet olabilmek için azmettiğini, kadınların her konuda yükselmelerini sağlamanın da bugünün gerekliliklerinden olduğunu, böylece kadınların da âlim ve fen bilgini olacaklarını ve sonrasında çalışma hayatında kadınlarla erkeklerin beraber yürüyüp birbirlerinin yardım ve destekçisi olacaklarını vurgulamıştır (Atatürk, 1997: 89-90). Atatürk'ün bu ifadeleri, dönemin politikalarına hızlı bir şekilde yansımıştır.

Ankara Hükümeti, Kurtuluş Savaşı'nda gösterdikleri çabalardan dolayı kadınlara siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda hak ettikleri statüyü verme gereği hissetmiştir. Bunun ilk adımı olarak, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen Birinci İktisat Kongresi'nde kadınlara özel bir ilgi gösterilmiştir. Bu ilginin sebeplerinden birisi, arka arkaya gerçekleşen savaşlardan dolayı azalan erkek nüfusun çalışma hayatında bıraktığı boşluğun, Birinci Dünya Savaşı dönemiyle birlikte çalışma hayatına aktif olarak katılan kadınlar tarafından doldurulmasını sağlamak olmuştur. Bu yüzden kadınlar Kongreye hem delege, hem de dinleyici olarak katılma fırsatı elde etmiş ve bu Kongrede özellikle kadın işçilere yönelik koruyucu ilkeler benimsenmiştir. Kadınların Kongrede yer almasının Ankara Hükümeti tarafından istenmesinin bir diğer sebebi ise, gerçekleştirilmek istenen iktisadi hamleye bütün "iktisadi unsurların", kadın-erkek ayrımı gözetilmeksizin bütün iş gücünün, dahil olmasını sağlamak ve toplumda bir girişim ortamı oluşturma isteği olmuştur (Erdem ve Yiğit, 2010: 161). Ancak nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşadığı için daha çok düzenleme yapılması gerekmiştir.

Nüfusun büyük bölümünün köylerde yaşadığı Türkiye'de, geçimlik üretim faaliyetleri ise, aile temelli olmuştur. Dönemin kadın emeği, hem yeniden üretimin, hem de tarımsal üretimin asli unsuru olmuş ve özellikle Birinci Dünya Savaşı ve devamında gerçekleşen Kurtuluş Mücadelesi sonrasında erkek nüfusta önemli ölçüde kayıp

meydana gelmesi kadın emeğinin önemini arttırmıştır. Yönetici kadro, Batılılaşma ve modernleşme projesinin bir yansıması olarak kadınların kamusal alana dahil olmasını sağlayacak birtakım yasal ve kurumsal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu düzenlemeler, kadını eşit yurttaş olarak kabul etmiş ve kamusal patriarka içerisinde bir dönüşümü ifade etmiştir. İslami imparatorluk sonrasında laik aile yasalarının çıkarılması ve kadınların siyasi ve iktisadi haklarının düzenlenmesiyle de teokratik devlet sonrasında laik devlet ideolojisi meşrulaştırılmıştır. Bu gelişmede, kentlerde vasıflı erkek işgücüne duyulan ihtiyaç kadar vasıflı kadın işgücüne de ihtiyaç duyulmasının etkili olduğu söylenebilir (Toksöz, 2012: 220-1). Bu durumla birlikte birtakım yasal düzenlemeler ortaya çıkmıştır.

22 Nisan 1926 tarihinde Borçlar Yasası çıkarılmıştır. Fakat bu yasanın iş sözleşmelerine ayrılan özel bölümünde özel olarak kadından söz edilmemiştir. Ancak, iş sözleşmelerinin biçimini ve bundan doğacak borçları tanımlama konusunda, hiçbir düzenleyici metin, kadın ve erkek arasında en ufak bir ayrım yapmamıştır (Caporal, 1982: 551-2). Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınlar, çeşitli iş kollarında işçi olarak çalışmıştır. Fakat kadın işçiliğinin farklı yönlerine dair bilgi ve veriler sınırlı olmuştur. Kadın işçilerin sayılarına ulaşmamızı sağlayacak ilk önemli bilgi kaynağı, 1927 yılında gerçekleştirilen Sanayi Sayımı sonuçları olmuştur. Daha önceki sayımlardan farklı olarak bu sayımda, herhangi bir sınırlandırma olmaksızın ülkedeki tüm sanayi kuruluşlarının kapsam dahiline alınması önemli olmuştur. Fakat bu sayım sonuçlarında yalnızca 4 ve daha fazla kişinin çalıştığı işletmeler için cinsiyet dağılımı yapılmıştır. Sayıma göre, 14 yaşın üzerindeki 124.444 işçinin %23.73'ü yani 29.533'ü kadınlardan oluşmuştur. 14 yaşın altında ise, 22.684 işçinin 8.107'sini kadınlar oluşturmuş ve oranı %35.74 olarak kayıtlara geçmiştir. 14 yaşın altındaki kadın oranının fazla olmasının da etkisiyle cinsiyet dağılımı, 14 yaşın üzerindeki dağılımdan farklılık göstermiştir. Her iki yaş grubu dahil edildiğinde ise, toplam 147.128 işçinin 37.640'ı kadınlardan oluşmuş, kadınların oranı ise, %25.58 olmuştur. Cinsiyet bağlamında bakıldığında her dört çalışandan birisi kadın işçi olmuştur. Değerlendirmeye alınan kuruluşlardaki kadın memurlar ise, %20.58'lik oran ile 7.817 memurdan 1609'unu oluşturmuştur. Çalışma hayatındaki kadın çalışanların statüsü açısından yapılan bu değerlendirmeler, "işveren" pozisyonundaki kadınlar için yapıldığında ise, kadınların sayısının yok denecek kadar

az olduğu görülmüştür. Verilere göre, 10.941 işverenin yalnızca 155'i kadınlardan oluşmuş ve bu oran %0.14 olarak kayıtlara geçmiştir (Makal, 2015: 42).

Yukarıda verilen oranlardan da anlaşıldığı üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınlar tarım dışı alan olarak daha çok fabrikalarda işçi ve kamu sektöründe memur olmuştur. Ancak asıl yoğunluk tarım sektöründe olmuştur. Temelde bir köylü toplumu olan Türkiye'de, ücretsiz aile işgücüsüyle faaliyet gösteren küçük işletmelerin sayısı da oldukça fazla olmuştur. Bu işletmelerde tarım nüfusunun dörtte üçü yer almış ve bu tür tarımsal üretim sahalarında genellikle kadınların iş gücüne katılım oranları yüksek olmuştur. Bu dönemde erkekler daha çok tarımsal makine ve alet kullanımında emek harcarken, kadınlar ise, ekim ve hasat zamanlarında emek yoğun işlerde yer almıştır. 1927 yılında gerçekleştirilen sayıma göre 7.704.864 olan kadın nüfusunun %96.16 gibi çok yüksek bir oranı tarım sektöründe, %1.85'i sanayi sektöründe, %0.50'si ticaret sektöründe yer alırken, %0.42'si serbest meslek erbabı, %0.08'i memur olarak çalışmış, %0.004'ü postahanelerde, %0.96'sı ise, muhtelif işlerde yer almıştır. 1935-1945 yılları arasında ise, tarımda çalışan kadın oranı, yine çok yüksek olmuş, diğer sektörlerde yer alan kadınların oranı ise, toplam çalışan kadın nüfusunun %3.93'ünü oluşturmuştur (Erdem ve Yiğit, 2010: 169).

1930-1938 yılları arasında çalışma hayatını düzenleyen ve olumlu sayılan kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunlar; "Umumu Hıfzısıhha Kanunu, Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun, Uluslararası Çalışma Örgütüne Üyelik, Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu, 3008 Sayılı İş Kanunu" olarak sıralanabilir. Çalışanların siyasal hakları bu yasalarla sınırlanmış; ancak çalışma koşulları, sağlık gibi alanlarda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Çalışma hayatını düzenleyen kanunların büyük çoğunluğu bütün çalışanların çalışma koşullarını ve sağlığı düzenlemeye yönelik olsa da özellikle kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşullarına ayrı bir önem verilmiştir. 24 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen Umumu Hıfzısıhha Kanunu, çalışanların sağlığını korumak amacıyla çıkarılan ilk yasa olmuştur. Yasa, bütün vatandaşların sağlığını korumak için çıkarılmış olsa da maddelerin büyük çoğunluğunda çalışanlara yönelik düzenlemeler yer almıştır. Kadın ve çocuk işçilerin çalışma ortamları bu kanunla düzenlenmiştir. Bu dönemde hiç de azımsanamayacak sayıda kadın ve çocuk çalışanın olması, bu kanunun çalışma hayatına sağladığı katkıyı arttırmıştır. Bu yüzden devlet, yeni bir iş kanununu hayata geçirmeden önce, kadın ve

çocukların çalışma hayatını, bu yasayla güvence altına almıştır (Deniz, 2007: 145). Ayrıca bu yasayla kadınların doğum öncesi ve sonrasında ağır işlerde çalıştırılmaları yasaklanmış ve 6 aya kadar süt izni verilmesi hükme bağlanmıştır (İleri, 2008: 87).

1936 yılında çıkarılan İş Kanunu'nun 25. maddesinde kadınların doğumdan önceki ve sonraki 3 hafta boyunca çalışması yasaklanmış, bu süre doktor raporuyla 6 haftaya kadar artabilmiştir (İleri, 2008: 88). 23 Haziran 1937 tarihinde 3329 sayılı ve maden işletmelerinde yer altı işlerinde kadınların çalıştırılması hususundaki uluslararası sözleşmeye katılmaya ilişkin kanun yayınlanmış ve böylece yer altı işlerinde kadınların istihdamı yasaklanmıştır. Ayrıca 22 Aralık 1937 tarihinde ise, çalışan kadınlar yol vergisi ödemekle yükümlü tutulmuştur (Övgün, 2007: 866-889). Ayrıca bu dönemde uygulanan devletçi sanayileşme, kadınların çalışma hayatına katılmalarında kolaylık sağlamıştır (İleri, 2008: 84).

1936 yılında çıkarılan İş Kanunu'ndan sonra yasa kapsamındaki işyerlerinde çalışan kadın çalışan sayısı, 1937 yılında 50.131 iken, 1943 yılında 56.937'ye çıkmıştır. Bu süre zarfında kadın istihdamında %12'lik bir artış gözlenmiştir. Bu durumda, savaş koşullarından dolayı seferberlik ilan edilmesinin ve erkeklerin askere çağrılmış olmasının etkisi olmuştur. Erkek işgücünün azaldığı dönemlerde kadın işgücü devreye girmiştir. Şüphesiz, bu durumun ekonomik ve toplumsal boyutlarının dışında, hukuki boyutu da önemli olmuştur. 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu, savaş koşullarında çıkarıldığından bir takım düzenlemeler sonucu İş Kanunu'nun bazı maddelerinin askıya alınmasına neden olmuş ve bu kanunun bireysel iş ilişkileri alanında ücretli çalışanları koruyucu maddelerini zayıflatmıştır. Ayrıca kadın işçilere yönelik bazı düzenlemeler de bu kanunla askıya alınmış ve bu durum ise, kadınların daha geniş ölçüde çalıştırılmalarına neden olmuştur (Makal, 2015: 44-5).

Tek Parti Dönemi'nde meydana gelen kırdan kente göç, gelişen sanayileşme, kadınların elde ettiği hukuki, siyasal, sosyal haklar kadınların toplumsal konumlarını ve çalışma biçimlerini değiştirmiştir. Kadınların çalışma hayatına dahil olmaları, ekonomik ve sosyal alanlarda bir dizi köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Kadınlar, öncelikli olarak tarımda, sanayileşmenin gelişmesi ile üretim aşamalarında çırak, yamak vb. olarak düşük ücretlerle çalışmak durumunda bırakılmıştır. Eril ekonomik yapı içerisinde kadın işgücü, erkek işgücünün bir ikamesi olarak da değerlendirilerek ikincil bir

konumda yer almıştır. Yani, eril ekonomik çalışma hayatında daha düşük ücretlerle çalışan kadın, erkeklerin eksik ya da yetersiz olduğu dönemlerdeki boşlukları doldurmak ve ekonominin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla erkek işgücünün bir yedeği olarak konumlandırılmıştır. Ancak büyük oranda erkeğin evi geçindirdiği toplumsal hayat biçiminde, ekonomide oluşan krizlerden, savaş vb. durumlarından dolayı erkekler işsiz kalabilmekte ve zor şartlarla mücadele eden kadınların yedek olarak değil de asli olarak çalışma hayatında yer alabilmeleri gerekmiştir. Ayrıca hastalık, iş kazaları, ölüm gibi sebeplerden dolayı da erkeğin gelirine dayalı tek kazanımlı aile modeli yoksullukla mücadele edeceğinden, eril ekonomik yapıda kadınların da çalışma hayatına katılmaları ve çift kazanımlı aile modeli önemlidir. Böylece kadınlar, önemi teslim edilmeyen, aile içi yükümlülüklerinin yanında çalışma hayatının yükümlülüklerini de taşımıştır. Gerek toplumsal gerekse de ekonomik hayatın bir bütün halinde değiştiği bu durumda kadının hayatı, ev ve çalışma hayatından oluşan iki farklı dünya kapsamında yeni bir hâl almıştır (Öztürk, 2017:113-4). Bu dönemde eğitim görmüş ve öğretmenlik, hemşirelik, doktorluk, avukatlık gibi profesyonel meslekler edinerek çalışma hayatında yer almış kadınların dışında özellikle yeterli eğitimi alamamış veya kırsalda yaşayan kadınların çalışma hayatında yer almalarının en büyük engelleri; modernleşmenin toplumun her kesimine yayılamaması, eğitimin yeterli düzeyde ülkenin her yerine ulaştırılamaması, bu yüzden de toplumda var olan, kadının çalışmaması gerektiğine yönelik algının özellikle kent dışı alanlarda mevcudiyetini sürdürmesi olmuştur.

Bu dönemde kadınların çalışma hayatında yer almaları, aile hayatlarını ihmal etmemeleri şartıyla desteklenmiş, gerçekleştirilen birtakım yasal düzenlemelerle de kadınların çalışma koşulları saptanmıştır. Modernleşmenin taşıyıcısı olarak değerlendirilen kadından, eğitim hayatları sonrasında çalışma hayatına atılmaları beklenmiş ancak özel alanın sorumluluğu da tamamen kadının omuzlarına bindiğinden, kadınların bu alanda yer alması istenilen düzeyde olmamış ve kadınların bu alandaki faaliyetleri, daha çok kentlerle sınırlı kalmıştır. Ayrıca bu dönemde kadınlar, gerekli durumlarda erkek işgücünün ikamesi olarak da daha önce çalışmadıkları iş alanlarında faaliyet göstermiştir. Tek Parti Dönemi öncesi de göz önüne alındığında kadınların bu dönemde tesettür sınırlamasıyla karşılaşmamaları daha Batılı ve modern bir kimlikle çalışma hayatında yer almalarını sağlamıştır.

1908’de yayımlanan Kalem Dergisi’nde “Geleceğin Türkiye’si” adında bir karikatür yer alır. Karikatürde çevredekilerin endişeli bakışları altında, şehrin kalabalık bir caddesi üstünde uçan çarşafli bir kadın pilot karikatürize edilmiştir. Yüksek binaların, gökdelenlerin ve büyük mağazaların yer aldığı karikatürde arka planda cami silikleşmiş bir şekilde verilerek modern Batı kenti görünümü verilmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk yirmi-otuz yılında fiili ve mecazi olarak bir gerçek haline gelen bu öngörüden daha büyük değişimler yaşanmıştır. Karikatürdeki öngörü Atatürk’ün manevi kızı Sabiha Gökçen’in Türkiye’deki ilk kadın asker pilotu olmasıyla pratikte gerçeğe dönüşmüştür. Mecazi anlamda ise, modernleşmenin amacı Batılılaşmaya yönelik demokratik, laik ve liberal bir toplum yaratmaksa, Sabiha Gökçen bütün bunların habercisi olmuştur. Kadın bir pilot Türkiye’ye yeni bir imaj kazandırmış, ülkenin kadınlara ise, özendirici bir örnek olmuştur. Türk milliyetçi efsanesine göre Orta Asya’da kadının erkeğe eşit olduğu ileri sürülür. Hem asker hem de pilot olan bir kadınsa, dolaylı yoldan milliyetçiliğin ifadesi olmuştur. Sabiha Gökçen’in uçuşuyla Türkiye, kadınların kilit roller oynayacağı bir geleceğe doğru kanatlanmıştır (Arat, 2005: 84-86).

7.4. Siyasal Alanda Kadın

Türkiye’de 1923-1946 yıllarını kapsayan Tek Parti Dönemi, yeni Cumhuriyetle birlikte yürütülen ulus-devletleşme sürecinin başlangıcı olduğu için büyük önem arz etmektedir. Çünkü, bu dönemin “toplumsal cinsiyet” anlayışı günümüz anlayışı için de yol gösterici ve belirleyici bir özellik taşımaktadır. Bu dönemde, kadın-erkek arasında tam bir eşitlik olması gerektiğine dair bir inançla devrimler gerçekleştirilmiştir. Bu yıllarda yapılan reformlar, kadının yurttaşlık hakkını elde etmesinin yanında, toplumun da yeniden şekillenmesini sağlamıştır (Çabuk Kaya, 2018: 1).

Yeni Cumhuriyet’in kurucuları hem kadının, hem de erkeğin modernleştirilmesi görevini yüklenmişlerdir. Fakat bu dönemde kadının gelişmesinin, büyük oranda erkeğin kadın için çizeceği yaşam stratejileri aracılığıyla saptanacağı düşüncesi toplumda yaygın bir kabul görmüştür. Dönemin erkekleri, bu sürecin dışında kalıp kalmamak hususunda özgür iradelerine göre hareket etmiş gibi algılansa da sürece katılmayanlar rejime sadakatsizlikle ve geri kalmışlıkla suçlanmıştır. Bu sürecin dışında

kalan kadın ise, ataerkil toplumun ve bu toplumun dayattığı ideolojinin bir kurbanı olarak nitelendirilmiştir. Yani toplumda erkek, akıl ve iradesiyle yaşamını yönlendirebilecek kapasite sahibi bir birey olarak algılanmış; kadın ise, bu kapasiteye sahip olmayan birey-altı bir varlık olarak görülmüştür (Yumul, 2000: 41). Bunun bir sebebi, kadınların hakları için verdiği mücadelelerin bilincinde olmayan toplumun, kadınlara haklarının sadece erkekler tarafından verildiğini düşünmesi olabilir.

Erken Cumhuriyet dönemi, Türkiye’de kadın haklarından söz edildiğinde, en çok övülen gelişmelerin yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 1920’li yıllarda gelişen kadınlara sivil hakların kazandırılması girişimi, 1930’larda siyasal hakların kazanılmasıyla noktalanmış ve böylece, birinci kuşak insan haklarının kadınlara tanınması sağlanmıştır. Bu hakların yaşama yansımalarına dair bir projenin varlığı, bu dönemin esas özelliğini oluşturmuştur. Bu projenin önemli evreleri, Medeni Kanun, 788 sayılı Memurin Kanunu ve en sonunda da seçme ve seçilme haklarının tanınması olmuştur. Siyasal temsil düzleminde kadınlar için resmi olmayan bir kota sisteminin uygulanması, bu projenin en somut sonuçlarından birisi olmuştur. Bu anlamda, Tek Parti Dönemi için kadınlara dair bir projeden, bir politikadan söz etmek mümkündür (Çitci, 1998: 573). Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan Kurtuluş Mücadelesi göstermiştir ki, Türk kadını, Türk erkeğinden geride değildir. Sakarya Savaşı’nda orduların kumandanı olan İsmet İnönü şöyle demiştir: “*Sakarya Harbi’nde erkeklerin olduğu kadar, Türk kadınının da bir hakk-ı eşref ve iftiharı vardır. Çünkü dahil-i memlekette mevâdd-ı gıdâiyeyi tedarik, bunu ve cephaneyi siperlere sevk eden Anadolu kadınıdır.*” 1921 yılında ise, Türk kadınının geleceği hakkında sorulan bir soruya Atatürk şöyle yanıt vermiştir: “*Bizim hâiz olduğumuz hukuka mâlik olacaklardır. Serbestîlerini kazanmağa kesb-i istihkak eylemişlerdir*” (Wilman, 2009: 499-500). Atatürk’ün bu sözünden de anlaşılacağı gibi bu dönemde kadınların da erkeklerle aynı hukuka sahip olmaları amaçlanmış ve yöneticiler tarafından bu yönde hukuki düzenlemeler yapılmıştır. İlk olarak Medeni Kanun ile kadınların hukuki statülerini modernleştirecek düzenlemelere gidilmiştir. Bu doğrultuda toplumsal cinsiyet ve aile ilişkilerinin düzenlenmesi konusu, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte yeni rejimin ilk uygulamaları arasında yer almıştır.

17 Şubat 1926’da İsviçre Medeni Hukuku’nun yeni rejim tarafından benimsenmesiyle birlikte; kadınların en önemli taleplerinden biri yerine getirilmiş,

medeni nikâh dini nikâhın yerini almış, tek eşlilik getirilmiş, kadınlara boşanabilme ve sonrasında çocuklarının velayetini alabilme hakkı verilmiştir. Ayrıca kadınlar eğitim aracılığıyla bir işte çalışabilme ya da kendi iradeleri ile başlarını açabilme özgürlüğünü elde ederek kamusal hayatta rol almaya başlamıştır (Göle, 2007: 74-76). Böylelikle devlet, daha önce evin erkeğinin ya da dinî cemaatlerin müdahale ettiği bir işe el atarak, yaşamın en mahrem alanlarından birinin düzenlenmesini sağlamıştır (Özyürek, 2009: 97).

Tek partili dönemde kadınların en son elde ettiği haklar, siyasal haklarıdır. Kadınların siyasal haklarını kazanmaları, BMM'nin seçim yasalarının değiştirilmesinin tartışıldığı 3 Nisan 1923 tarihli oturumunun da tanık olduğu gibi, geniş çaplı bir girişim olmuştur. O döneme kadar seçimler, 1876'da çıkarılan Kanunu Esasi'nin 1909 yılında düzenlemesiyle gerçekleştirilmiştir. Oylama şekli toprak esasına dayanmış, her il ve vilayet bir seçim bölgesi sayılarak, her 50 bin erkek için bir milletvekili seçilmiştir. Yasada gerçekleştirilmek istenen değişikliğin amacı, ulusal kurtuluş mücadelesinde çok fazla erkeğin şehit olmasından dolayı mevcut sayının 20 bine düşürülmesi olmuştur. Ancak, Tunalı Hilmi Bey gibi birkaç milletvekili, bu değişiklikten faydalanarak, özellikle kurtuluş mücadelesinde oynadıkları büyük role karşılık, kadınların da göz önünde bulundurulmasını sağlamak istemişlerdir. Bu durum karşısında büyük çoğunluk son derece sert tepki göstermiş, Tunalı Hilmi Bey'in konuşması yüksek ses ve gürültülerle kesilmiştir. Meclisi oluşturan çoğunluğun duygularının böyle bir duruma hiç hazır olmayışı da tepkinin aşırı olmasına neden olmuştur (Caporal, 1982: 687-688).

Mecliste kadınlara eşit siyasi haklar verilmesini isteyen Tunalı Hilmi'ye Hüseyin Avni şu cümleleriyle karşı çıkmıştır: *“Bu hak verilmekten ziyade alınacak bir haktır. Herhalde onlar da bu husustaki haklarını kendilerine lâıyk gördüğü zaman bizden alırlar”*. Liberal-muhafazakâr olan Hüseyin Avni, hem doğal hak kavramını, hem de hak talebinde bulunan kadınların hâlihazırda var olduklarını görmezden gelmiştir. Kemalizm, doğal hakkı tanımış; ancak kadınların hak taleplerini tanımamakta Hüseyin Avni'ye yakın bir yerde durmuştur. Çünkü Kemalist öğretilerde kadın hakları Atatürk tarafından verilmiş bir bağıştır; “Türk kadını”nın bu hakları millî tabiatıyla ve karakteriyle hak ettiği ifade edilse de gerçekte, kadınların demokratik kadın hareketinin hakkı teslim edilmez. Kemalistler, tahminen, o dönem için “aşırı” gördükleri bu hareketin, kadın haklarının topluma aktarılmasında zararı olacağını düşünmüşlerdir.

Kemalizm kadın hareketinin de mucidi ve düzenleyicisi olmak istemiştir. Şüphesiz, bu özgürlüğün sınırlarını da çizmek istemiştir (Bora, 2017: 153).

Kadın özgürlüğünün sınırlarını belirlemek isteyen yönetici kadro, toplumsal hayattaki dini etkinin kırılabilmesi için de kadın hakları meselesini gündemde tutmaya çaba göstermiş, aynı zamanda mevcut kadın örgütlerini de resmi ideoloji doğrultusunda yönlendirebilmek için, kadının çalışma yaşamındaki etkinliğini arttırmaya çabalamışlardır. Bununla da sınırlı kalmayarak kadınların siyasal haklarını elde edebilmesi doğrultusundaki girişimlerini “demokratik Türkiye” için gerekli sayarak desteklemişlerdir. Kadınların belediye seçimlerinde yer almalarını öngören karar, Atatürk’ün teklifi ile 20 Mart 1930 tarihinde kamuoyunda bir tartışma olmaksızın gündeme gelmiştir (Tokuroğlu, 1991: 536).

TBMM’nin 3 Nisan 1930 tarihli oturumunda 226 oyla ve sürekli alkışlar arasında kabul edilen yeni Belediye Kanunu, kadınlara belediye seçimlerine katılma, seçme ve seçilme hakkı tanımıştır. Görüşmeler sırasında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Bu tasarının açık niteliklerinden ve inkılapçı hükümlerinden biri de Türk kadınının Türk erkeğiyle zaten eşit olan şerefli hakkını belediye işlerinde de tamamıyla tayin etmesidir*”. Bakan ayrıca yeni haklardan da söz etmiş ve eklemiştir: “*Kadınlarımızın yakın senelerde yasama meclislerinde de faziletli yerlerini alacaklarına şüphe yoktur*”. TKB, kazanılan bu hakkı kutlamak amacıyla 11 Nisan’da, Sultanahmet’te büyük bir kadın mitingi düzenlemiştir. Ancak, bu ilk kadın mitingine katılan kalabalığın çoğunluğunu ise, erkekler oluşturmuştur (Ersel vd., 2003: 159).

Belediye seçimlerinde CHP, TKB’nin o dönemki Başkanı Latife Bekir’i Fatih’ten İstanbul Şehir Meclisi’ne aday göstermiştir. Dönemin muhalefet partisi SCF ise, bu Birliğin eski Başkanı Nezihe Muhittin’i Beyoğlu’ndan İstanbul Şehir Meclisi’ne aday göstermiştir. Seçim sonucunda CHP’den aday olarak Şehir Meclisi’ne seçilen isimler Latife Bekir, Refika Hulusi Behçet, Nakiye Elgün, Safiye Hanımlar ve Rana Sani Yaver olurken, bu isimlerden yalnızca Nakiye Elgün Daimi Encümen’e girebilmiştir. Belediye seçimlerinden sonra 26 Ekim 1933’de ise, 20 ve 25. maddeleri değiştirilen Köy Kanunu ile kadınlar, köylerde muhtar ve ihtiyar heyeti seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir (Gökçimen, 2008: 21).

5 Aralık 1934'te İsmet İnönü ve 191 arkadaşının önergesi sonucunda Seçim Kanunu'nun ilgili maddeleri değiştirilmiş, "22 yaşını dolduran kadın-erkek her Türk vatandaşına milletvekili seçmek, 30 yaşını dolduran kadın-erkek her Türk'e milletvekili seçilmek" hakkı verilmiştir. TKB'nin kadın haklarının gündeme getirilmesindeki katkıları, dikkat çekici olmuştur. Ancak, o dönemin şartlarını düşündüğümüzde Atatürk'ün önerileri ve yönetici kadronun etkisi, daha çok belirleyici olmuştur. Buradan yola çıkarak, uluslaşma sürecinde bulunan bir ülkenin, gelişme evresinde baskıcı rejimlerin etkisi altında kalmamak için kadın haklarını ve kadının demokratikleşmenin bir sembolü olarak kullandığı ifade edebilir. Bunun dışında, kuşkusuz uluslaşma sürecinde eğitilmiş ve rejimin ilkelerini muhafaza edecek bireylere ihtiyaç duyulmuştur. Ülke nüfusunun yarısı kadınlardan oluştuğu için, kadınların bu ilkeleri koruyacak ve sürdürececek bireyler olarak görülmeleri bir zorunluluk olmuştur. Dönemin aydın kadınları da kadın hareketini ve rejimi destekler nitelikte yazılar yazıp, konuşmalar yapmışlardır. Topluma faydalı olabilmek için okumak ve bir meslek sahibi olmak, bu dönemde bir ülkü haline gelmiştir. Kadının özgürleşmesinin de bu düşünce ile birlikte geleceğine inanılmıştır. Uluslaşma ve inkılaplar adına oluşturulan bütün planlamalar, kadın emeğinden daha fazla nasıl yararlanılabileceğine yönelik olmuştur (Tokuroğlu, 1991: 536).

Atatürk Türk kadınının seçme ve seçilme hakkını elde etmesi sonrasında şu yazıyı kaleme almıştır: "*Bu karar Türk kadınına siyasi ve sosyal hayatta bütün milletlerin önünde yer vermiştir. Çarşaf içinde, peçe altında, kafes arkasındaki Türk kadını artık tarihlerde aramak lazım gelecektir. Türk kadını evdeki medeni mevkiini salahiyyetle işgal etmiş, iş hayatının her safhasında muvaffakiyetler göstermiştir. Siyasi hayatta belediye seçimlerinde tecrübesini yapan Türk kadını, bu sefer de mebus seçme ve seçilme suretiyle haklarının en büyüğünü elde etmiş bulunuyor. Medeni memleketlerin birçoğunda, kadından esirgenen bu hak, bugün Türk kadınının elindedir ve onu selahiyyet ve liyakatle kullanacaktır. Bu notla en mühim inkılâplardan birini anmış oluyoruz*" (Eldeniz, 2018).

Bora (2017: 758-9) ise, kadınların siyasi haklarına kavuşma sürecinde yöneticilerin tutumunu, Tandoğancı¹² düşünce yapısının ("lazımsa biz yaparız, size ne

¹²Bu ifade, 1929-1946 yılları arasında Ankara valisi olarak görev yapan Nevzat Tandoğan'ın, solcu faaliyetleri nedeniyle payladığı öğrencilere, "size ne oluyor, memlekete komünizm lazım olursa onu biz

oluyor!’) belki de en belirgin örneği olduğunu ifade etmektedir. Yönetim, siyasi haklarını talep eden kadın hareketini etkisiz hale getirdikten birkaç yıl sonra, bu hakları lütufkâr bir tavırla kadınlara sunmuştur. 1935 yılında Meclise giren 18 kadın milletvekili aslında atanmışlar olarak ifade edilir ve Tek parti rejiminin çağdaş Türk kadınına tanıdığı yüksek pozisyonu simgeleştirmek için görevlendirilmişlerdir. Yine de Meclis’te bu kadın vekil oranının ancak yetmiş yıl sonra yakalanacağı düşünüldüğünde, bu sayı, kadınların temsiliyle ilgili bir “iradenin” sembolü olmuştur (Bora, 2017: 758-9).

Tek parti Dönemi’nde yapılan seçimler ve kadın vekil oranlarına bakılacak olursa 1935 seçimlerinde, 395 milletvekili içerisinde 18 kadın vekil, Mecliste %4,55’lik bir kesimi oluşturmuştur. 1939 seçimlerinde ise, bu oran, 400 milletvekilinden 16 kadın milletvekili seçilmesiyle %3,75’e gerilemiştir. Son olarak 1943 seçimlerinde ise, milletvekili sayısı 435 olmuş ve kadınların sayısı yine 16’da kalmış, kadın vekillerin oranı ise, %3,67’ye gerilemiştir. Ancak, bu yüzdelik oranlara çok uzun yıllar erişilemediğinden, çalışmanın konusu Tek Parti Dönemi olsa da Çok partili dönemle küçük bir kıyaslama yaparak, bu dönemde kadınların daha fazla temsil hakkı elde ettiği söylenebilir. Tekeli ise, Tek Parti Dönemi’nde kadın milletvekilleri sayısının fazla olmasını, ülkenin yönetici kadrolarının kadınları siyasette “simgesel” anlamda konumlandırışına bağlamıştır (Gençkaya, 2011: 10-11). Aşağıdaki tabloya bakıldığında kadınların nüfusunun 1927, 1935 ve 1940 yıllarında yapılan sayımlarda erkek nüfusundan fazla olduğu görülmektedir. Buna rağmen kadınların Meclisteki temsilinin çok az olması, kadınlara tanınan hakların simgesel olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 7.4.1. : Tek Parti Dönemi’nde Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı

Yıllar	Toplam	Kadın	Erkek	Kadın (%)	Erkek (%)
1927	13 648 270	7 084 391	6 563 879	51,9	48,1
1935	16 158 018	8 221 248	7 936 770	50,9	49,1
1940	17 820 950	8 922 038	8 898 912	50,1	49,9
1945	18 790 174	9 343 594	9 446 580	49,7	50,3

Kaynak: (TÜİK, 2012: 9).

getiririz!’ şeklinde verdiği cevaptan kaynaklanmaktadır. Bkz: Bora, Tanıl, Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 135.

Kadınların modernleşmenin bir taşıyıcısı olarak görülüp, elde ettikleri hakların da simgesel olabileceğinin tartışıldığı bu dönemde, kadınların evden çıkarak yeni toplumsal kimlikler elde etmeleri, cinsel kimliklerinden arınmaları ile aynı doğrultuda gelişmiştir. Özellikle Simone de Beauvoir'ın temsilcisi olduğu eşitlikçi liberal feminizm, kadının özgürleşebilmesini dişiliğinin, yani biyolojisinin getirdiği esaretten arınmasıyla eşdeğer görmüş; kadının özel alandan kamusal alana girmesiyle kadınlığından kurtulup, insanlık mertebesine ulaşacağını belirtmiştir. Kemalist feminizm ise, bu düşüncelere benzer olarak kadın kimliğini “kadın insandır” ifadesiyle tanımlamış, çalışma hayatıyla kadınların kamusal hayata girmesini savunmuştur. Fakat Müslüman bir toplumda ilerleyen Kemalist feminizm, kamusal hayatta görünürlük elde eden, erkeklerle bir arada yer alan kadınların aynı zamanda iffetli, ulaşılmaz kadınlar olduklarını, yani toplumsal ahlaka tehdit oluşturmadıklarını ispatlamak durumunda kalmıştır (Göle, 2011: 108-109). Kadının namusu ile özgürlüğünü ters orantılı bir şekilde algılamış bir toplumda, bu durum çok da kendiliğinden olmamıştır (Caporal, 1982: 386).

Kadın ve aile ile ilgili ideolojinin kesin ve gerçek manada özgün halini almasının 1917 Aile Hukuku Kararnamesi ile sağlandığı; ancak asıl kopuşun Tek Parti Dönemi'nde gerçekleştiği, bir önceki bölümde belirtilmişti. Aile yasasının laikleştirilip sonrasında kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, Tekeli'nin yerinde tespitiyle, Osmanlı devletinin teokratik surlarını yıkmak ve yeni devleti meşrulaştıracak bir ideolojiyi meydana getirmek gibi daha kapsamlı bir mücadelenin unsurları olmuştur. Bu süreç içerisinde de Cumhuriyet'in “yeni kadın”ı rejimin simgeleştirilmesinde öncü bir rol almıştır: Batı modasına uygun giyimiyle balolarda dans etmiş, okul veya asker üniformasıyla bayrak taşımış, törenlerde şortla gösteri yapmıştır. Erkek çocuklarının tercih sebebi olduğu ataerkil bir toplumda, Atatürk'ün kız çocuklarını evlat edinmesi de bu durumda anlamlı bir davranış olmuştur (Kandiyoti, 2013: 192-3).

Pek çok inkılabın hayata geçirilmesiyle modernleşme sürecinin ivme kazandığı bu dönemde, Fransız aydınlanmasının ve Fransız tipi laikliğin, bu inkılablar üzerindeki etkisi bilinmektedir. Fakat Türk inkılabı, kadın konusu devreye girdiğinde Fransız modelinden ayrılmıştır. “Türk Feminizmi”, kadının özgürleşmesine reform programında yer vermeyen Fransa'nın aksine, Türk milliyetçiliğinin, medeniyetinin ve ilerlemenin kavramlaştırılmasında önemli bir unsuru oluşturmuştur. Yeni Türk kadını

imajının oluşmasında Atatürk ile beraber, Halide Edip Adıvar, Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan ve Ziya Gökalp esaslı rol oynamışlardır. Erkeklerle beraber mücadele veren yeni Türk kadını imajı, fedakâr ve kahramandır. Dönemin edebî eserlerinde tanımlandığı haliyle yeni Türk kadını, cinsiyetsizdir ve toplumsal faaliyetlerinde, namus ve faziletine hiçbir şekilde şüphe düşürmez. Bu anlamda da inşa edilmeye çalışılan Türk milli kimliğinin cinsiyet eşitliği üzerine bina edildiğini ifade etmek mümkündür (Acun, 2007: 92-3).

Türk milli kimliğinin cinsiyet eşitliğine dayalı olmasında, sahip olunan ideoloji etkili olmuştur. Kemalizm, bireyselci bir ideoloji olmamış, temel olarak imtiyazsız, sınıfsız ve kaynaşmış bir topluma dayanan korporatist devlet ideolojisine sahip olmuştur. 19. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'ni modernleştirmek için uğraşan Tanzimatçıların ve Jön Türklerin ideolojik ve politik gündeminin bir parçasını “kadın sorunu” üzerine tartışmalar teşkil etmiştir. Bu girişimler, kadının statüsünde reforma yönelik olmuş ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin “devlet feminizmi”nde doruk noktasına ulaşmıştır. Böylece Türk kadınlarına hukuk, siyaset ve eğitim alanlarında eşit haklar verilmiştir (Durakbaşı, 2002: 26). Kemalizm'in kadın meselesini ele alış biçimi, milliyetçilik¹³ ve medeniyet ikilemini aydınlatıcı nitelikte olmuştur. Bunun sebebi kadının, gerek milliyetçilik ideolojisinde, gerekse de medeniyet projesinde Kemalist hareketin harcı olmasından kaynaklanmıştır. Yani bir noktada Kemalist reformların bayrağını kadınların taşıdığını ifade edebiliriz (Göle,2011: 90). Türk milliyetçiliğinin savunuculuğunu yapanlar, çalışkan, sağlıklı ve zinde Türk kadın¹⁴ ve erkeklerinin eşit

¹³ Milliyetçilik, toplumda yer alan toplumsal cinsiyet ve sınıf farklılıklarını enlemesine kesen bir ideolojidir. Bu cinsiyetler ve sınıflar üstü niteliğinden dolayı, milliyetçilik toplumda eskiden beri var olan toplumsal farklılık ve ayrımcılıkların bir kriz esnasında geçici bir süreliğine arka plana itilmesi sonucunu doğurur. Savaş, ortak dış düşmanlara karşı yürütülen savaşta kendi iç mücadelelerini bir süreliğine bir kenara iten farklı toplumların, birbirlerine karşı üstünlük sağlamaları gibi ortak bir amaç etrafında kendi içlerinde kenetlenmelerine neden olabilmektedir. Bu toplumsal kenetlenme sonucu, savaş öncesi toplumda var olan ne kadar toplumsal, ırksal, sınıfsal, yerel, dinsel, cinsel ve etnik farklılık varsa en azından kısa bir süreliğine de olsa rafa kaldırılır. Bu bütünleştirici özelliğiyle etnik milliyetçilik, sınıfsal, sosyal veya cinsel farklılıkların çok üstünde olan bir ideolojidir. Bu durumu “toplumsal cinsiyet savaş kültürü” şeklinde adlandıran Jean H. Quataert'e göre, savaşın bütün bir toplumda popüler düzeyde kabul görebilmesi için savaş ideolojisinin cinsiyetlendirilmesi gerekmektedir. Yani, kadınlar da savaş ideolojisine dahil edilir, çünkü bu ideoloji, “erkek savaşçıların bakımını üstlenenler” olarak kadınların kamusal alanda kabul görmelerine katkı sağlamaktadır. Bkz: Karakışla, Yavuz Selim, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: (1916-1923), İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 22.

¹⁴Bu dönemde özellikle Milliyetçi feminizmin olduğu yıllarda; kadın, Türk Kadını olarak ifade edilmiştir. Feministler, kadın hakları savunucuları hep “Türk kadını”ni kullanmıştır. Bu süreçte, çok uzun bir süre, kadına değer yüklemenin ve kadından söz etmenin meşruiyet çerçevesi milliyetçilikle oluşturulmuştur. Hatta Ziya Gökalp, yine Türk olmak şartıyla, “Türk feminizmi”nden dahi söz etmiştir.

olarak kurduğu bir toplum ideali peşinde olmuştur. Bu dönemde büyük meydanlara dikilen heykellerde de zinde ve sağlıklı erkeklerin yanında, aynı şekilde zinde ve sağlıklı kadınlar yer almıştır. Ayrıca hem genç erkek, hem de genç kadın meşaleler taşımış, Cumhuriyet devrimlerinin, çağdaşlaşmanın ve aydınlanmanın bekçileri olarak gösterilmiştir (Durakbaşı, 2002: 25).

Tek partili dönemin Kemalist Cumhuriyet ideolojisi, modernleşmeye yönelik reformlarına bir “cinsiyetsizleştirme” ve “yeniden cinsiyetlileştirme” projesini de dahil etmiştir. Bu projenin getirdiği yeni erkeklik ve kadınlık tarzlarıyla, geleneksel hale gelmiş cinsiyet kavramlarından bazıları “geri” sayılıp kötülenmiş, bazıları ise, yeniden ele alınıp anlamlandırılarak değerli kılınmıştır. Elbette üzerinde en çok durulması gereken husus, yeni kadınların, medeni bir millet olarak yeni Türk milletinin sembolleri haline gelmiş olmalarıdır. Atatürk, ahlâka ve milli ideallere sahip olan kadınları öne çıkarma ve kadınların geleneksel bağlardan kurtulmasını teşvik etme misyonunu üstlenmiştir. Bu doğrultuda da geleneksel bir başörtüsü takan ve neredeyse askeri üniforma denilecek bir giysi giyen eşi Latife Hanım ile birlikte bir yurt gezisine çıkmıştır (Durakbaşı, 2002: 24).

Kandiyoti (1993: 381) ise, Türkiye’de kadınların kamu hayatına dahil olmalarının, “cinsiyetsiz” bir kimliğe, hatta bir anlamda erkek kimliğine bürünmeleriyle meşrulaştırıldığını ifade etmiştir. Ona göre; cinsiyet temelinde net bir biçimde ayrılmış, kadınların davranışıyla erkek şerefının yakından alakalı sayıldığı bir toplumda, kadınların kamu yaşamına dahil olmaları, saygınlıklarını muhafaza edip, erkeklere karşı kendilerini cinsel bir obje olarak sunmama adına verdikleri güçlü işaretlerle mümkün olabilmıştır. Bu doğrultuda Cumhuriyet ile birlikte ortaya çıkan peçesiz “yeni kadın” şeklinde ifade edilen kadın, kimliğine çizilen kısa saç, makyajsız yüz ve koyu renk kıyafet gibi yeni davranış kurallarını benimsemiştir. Bu davranış kuralları, hem sadece kendilerini çalışma hayatına adanmış kadınların süslenmeye ayıracak vakitlerinin olmadığını ortaya koymuş, hem de güçlü bir sembolik zırh görevini üstlenmiştir (Kandiyoti, 1993: 381).

Bu feminizm, eski Türk töresinde kadının saygın konumuna göndermede bulunarak, gerçek feministliği Türklüğe özgüleyen ve Türk’e özgü bir feminizm olmuştur. Bkz: Bora, Tanıl, Cereyanlar: Türkiye’de Siyasî İdeolojiler, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 750.

Modern bir kadın imajı inşa etmeye çalışan ve Kemalist ideolojinin pragmatizmi ile uyum içerisinde olan Kemalist reformlar, bir noktada birbirleriyle çelişen imajlar ve roller ortaya koymuştur. Kadınlara uygulayacakları model olarak sunulan bu imajlar: gerekli eğitim ve terbiyeye sahip olan anne ve eş; kulüpler kurarak, buralarda aktif olan sosyal kadın; iş hayatında meslek eğitimi almış profesyonel kadın; gece elbiseleri giyip balolarda dans ederek erkeklerle eğlenen feminen kadın şeklinde ifade edilebilir. Sayılan bu imajlardan ilk üçü daha önce Osmanlı yaşantısında da görülebilmişken, sonuncusu Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan yeni bir imaj olup, Batı tipi kadın-erkek ilişkilerinin gelişmesi için oluşturulmuştur. Kadının bu imajların hepsine sahip olması teşvik edilmiş, bir taraftan da ailenin namusunu ve itibarını muhafaza eden ahlaki değerlerle bir sınır çizilmiştir. Ancak bazı araştırmacılar, Kemalist rejimin kadınlara sunduğu yeni fırsatları ve yaşam tarzlarını “devlet feminizmi” olarak değerlendirmekte ve çelişkili bulmaktadır. Onlara göre Kemalizm; ilerlemeci bir ideoloji olup, kadınların eğitim ve çalışma hayatında yer alabilmelerini desteklemesine rağmen, ataerkil ahlaki değerleri muhafaza etmiş; kadınların kamusal alanda görünür olmalarına büyük katkılar sağlamış olsa da kadın-erkek ilişkilerinde muhafazakarlığı sürdürmüştür. Türk kadınının, Cumhuriyetin önerdiği yukarıda da bahsedilen modern kadın imajlarını gerçekleştirirken, geçmişten beri devam ettirdiği geleneksel annelik ve eşlik rollerine de devam etmesi gerekli görülmüştür. Çünkü annelik ve eşlik, kadının mesleği değil vazifesi olarak görülmüştür. Bu vazifeler de “biyolojik faaliyet” olarak görülmüş ve kadının değeri azımsanmıştır (Acun, 2007: 98-9).

Bu noktada Tek Parti Dönemi'nin kadın politikalarına eleştiriler de olmuştur. Bu konuda Tekeli, şu ifadeleri kullanmıştır: “*Kadın devriminin Kemalizmin çok önemli bir parçası olduğu doğru. Yalnız orada ilk sorumuz (feministlerin) şu: Bu devrim kadınların kendi hakları için mi yapılmıştı, yoksa bir biçimde Kemalizmin gerçekleştirmek istediği öbür dönüşümün, devlet katındaki dönüşümün aracı olarak mı kullanılmıştı? Çok ciddi olarak böyle bir araçsallık olduğunu düşünüyorum. Atatürk bir asker ve gayet iyi bir stratejist. Kadın haklarının bir devlet dönüşümü çerçevesinde ne anlama geldiğini gayet iyi değerlendirebilecek bir kişi, bir Jakoben ve bunu sonuna kadar kullanmış bir lider. Çünkü, konjonktür, otoriter rejimlerin hâkim olduğu bir konjonktür. Türkiye’de de bir otoriter rejim var. Batı’daki otoriter rejimler faşist bir nitelik taşıyor ve Atatürk kendi otoriter rejiminin, özellikle dış dünyada*

eleştirilmesinden son derece üzülmüyor. Kendi rejimini faşist rejimlerden ayırmaya, farklılığını vurgulamaya çalışıyor. Burada kadın haklarının çok önemli bir araçsallığı var” (Tekeli, 1991: 105-106).

Yukarıdaki ifadenin Tekeli'nin bu konudaki görüşlerinden istifade ederek biraz daha açılmasında yarar vardır. Tekeli, 1930'lu yılların henüz başında kadınlara eşit oy hakkı tanınmasının zamanlamasını, kısmen Atatürk'ün Türkiye'deki rejimi, dönemin Almanya ve İtalya gibi Avrupa diktatörlüklerinden ayırmak için gerçekleştirdiği önemli bir girişim şeklinde ifade etmiştir. Türkiye kendisini, faşist ülkelerdeki “çocuk, mutfak, kilise” ideolojisinin tersine, kadınlarını parlamentoya seçen bir devlet olarak sunmuştur (Kandiyoti, 2013: 74-5). Bu ülkelerde kadınların özel alana mahkum edilmesinden dolayı faşizmin yükseldiği ülkelerden farklı olarak bir dizi politikalar izlenmiştir. Kadınlara yönelik reformlar bu konuda önemli bir yere sahip olmuştur. Sancar (2014: 79)'a göre; faşist ve militarist olmaya yaklaşan ulusal siyasetler, kadınları dışlamıştır. Sıradan insanlara açık ve çoğulcu olan ya da olmaya yatkın ülkelerde ise, kadın hakları konusundaki hedefler daha kolay bir şekilde ulusal gündemlerle iç içe geçebilmektedir. Yeni bir dili ilk başta kız çocuklarına öğretmek, çocuğun yetiştirilmesini yalnızca anneye bırakmayıp ulusal düzeyde sorumluluk kabul etmek gibi meseleler, ulusal projenin içsel ideolojik yapısını kadınlardan yana bir hale getireceğinden, bu tip cinsiyet rejimlerinin olduğu ulusal projelerde kadınların eşit hak talepleri ulusal gündeme daha rahat kabul ettirilebilmiştir. Gerek reform süreçlerinde, gerekse de ulus-inşa dönemindeki ülkelerde kadın haklarının savunulduğu örgütler, ideolojik açıdan ne denli bağımsız ve siyasal gündeme eklenmede ne denli başarılı ise, kadınların eşit vatandaşlar olarak benimsenmesi o kadar hızlı ve başarılı olur.

Bu dönemde modern Batılı dünya ile uyumlu hale gelmek isteyen yöneticiler, eğitim aracını kullanmak konusunda çok gecikmemişlerdir. Yönetici kadro, bu bağlamda arzu edilen yeniden inşa sürecini hayata geçirebilmek için modern devletin bütün kontrol mekanizmalarını devreye sokmuş, modern devletin; eğitim, hukuk, aile, ordu, ulaşım, iletişim gibi toplumu dönüştürmeye yarayan birçok aracını kullanmıştır. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış ve bütün eğitim kurumları Eğitim Bakanlığı'nın bünyesine dahil edilmiştir. Ayrıca bu Kanunla kadınlar, eşit eğitim hakkını elde etmiş ve birçok kadının eğitim hayatından faydalanarak çalışma hayatına katılabilmelerine ortam hazırlanmıştır. Böylece devletin kontrolünde gerçekleştirilen

eğitim, Türk toplumunun siyasal ve kültürel homojenliğini sağlayabilmenin bir aracı şeklinde düşünölmüştür (Şimşek vd., 2012: 2814-9). Devlet, eğitim konusunu Anayasal güvence altına da almıştır.

20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen 85 Sayılı “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu”, yani “1921 Anayasası”, insan haklarına dair kurallar içermeyen kısa bir Anayasa olmuştur. Bu nedenle kadın haklarına ilişkin herhangi bir madde de içermemiştir. Cumhuriyet’in ilanından sonra ise, 20 Nisan 1924 tarihli ve 491 sayılı “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu” kabul edilmiştir. 1924 Anayasası’nda, insan haklarına dair kurallar yer almıştır. Kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmesi, bu anayasada yapılan değişiklik sonucu sağlanmıştır. Ayrıca yine bu anayasada yapılan değişikliklerle devlete laik bir nitelik kazandırılmıştır. Bu anayasada da kadın haklarına ilişkin özel bir madde yer almamış olsa da 69. ve 87. Maddeler, kadın hakları açısından önemli olmuştur. 69. madde, bütün Türkler’in kanun karşısında eşit olduğunu vurgularken, 87. madde ise, kadın ya da erkek bütün Türkler’in ilköğretimden geçmesi zorunlu olduğunu vurgulamıştır (Kuyaksil, 2009: 341-3). İlköğretimin “bütün Türkler için” zorunlu ve devlet okullarında parasız olduğu, Cumhuriyet’in kuruluşundan sonraki ilk Anayasa olan 1924 Anayasası’nda da hükme bağlanarak anayasal güvence altına alınmış ve böylece kız çocuklarının okutulması bir Anayasa emri olarak ortaya çıkmıştır.

Atatürk, karma eğitimi, kadınların da en iyi şekilde yetişebilmesi için eğitim hayatımızın temel ilkesi olarak benimseyerek laik bir eğitim sistemi oluşturmaya çalışmıştır. Bir eğitim sisteminin laik olması, onun karma oluşuyla da ölçülebilir. Bunun sebepleri; karma eğitimle kadın-erkek birlikteliğinde öğretimin daha sağlıklı oluşabilmesi, kadın-erkek eşitliğinin toplumsal yaşama aktarılabilmesi¹⁵, dengeli kişileri oluşturarak toplumsal bütünleşmenin ve kaynaşmanın artırılması ve demokrasinin önününün açılması şeklinde sıralanabilir. Ayrıca karma eğitim, eğitimin ve nihayetinde diğer sosyal hizmetlerin devlete olan maliyetini azaltmak amacına hizmet etmektedir (Erdem, 2017: 110).

¹⁵ Kadın-erkek eşitliğinin toplumsal yaşama aktarılabilmesi ile Müslüman kadınların dini bir anlayıştan dolayı gerçekleştirdikleri erkeklere görünmeme ve erkeklerle bir arada oturup konuşmalarını anlamına gelen kaçgöçün ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bkz: Erdem, Ali Rıza, Atatürk’ün Kurduğu Eğitim Sistemiyle Yetiştirilmesini İsteddiği İnsan Tipi, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2017/5, (39), s. 110.

Bu dönemde, 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun sonrası Harp Okulları dışında kalan tüm okullar, kadınların da eğitim görebileceği bir şekilde programlanmış ve ilk olarak orta öğretimdeki kız okullarının sayısı artırılarak işe başlanmıştır. 1927 yılında ise, Türkiye’de karma eğitim sistemine geçilmiştir (Doğramacı, 1993: 306). 1935 yılına gelindiğinde de ortaokulların ve merkezinde tek bir lisesi bulunan yerlerin çoğunda karma eğitim sistemine geçilmiştir. Karma eğitim, üniversite ve yüksek okullarda da iyice yerleşip yaygınlaşmıştır. Bu sayede, Atatürk’ün azmi, İstanbul’da belli bir zümreye mensup az sayıdaki kız çocuğunun erişebildiği eğitim hakkını, ülkenin her yerindeki kız çocuklarına ulaştırma yolunda büyük adımlar atılmasını mümkün kılmıştır. Asırlar boyu kadınlarını eğitim hayatından ve başarılı bir şekilde yapabilecekleri çeşitli mesleklerden uzak tutmuş bir toplumda Cumhuriyet idaresi, hem okulların hem de mesleklerin kapılarının her iki cinse de açılmasını sağladığı için dünyanın çoğu ülkesine örnek teşkil etmiştir. Atatürk, kadını ve erkeği ile Türk Milletini bir bütün olarak görmüş, kadınların yücelmesinin de milletin yücelmesini sağlayacağına yürekten inanmıştır (FeYZioğlu, 1997: 162).

Atatürk, modernliğin kendini zorunlu kıldığı ve devletlerin birbirlerine benzer uluslara mecbur tutulduğu bir tarihi süreçte, bu tarihsel ve de sosyolojik gerçeğliğin farkına varmıştır. Atatürk, modern ve gelişmiş uluslar gibi olabilmenin bilimden ve akılcılıktan geçtiğine inanmış, bu yüzden de eğitime çok büyük önem vermiştir. Atatürk’ün gözünde, devletin sorunları ancak akılcı metotlar kullanabilen kadrolarla çözülebileceğinden kadın-erkek bütün bir ulus, modern bir temel eğitimden geçirilmeliydi. Bu zorunluluk modern çağda yer alabilmenin bir ön şartı olmuştur. Çünkü dönemin çağdaş toplumları bir bütün olarak üretime katılmıştır. Sadece erkeklerin aktif olduğu bir toplumun çağdaş dünyada var olabilme şansı olmadığından, Cumhuriyet’in kurucu kadrosu tarafından kadınların da tüm alanlara katılmasının gerekli olduğu gerçeği görülmüştür (Şimşek vd., 2012: 2816).

Atatürk, sosyal değişmede eğitimin sahip olduğu rolün bilincinde olarak bu alana ayrı bir önem vermiştir. 1 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesine geçilmiş, yapılan Harf İnkılabı ile bu tarihten itibaren bütün eğitim kurumlarında Latin alfabesi ile eğitim-öğretim faaliyetlerine başlanmıştır. Bu inkılap, Batı ile Türkiye arasında bulunan mesafenin daha hızlı kapatılabilmesi açısından, önemli bir adım olmuştur. Bu gelişme sonrasında, 1930-1940 yılları arasında örgün eğitimde yeni bir model oluşturma ve

örgün eğitimi modernleştirme konusunda büyük çabalar sarf edilmiştir. Bu çabalar neticesinde eğitim alanında kadınların lehine gelişmeler yaşanmıştır (Doğramacı, 1992: 93).

Eğitim politikalarına önem veren yönetim, Türk eğitimini denetleyip içerisinde bulunduğu durumu raporlaması için Batılı bir eğitim uzmanı olan John Dewey’i 1927 yılında Türkiye’ye davet etmiştir. Bu uzmanın tavsiyeleri sonucunda da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılan Kız Enstitüleri 1928-1929 eğitim-öğretim yılında öğrenci almaya başlamıştır. Kuruluş amacı ileri bir aile kurumu içerisinde bir anne olarak genç kadınları yetiştirmek olan enstitülerin, “disiplin”, “düzen” ve “rasyonalite” gibi düşüncelerin orta gelir grubundaki Türk hanelerine yerleşmesinde önemli bir rol oynayacağı düşünülmüştür. Bu enstitüler, Türk kadınlarını hem ev işlerini yapmada “bilimsel” yöntemler ışığında yetiştirmiş hem de “ulusal kültür’e uygun olarak eğitmiştir. Şehir merkezlerinde yer alan bu Enstitülerin tamamlayıcısı olması için 59 kasabada da yetişkin kadınlara ev ve cemiyet yaşamının ileri metotlarını ve bilgilerini öğretmesi amacıyla 65 tane Akşam Kız Sanat Okulu faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca bu dönemde Köy Kadını Gezici Kursu tarafından ilerici hane yönetimi seminerleri düzenlenmiş ve taşraya da gerekli eğitimin verilmesi amaçlanmıştır (Yaşın, 2000: 57-8).

Türk modernleşmesi, kadınların sadece kamusal alanda değil, Batılı bir anlayışla geleneksel alanda da rol oynamaları gerekliliğinden yola çıkarak, kadınları yeniden tanımlanmış geleneksel rolleri uygulamaya da özendirmiştir. Devlet, elit kesimden bir grup kadının kamusal alana daha fazla girmesini desteklerken, giderek sayıları artan “öteki” kadınlara farklı bir mesaj göndermiştir. Buna göre, bu kadınlardan çalışma hayatında yer alan elit kadınlar olarak değil, Batı tarzı ev kadınları olarak özel alanda aile kurmalarıyla modernleşme sürecine katkıda bulunmaları istenmiştir. İşte Kız Enstitüleri ve Akşam Kız Sanat Okulları bu amaca hizmet etmiştir. Bu okullar, kadınları evde modernleşme görevine yöneltmiştir (Arat, 2005: 87-8).

8. SONUÇ

Sosyal, siyasal ve kültürel boyutlardan oluşan ve Batı'da başlayarak tüm dünyaya yayılan modernleşme süreci, Osmanlı'da III. Selim dönemine kadar götürülebilen, II. Mahmut'un ise, devam ettirdiği bir süreç olmuştur. Ancak modernleşme süreci, resmen Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almıştır. Türk devlet geleneğinin en önemli belirleyicisi olan Osmanlı Devleti'nde, yöneten-yönetilen şeklinde iki ayrı zümre söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kötüye gidişini önlemek için modernleşmenin gerekli olduğuna inanan yönetenler, aynı zamanda tarımla uğraşan yönetilenlerin de sermaye birikiminde bulunmasına engel olmuştur. Bu yüzden Osmanlı'da modernleşme süreci, Batı'daki süreç gibi kendiliğinden olmamış, Osmanlı'da burjuvazi oluşamadığı için modernleşme de tepeden inmece bir mantıkla bürokrasi eliyle gerçekleştirilmiştir.

Türk modernleşmesi, bürokrasi eliyle gerçekleştiği için Batı tipi modernleşmeden ayrılmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde modernleşmenin ne şekilde gerçekleşeceği, dönemin padişahları ve bürokratik elitleri tarafından belirlenerek toplum modernleştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla siyasal, ekonomik, hukuksal, kültürel birçok alanda değişim yaşanmıştır. Osmanlı, modernleşme sürecini sistematikleştirememiş ve eski gücünden uzaklaşmış, yaşanan savaşların da etkisiyle varlığını sürdürememiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan ve savaşın galip devletleri tarafından işgale uğrayan Osmanlı'da, bağımsızlık için Kurtuluş Savaşı'na girilmiştir. Bu Savaş, Anadolu'da oluşturulan seferberlik sayesinde kazanılmış, bu zaferde de Osmanlı yönetimini saf dışı ederek Ankara'da ulusal egemenliğe dayalı bir Meclisi oluşturan Atatürk ve silah arkadaşlarının çok önemli katkıları olmuştur. Zafer sonrasında Meclis kararıyla Saltanatın kaldırılıp, Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte de sistematik inkılaplar gerçekleştirilmiş ve Türk modernleşmesi hız kazanmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1946 yılına kadar sürecek olan Tek Parti Dönemi başlamıştır. Modernleşme çabalarının yoğunluk kazandığı bu dönemde, yeni bir rejimin oluşmasıyla birlikte yönetim, bu rejimi koruyacak ve kalıcı hale getirecek önlemlere ve düzenlemelere başvurmuştur. Siyasi olayların, ekonomik krizlerin yaşandığı bu dönem, zaman zaman çok sancılı geçmiş olsa da bu dönemde modernleşme süreci askıya alınmamış, sistematik bir şekilde gerçekleştirilen inkılaplar birbiri ardına sıralanmıştır.

Bu açıdan Cumhuriyet Dönemi, Osmanlı Dönemi'nden farklı olarak modernleşme sürecinin daha derinden ve daha kapsamlı bir şekilde yürütüldüğü bir dönem olmuş; sadece askeri, idari ve hukuki reformlarla değil, kültürel ve siyasi reformlarla da bir bütünsellik söz konusu olmuştur. Kadın hakları da bu reformlar içerisinde büyük önem taşımış ve Cumhuriyet modernleşmesinin bir sembolü olarak görülmüştür.

Avrupa'da 18. yüzyılda meydana gelen Sanayi Devrimi ile kadınların çalışma hayatında yer alması, kadınların toplumsal statülerini değiştirmeye başlamış ve kadınlar modernleşme sürecine dahil olmuştur. Kadınların bu sürece dahil olmasında 1789 Fransız Devrimi etkili olmuş, özgürlük ve eşitlik düşüncelerinin etkisiyle kadınların kendilerine yüklenen rollere ve hayat tarzlarına bir başkaldırısı olmuştur. Bu başkaldırı, kadın hareketini ortaya çıkarmış ve kadınların örgütlü olarak hak taleplerinde bulunmalarına yol açmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan feminizm kavramıyla beraber, kadınlar kendi toplumsal konumlarını ve kişiliklerini arzuladıkları gibi geliştirmeye çalışmıştır. Avrupa'da ortaya çıkan feminizm ve hızla yayılan kadın hareketi, modernleşme sürecine giren devletlerde de etkisini göstermiştir. Yaşanan modernleşme süreciyle birlikte, Osmanlı'da da feminizm ve kadın hareketi ortaya çıkmıştır. Tanzimat'tan önce toplumda ikincil bir konuma sahip olan Türk kadını, Tanzimat ile birlikte birtakım haklara ve özgürlüklere kavuşmuş, bu hakların bir kısmını bürokrasi aracılığıyla elde ederken, birçoğunu da yürüttüğü mücadeleler sonucu elde etmiştir. Bu dönemde kendilerine anne, eş ve ev hanımı gibi sınırları belirli bir hayat çizilen kadınlar, gösterdikleri mücadele sonucu kısmen de olsa bu sınırların dışına çıkarak toplumsal hayatta görünür olmaya çalışmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte o döneme kadar kadınların elde ettiği özgürleştirici reformların ve eğitim olanaklarının etkisiyle feminist hareket artmış, kadınlar örgütlü bir yapıya kavuşmuş ve kadınların kamusal hayata katılmaları kolaylaşmıştır. Kadınların kamusal hayata katılmalarında, 1912 yılında başlayan Balkan Savaşları'nın, 1914-1918 yıllarını kapsayan Birinci Dünya Savaşı'nın ve bu Savaş sonrasında gerçekleşen Kurtuluş Savaşı'nın da etkisi olmuştur. Bunun en önemli sebebini, yaşanan savaşların erkek nüfusu üzerindeki azaltıcı etkisi teşkil etmektedir. Bu dönemde oluşan işgücü ihtiyacını karşılayabilmek için kadınlar istihdam edilmiş, ayrıca savaşlarda gerek maddi gerekse de manevi anlamda zaman zaman cephe gerisinde, zaman zaman da cephedeki katkılarıyla bilfiil savaşın içerisinde yer almışlardır. Kadınların toplumsal hayattaki görünürlüğünün

artması, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında daha da ilerlemiş ve kadınların siyasal haklarını elde etmeleriyle neticelenmiştir. Bu süreçte kadınlar hızlı bir değişim içerisinde girmiştir. Bu değişim, kılık kıyafetten çalışma hayatına, özel hayattan eğitim hayatına kadar birçok alana sıçramıştır.

Tek Parti Dönemi'nde CHP, ülkede yönetimi elinde bulunduran yegâne parti olarak siyasal alanda varlık göstermiş ve imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde gerçekleştirilmesi gereken reformların da uygulayıcısı olmuştur. Kadınlara yönelik reformlar da bu dönemin esaslı başlıklarından birisini oluşturmuştur. Bu dönemde kadınların haklarını elde etmelerine en önemli katkıları; kadınların eşit eğitim hakkını elde etmesini sağlayarak çalışma hayatında yer almalarının önünü açan, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, kadınların medeni durumlarını, ev ve aile ilişkilerini düzenleyen 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun, 3 Nisan 1930'da çıkarılan Belediye Kanunu ve 5 Aralık 1934'te kadınların milletvekili seçme ve seçilmesinin önünü açan Seçim Kanunu yapmıştır. Bu hakların elde edilmesinde dönemin yöneticileri kadar, TKB'nin de büyük çabaları olmuştur. TKB, kadınların kamusal hayatta örgütlü bir yapıya kavuşabilmelerinde ve birlikte kendi hakları için mücadele edebilmelerinde en önemli örgütsel yapı olmuştur. Yürüttüğü faaliyetlerle, çıkardığı "Kadın Yolu" dergisiyle, kamusal alanda kadınların seslerini duyurabildikleri bu dernek, Batı'da ortaya çıkan kadın hareketinin Türkiye ayağını oluşturmuştur. Kadınlar bu dönemde TKB çatısı altında örgütlü olarak hareket etmiş olsalar da kadın hareketleri iç politik ortamdan etkilenmiş ve Cumhuriyet'in kuruluş yılları ile birlikte devletin denetiminde ilerlemiştir.

Tek Parti Dönemi'nde kadınların hak talepleri yönetici kadrolar tarafından desteklenmiş; ancak bu yönetici kadrolar yeni Türk kadını imajı çerçevesinde kadınların özgürlüğünün sınırlarını da çizmek istemiştir. Bu özgürlüğün sınırları ise, kadınlara yüklenen ev hanımı, anne ve eş gibi geleneksel rollerle saptanmıştır. Kadınlar, kamusal alanda görünür olmaya ve haklarını elde etmeye çalışırken, hem toplum hem de yönetici kadro tarafından onlardan bu rollerini de aksatmamaları beklenmiştir. Tek Parti Dönemi'nde kadın, Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi'nde taşıyıcı bir figür olarak önemli vazifeler üstlenmiş olup; kadına hasredilen bu vazifelerin, kadını geleneksel toplumsal cinsiyet kalıpları içerisinde tutma eğiliminde olduğu sonucuna erişilmiştir. Ancak yine de bu dönemde elde edilen hakların, kadınlara daha önce olmadığı kadar geniş alanlar açtığı, bu açıdan da Tek Parti Dönemi'nde gerçekleştirilen

reformların Türkiye'deki kadın hakları açısından son derece önem arz ettiği sonucuna erişilmiştir.

Bu dönemin önemini ortaya koyabilmek ve bu dönemde sağlanan kazanımların yeterliliğini sınavabilmek adına, daha sonraki çalışmalarda çok partili yılların kadın politikaları ile Tek Parti Dönemi arasında bir kıyaslama yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Böylece nüfusun büyük bir bölümünün kırsalda yaşaması ve kısıtlı olanaklara sahip olunmasından dolayı bütün bir toplumun modernleşmenin nimetlerinden aynı düzeyde istifade edemediği Tek Parti Dönemi ile kamusal hak ve olanakların nispeten geliştiği ve daha geniş kitlelere ulaşabildiği çok partili dönemde kadınların elde ettiği hak ve kazanımlar kendi dönemlerinin koşulları bağlamında karşılaştırılarak ortaya konabilecek ve Tek Parti Dönemi'ndeki politika ve uygulamaların Türk kadının haklarına esaslı bir temel teşkil ettiği varsayımı sınavabilecektir. Son olarak, araştırma alanının sınırlarından dolayı yeterli düzeyde istifade edilmeyen arşiv kayıtlarından ve bilirkişi beyanatlarından da daha sonraki çalışmalarda yararlanılması, incelenilen dönemlerde başta ABD ve gelişkin AB üyesi ülkelerle de birtakım kıyaslamalara gidilmesi tavsiye olunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar Savran, Gülnur “Özel/Kamusal, Yerel/Evrensel: İkilikleri Aşan Bir Feminizme Doğru”, *Praksis Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, (8), ss. 255-306.
- Acun, Fatma “Görsel verilerde kadın imajı (1923-1960)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, (16), ss.91-112.
- Acun, Fatma (2013), “Değişme ve Süreklilik: Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları”, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, ed. Mehmet Zencirkıran, Dora Basım-Yayın, Bursa.
- Ahmad, Feroz (2012), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akagündüz, Ümüt “1918-1928 Yılları Arasında Yayımlanan Kısa Ömürlü Osmanlıca Kadın Dergileri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Kebikeç*, 2012, (34), ss. 323-346.
- Akagündüz, Ümüt “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasi Atmosfer ve Dönem Dergilerinde Kadın Düşüncesi (1923-1925)”, *Fe Dergi*, 2015/7, (2), ss. 1-20.
- Akay, Ali (2002), *Postmodern Görüntü, Bağlam Yayınları*, İstanbul.
- Aksoy, Murat (2005), *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Akşin, Sina (1997), *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Yenigün Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- Akşit Vural, Elif Ekin (2005), *Kızların Sessizliği Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aktay, Yasin “Kavramsal Açından Modernizm ve Postmodernizm'e Bakmak”, *Hece: Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı*, 2008, (138-139-140), ss. 8-16.
- Alkan, Ayten "Özel Alan-Kamusal Alan" Ayrımının Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentsel Mekan”, *Kültür ve İletişim*, 2000/3, (1), ss. 71-95.
- Alkan, Mehmet Ö. (1998), “İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları”, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, ed. A. Yücekök, İ. Turan, ve M. Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Altındal, Aytunç (1985), *Türkiye'de Kadın*, Süreç Yayıncılık, İstanbul.
- Altuntaş, Nezahat (2013), “Feminizm”, *Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, ed. Ömer Çaha, Bican Şahin, Orion Kitabevi, Ankara.
- Arat, Necla (2010), *Feminizmin ABC'si*, Say Yayınları, İstanbul.
- Arat, Yeşim (2005), "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Arıkan, Gülay (1998), "Kadınlarda Sosyal Tabakalaşma ve Sosyal Hareketlilik", *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı Bildirileri*, ed. Oya Çitci, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.
- Arsan, Nimet(1997), Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Arslanel, Nazan ve Özkiraz, Ahmet "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2011/3, (1), ss. 1-10.
- Aslan, Seyfettin "Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgu Olarak Patrimonyalizm", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2003/17, (1-2), ss. 245-253.
- Aslan, Seyfettin (2015a), "Tek Parti Döneminde Siyaset", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat*, ed. Ahmet Karadağ, Bilsam Yayınları, Malatya.
- Aslan, Seyfettin (2015b), "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin Dinamikleri: 1945-1950", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat*, ed. Ahmet Karadağ, Bilsam Yayınları, Malatya.
- Aslan, Seyfettin ve Yılmaz, Abdullah "Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2001/2, (2), ss. 93-108.
- Aslan, Seyfettin ve Alkış, Mehmet "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2015/6, (1), ss. 18-33.
- Ateş, Hamza (2004), "Modernlik ve Postmodernlik Arasında Kamu Yönetimi", *Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye*, ed. G. Erdumlu, Babil Yayıncılık, Ankara.
- Avşar, Abdülhamit (1998), Serbest Cumhuriyet Fırkası: Bu Partinin Kapatılmasında Basının Rolü, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Aybars, Ergün (1995), İstiklal Mahkemeleri: 1920-1927 Cilt I-II, İleri Kitabevi, İzmir.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2005), İkinci Adam C. 1 (1884-1938), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydın, Hüseyin, (2015), Aydınlanmanın Ana Kucağında Laiklik ve Atatürkçülük, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Bakan, Selahaddin; Özdemir, Hakan ve Demirkanoğlu, Yahya "Türk Modernleşmesinin Bir Aracı Olarak Harf İnkılâbı", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013/5 (9), ss. 41-60.
- Baktıaya, Adil (2016), Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası ve Hamidiye Modernleşmesi, H2O Yayıncılık, İstanbul.
- Balamir Bektaş, Rahşan ve Gelgeç Bakacak, Ayça "Modernitenin Sosyal Kontrol Söyleminin Değişen Görünümleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/26, (1), ss. 33-48.
- Balcı, Meral ve Tuzak, Mervenur "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları İçin Mücadelesi", *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 2017/1, (1), ss. 43-51.

- Balsoy, Gülhan "Osmanlı Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliği Üzerine", *Toplum ve Bilim*, 2015, (132), ss. 222-231.
- Bauman, Zygmunt (2003), *Modernlik ve Müphemlik*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Belge, Murat (2007), "Batılılaşma: Türkiye ve Rusya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi: Modernleşme ve Batıcılık C. 3*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Belge, Murat (2012), *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Berkes, Niyazi (1997), *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-1*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- Berkes, Niyazi (2012), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, Fatmagül "Yeni Kimlik Arayışı, Eski Cinsel Düalizm: Peyami Safa'nın Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2006, (9), ss. 77-90.
- Berktaş, Fatmagül (2009), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi C. 1*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Berman, Marshall (2013), *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bilge Zafer, Ayşenur "Cumhuriyet ile Birlikte Değişen Türk Aile Yapısı ve Kadının Durumu", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013/14, (24), ss. 121-134.
- Black, Cyril Edwin (1967), *The Dynamics of Modernization*, Harper and Row Publishers, New York.
- Bock, Gisela (2004), *Avrupa Tarihinde Kadınlar*, çev. Zehra Aksu Yılmaz, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Bora, Tanıl (2017), *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Boyacı, S. "Kemalist Modernizasyon Projesinde Kadınlar", *Herdem*, 2011, (2), ss. 74-84.
- Budak, Ali "Osmanlı Modernleşmesi ve Kadın"*Sivil Toplum*, 2004/2, (8), ss. 41-48.
- Can, Sevim (2009), "İlköğretim ve Ortaöğretim Düzeyinde Kadın Tarihi Öğretiminde Kaynak ve Arşivlerin Kullanımı", *Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Sempozyumu: Kadın Belleğini Oluşturmada Kaynak Sorunu*, ed. Fatma Türe ve Birsen Talay Keşoğlu, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Caporal, Bernard (1982), *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını: (1919-1970)*, çev. Ercan Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Caporal, Bernard (1999), *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını: (1919-1970) C. 1*, çev. Ercan Eyüboğlu, Cumhuriyet Yayınları, Ankara.
- Cin, Halil (1979), *Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali*, Sevinç Matbaası, Ankara.

- Coşar, Simten (2012), "Feminizme Farklı Yaklaşımlar ve Üçüncü Dalga", *İstanbul Amargi Feminizm Tartışmaları*, yaz. Simten Coşar, Semra Arcan Gökçen ve Begüm Başdaş, ed. Esen Özdemir ve Sevi Bayraktar, Kumbara Sanat Atölyesi ve Toplumsal Dayanışma Derneği, İstanbul.
- Çabuk Kaya, Nilay "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Eğitim. Kızların Eğitimi", T.C.Milli Eğitim Bakanlığı, http://kizlarinegitimi.meb.gov.tr/KEP-I/files/img/toplum_cinsiyet_ve_egitim.pdf, (06.03.2018).
- Çaha, Ömer (1996), Sivil Kadın: Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum, Ankara, Vadi Yayınları.
- Çaha, Ömer (2012), Aşkın Devletten Sivil Topluma, Orion Yayınları, Ankara.
- Çakır, Serpil (1996a), "Türkiye'de Feminizmin Dünü ve Bugünü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken, C. 13*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çakır, Serpil (1996b), Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, İstanbul.
- Çakır, Serpil (2008), "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi", *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, ed. H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Çakır, Serpil (2016), Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, İstanbul.
- Çapcıoğlu, İhsan "Değişen Toplumda Değişen Statü: Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Döneminde Kadının Toplumsal Statüsü", *Düşünen Siyaset*, 2011, (27), ss. 73-88.
- Çavdar, Tevfik (1995), Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950, İmge Kitabevi, Ankara.
- Çelik, Seydi (2008), Devlet ve Asker, Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri, Salyangoz Yayınları, İstanbul.
- Çetin, Halis (2003), Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Çetin, Halis "Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi", *Doğu Batı*, 2003-2004, (25), ss. 11-40.
- Çiçek, Atıl Cem; Aydın, Selçuk ve Yağcı, Bülent "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2015/6,(9), ss. 269-284.
- Çiğdem, Ahmet (1997), Bir İmkan Olarak Modernite: Weber ve Habermas, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çiğdem, Ahmet (2007), "Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon: 'Türk Batılılaşması'nı Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkaldığı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi: Modernleşme ve Batıcılık C. 3*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çitci, Oya (1998), "Son Söz Yerine: 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek", *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı Bildirileri*, ed. Oya Çitci, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.

- Çubukçu, İbrahim Agâh (1997), “Lâiklik ve Din”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi: Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri)*, Ahmet Mumcu, Ergun Özbudun, Turhan Feyzioğlu, Yüksel Ülken ve İbrahim Agâh Çubukçu, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara.
- Dalfidan, Fazilet (2012), *Türk modernleşmesi sürecinde değişen kadın kimliği: Muhafazakâr kadınların kamusal alandaki görünürlüğü üzerine sosyolojik bir değerlendirme*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın (Türkiye).
- Davaz Mardin, Aslı (1998), Kadın Süreli Yayınları Bibliyografyası: 1928-1996 Hanımlar Alemi'nden Roza'ya, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Davidoff, Leonore (2012), “Bazı ‘eski koca masalları’na dair: Feminist tarihte kamusal ve özel”, *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet*, ed. Ayşe Durakbaşa, çev. Zerrin Ateşer ve Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Davis, Fanny (2006), Osmanlı Hanımı: 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Delikgöz, Ömer ve Şehit, Nazmi Ziya (2009), “Osmanlı Kadınının Modernleşme ve Bireyselleşme Sürecine Kadın Mektuplarının Etkisi”, *Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Sempozyumu: Kadın Belleğini Oluşturmada Kaynak Sorunu*, ed. Fatma Türe ve Birsen Talay Keşoğlu, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Demir, Şeyhmuş; Sesli, Mutlu ve Yılmaz, Veysel “Türk Modernleşmesi: Eleştirel Bir Bakış”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2008, (6), ss. 77-90.
- Demirel, Ahmet (1994), Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demirhan, Ahmet (2004), Modernlik, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Deniz, Önder “Cumhuriyet Dönemi Çalışma Hayatı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2007/6, (15), ss. 131-150.
- Doğan, İlyas “Türkiye'de Tek Partili Dönemde Sivil Toplum”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2007, (9), ss. 1-19.
- Doğramacı, Emel (1992), Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Doğramacı, Emel “Atatürk Düşüncesi İle Türk Kadınının Çağdaşlaşması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1993/9, (26), ss. 303-310.
- Dökmen, Zehra Y. (2010), Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar, ed. Sevim Erdoğan, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Dulum, Sibel (2006), *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir (Türkiye).

- Durakbaşı, Ayşe (2002), Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Durudoğan, Hülya (2011), “Biyolojik Cinsiyet-Toplumsal Cinsiyet ve Cinsel Arzu Kesişiminde Cinsellik”, *Cinsellik ve Cinsel Eğitim Konferansı*, TAPV (Türkiye Aile Sağlığı ve Planlama Vakfı), İstanbul.
- Eisenstadt, Shmuel Noah (2007), Modernleşme : Başkaldırı ve Değişim, çev. Ufuk Coşkun, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Eldeniz, Perihan Naci “Atatürk ve Türk Kadını”, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Türk Tarih Kurumu, <http://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/aturk-ve-turk-kadini/>, (23.05.2018).
- Erdem, Yasemin Tümer ve Yiğit, Halime (2010), Bacıyân-ı Rûm'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadî Hayattaki Yeri, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Erdem, Ali Rıza “Atatürk'ün Kurduğu Eğitim Sistemiyle Yetiştirilmesini İstedığı Yeni İnsan Tipi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017/5, (39), ss. 104-116.
- Ergin, Feridun (1978), Kemal Atatürk, Duran Ofset Matbaacılık, İstanbul.
- Erişti, Özgür Ceren "Geç Dönem Osmanlı Resim Sanatında Kadın İmgisinin Temsili", *Moment Dergi: Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 2015/2,(2), ss. 59-79.
- Ersel, Hasan; Kuyuş, Ahmet; Oktay, Ahmet ve Tunçay, Mete (2003), *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000 C. 1 (1923-1940)*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Esenbel, Selçuk ““Türk ve Japon Modernleşmesi: ‘Uygarlık Süreci’ kavramı açısından bir mukayese”, *Toplum ve Bilim*, 2000, (84), ss. 18-36.
- Faroqhi, Suraiya (2000), “18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Featherstone, Mike (2007), Consumer Culture and Postmodernism, SAGE Publications Ltd., Londra.
- Feyzioğlu, Turhan (1997), “Atatürk ve Fikir Hayatı”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi: Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri)*, Ahmet Mumcu, Ergun Özbudun, Turhan Feyzioğlu, Yüksel Ülken ve İbrahim Ağâh Çubukçu, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri (1962), Auguste Comte ve Ahmet Rıza, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Gelgeç Bakacak, Ayça "Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Güz 2009, (44), ss. 627-638.
- Gellner, Ernest (2012), Milliyetçiliğe Bakmak, çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarık, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Gencer, Tülay “Cemil Meriç ile Türk Modernleşmesine Bir Bakış”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012/1, (1), ss. 19-33.
- Gençkaya, Ömer Faruk “Kadın Milletvekillerinin Yasama ve Denetim Faaliyetleri ve Rollerini (1935-2007)”, *Yasama Dergisi*, 2011, (18), ss. 5-34.
- Georgeon, François (2006), *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930: Seçilmiş Makaleler*, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Giddens, Anthony (1996), *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge.
- Giddens, Anthony (2012), "Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet", *Sosyoloji*, ed. Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Giritli, İsmet "Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1988/4, (11), ss. 289-296.
- Goloğlu, Mahmut (1971), *Cumhuriyet'e Doğru*, Başnur Matbaası, İstanbul.
- Gökçimen, Semra "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, 2008, (10), ss. 5-59.
- Göktolga, Oğuzhan (2012), *Postmodernite ve Siyasal Kimlikler*, Bilsam Yayınları, Malatya.
- Göle, Nilüfer “Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen”, *Doğu Batı*, 1998, (2), ss. 65-73.
- Göle, Nilüfer (2005), "Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Göle, Nilüfer (2007), “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi: Modernleşme ve Batıcılık C. 3*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Göle, Nilüfer (2007), *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Göle, Nilüfer (2011), *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Gözübüyük, A. Şeref (2002), *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Güneş Ayata, Ayşe (1992), *CHP: Örgüt ve İdeoloji*, Çev. Belkıs Tarhan ve Nüvit Tarhan, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Günindi Ersöz, Aysel “Özel Alan/Kamusal Alan Dikotomisi: Kadınlığın "Doğası" ve Kamusal Alandan Dışlanmışlığı”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 2015/18, (1), ss. 80-102.
- Gürhan, Veysel “18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadın ve Hukuk: Amid Mahkemesi’nde Kadınların Hak Arama Süreçlerine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017/6, (3), ss. 1644-1664.

- Güzel, Şehmus (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Habermas, Jürgen (2003), *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Habermas, Jürgen (2004), "Kamusal Alan", *Kamusal Alan*, ed. Meral Özbek, çev. Meral Özbek, Hil Yayın, İstanbul.
- Hanioğlu, Şükrü (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Hanioğlu, Şükrü (1992), *Batılılaşma*, "Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. 5", Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Heper, Metin (2008), İsmet İnönü, ed. Ali Berktaş, çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Heywood, Andrew (2013), *Siyasî İdeolojiler*, Adres Yayınları, Ankara.
- Hobsbawm, Eric (2003), *Devrim Çağı (1789-1848)*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Hooks, Bell (2002), *Feminizm Herkes İçindir*, çev. Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün ve Aysel Yıldırım, Çitlembik Yayınları, İstanbul.
- Huntington, Samuel P. ve Dominguez, Jorge I. (1985), *Siyasal Gelişme*, çev. Ergün Özbudun, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara.
- Işık, Gülcan "Kamusal Alanın Kadın Aktörleri: Kurtuluş Savaşı Dönemi Kadınları", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2017/1, (45), ss. 172-190.
- Işın, Ekrem (1985), "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İleri, Ülkü "Tek Partili Dönem'de (1923-1946) İşçi Örgütlenmelerini Güçleştiren ve Hazırlayan Etmenler", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 2008/21, (5-6), ss. 70-92.
- İlhan, Suat (1998), *Evrimsel Türk Devrimi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- İlkkaracan, Pınar (2011), "Biyolojik, Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset Üçgeninde Cinsellik ve Cinsel Haklar", *Cinsellik ve Cinsel Eğitim Konferansı*, TAPV (Türkiye Aile Sağlığı ve Planlama Vakfı), İstanbul.
- İnalcık, Halil "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Belleten*, 1963/XXVII, (108), ss. 625-632.
- İnalcık, Halil "Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün", *Doğu Batı: Makaleler I*, 1998, (2), ss. 9-30.

- İnalcık, Halil “Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür”, *Doğu-Batı: Makaleler I*, 2006, ss. 85-113.
- Jeanniere, Abel (2000), "Modernite Nedir?", *Modernite Versus Postmodernite*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Kabaklı Çimen, Latife (2008), *Türk Töresinde Kadın ve Aile, IQ Kültür Sanat Yayıncılık*, İstanbul.
- Kafadar, Osman (2007), “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi: Modernleşme ve Batıcılık C. 3*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1989), “Türkiye’de Kadınların Aile İçi Statüsü, Eğitimi ve İstihdamı”, *Değişen Bir Toplumda Kadının İstihdam İmkanlarının Geliştirilmesi Konulu Uluslararası Konferans*, İş ve İşçi Bulma Kurumu - İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı, Ankara.
- Kahraman, Semra (2014), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçişte Kadın Sivil Toplum Örgütlerinin Oluşması: Aydınla Kurulan Kadın Sivil Toplum Örgütleri ve Çalışma Alanları*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın (Türkiye).
- Kandiyoti, Deniz (1993), “Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözülmesine Yönelik Notlar”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kandiyoti, Deniz (2013), *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, çev. Aksu Bora, Feyziye Sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç ve Ferhunde Özbay, Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Kânoğlu, Meltem Erinçmen “Türk Kadın Hareketi’nin Resimli Ay Dergisi’ndeki Yansımasına İki Örnek: Ben İnsan Değil miyim? ve Dulluğa Veda”, *Marmara İletişim Dergisi*, 2014/13, (13), ss. 53-65.
- Käppeli, Anne-Marie (2005), “Feminist Sahneler”, *Kadınların Tarihi C. IV: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı*, ed. Georges Duby, Michelle Perrot, Geneviève Fraisse, çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Karadağ, Ahmet, “Kamusal Alan Modelleri: Çoğulcu Perspektiften Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2003/58, (3), ss. 171-195.
- Karadağ, Ahmet ve Sabancılar, Sıla “Toplumsal Cinsiyet’ten “Çoklu Kesişen Farklılıklar”a Küreselleşme ve Kadın” *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II: Küresel Değişim ve Demokratikleşme*, 2012, ss. 90-101.
- Karadağ, Ahmet ve Aslan, Seyfettin (2015), "Sivil Toplum", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat*, ed. Ahmet Karadağ, Bilsam Yayınları, Malatya.
- Karakışla, Yavuz Selim (2015), *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karal, Enver Ziya (2007), *Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri VI. Cilt*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- Karaosmanoğlu, Alive Gökakın, Behice Özlem “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları”, *Uluslararası İlişkiler*, 2010/7, (27), ss. 29-50.
- Karpat, Kemal (1996), *Türk Demokrasi Tarihi*, AFA Yayınları, İstanbul.
- Karpat, Kemal (2006), *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara.
- Karatepe, Şükrü (1997), *Tek Parti Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Kasaba, Reşat (2005), “Eski İle Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2001), *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keyder, Çağlar (1993), *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Selami "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınları ve Türk İnkılabı", *100. Yılında II. Meşrutiyet: Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 167-182.
- Kılıçbay, Mehmet Ali (1985), *Osmanlı Batılaşması, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi C.1*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kili, Suna (1998), *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- Kinross, Lord (1998), *Atatürk Bir Milletın Doğuşu*, Altın Kitaplar, İstanbul.
- Koçak, Cemil (2002), "Siyasal Tarih: 1923-1950", *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye (1908-1980) C. 4.*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Kodaman, Bayram (1991), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Köker, Levent (2007), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kunt, Metin (2002), “Batılılaşmanın Eşiğinde (1739-1789)”, *Türkiye Tarihi Ansiklopedisi C. 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Metin Kunt, Sina Akşın, Ayla Ödekan, Zafer Toprak, Hüseyin G. Yurdaydın, ed. Sina Akşın, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Kurnaz Şahin, Feyza “Kültür ve İmge: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Basınında Amerikan Kadını İmgesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2017, (41), ss.307-329.
- Kurnaz, Şefika (1991), *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını: (1839-1923)*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kurnaz, Şefika (2013), *Osmanlı Kadınının Yükselişi; (1908-1918)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul.
- Kuyaksil, Ali “Türk Anayasalarında Kadın Hakları ve Gelişimi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009/6, (11), ss. 328-352.

- Lewis, Bernard (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Makal, Ahmet (1997), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Makal, Ahmet (2015), “Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960”, *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*, ed. Ahmet Makal ve Gülay Toksöz, İmge Kitabevi, Ankara.
- Mango, Andrew (2000), *Atatürk, Yeni Binyıl Sabah Kitapları*, İstanbul.
- Mantran, Robert (2007), “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi: Kuruluş ve Yükseliş Yılları C. 1*, ed. Demet Elkâtip, çev. Server Tanilli, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Mardin, Şerif (1990), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, ed. Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (1991), *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, Cemil (1983), “Batıda ve Bizde Aydınımın Serüveni”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mutlu, Sevda "Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: Dilek Sistemi", *Atatürk Araştırma Merkezi*, 2013/29, (86), ss. 53-102.
- Nişancı, Ensar “Neo-Patrimonyalizm ve Türk Siyasal Modernleşmesi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2002, (5), ss. 123-139.
- Oğuzhan Börekci, Ayşe Ülkü “Türkiye'de Modernleşmenin Oluşumu ve Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Batılılaşma Olgusu: "Kiralık Konak", "Sözde Kızlar", "Yaprak Dökümü"”, *Belleten*, 2007, ss. 111-143.
- Oktay, Cemil (2003), *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, Alfa Basım Yayım, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (1987), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (1991), “Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri”, *Türk Aile Ansiklopedisi C. 1*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ortaylı, İlber (2007), *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2010), *Avrupa ve Biz: Seçme Eserler I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Övgün, Barış (2007), “1937: Anayasal Yenilenmeler ve Siyasi Müsteşarlık”, *Açıklamalı Yönetim Zamanizini (1929-1939) TİDATA (Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması)*, ed. Birgül Ayman Güler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- Özbek, Meral (2004a), “Giriş: Kamusal Alanın Sınırları”, *Kamusal Alan*, ed. Meral Özbek, Hil Yayın, İstanbul.

- Özbek, Meral (2004b), "Giriş: Kamusal-Özel Alan, Kültür ve Tecrübe", *Kamusal Alan*, ed. Meral Özbek, Hil Yayın, İstanbul.
- Özbudun, Sibel (1984), *Niçin Feminizm Değil?*, Süreç Yayıncılık, İstanbul.
- Özdemir, Gülen "Türk Kadınının Toplumsal Konumunun Gelişim Süreci", *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri*, 2009, (3), ss. 1-19.
- Özkan, Devrim "Modern Sosyal Hayatta Kadının Toplumsal Cinsiyetinin ve Rollerinin Dönüşümü: Geleneğe Karşı Modernite", *Turkish Studies*, 2014/9, (2), ss. 1239-1252.
- Özlem, Doğan (2007), "Türkiye'de Pozitivizm ve Siyaset", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi: Modernleşme ve Batıcılık C. 3*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Hüseyin (1991), "Türklerde Aile ve Ahlâk Telâkkileri", *Türk Aile Ansiklopedisi C. 1*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özüerman, Tülay "Türkiye'de Siyasal Partilerin Kurumsallaşması", *Yeni Türkiye Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı II*, 1998/Eylül-Aralık, (23-24).
- Özyurt, Cevat (2017), "Ahmed Cevdet'te Modernleşme ve Muhafazakâr Devletçilik", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Osmanlı'da Felsefe ve Akli Düşünce C. 8.*, ed. Bayram Ali Çetinkaya ve Ahmet Hamdi Furat, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Özyürek, Esra (2009), *Modernlik Nostaljisi: Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset*, çev. Ferit Burak Aydar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Perrot, Michelle (2005), "Dışarıya Adım Atmak", *Kadınların Tarihi C. IV: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı*, ed. Georges Duby, Michelle Perrot, Geneviève Fraisse, çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Pustu, Yusuf "Osmanlı-Türk Devlet Geleneğinde Modernleştirici Unsur Olarak Bürokratik Elitler", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2007/9, (2), ss. 197-214.
- Rappa, Antonio L. "Modernity and the Politics of Public Space: An Introduction", *The European Journal of Social Sciences*, 2002/15, (1), ss. 5-10.
- Saktanber, Ayşe (2009), "Kemalist Kadın Hakları Söylemi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, C. 2*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sancar, Serpil (2014), *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, ed. Levent Cantek, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sayer, Handan, (2011), *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erkeklerin Katılımı*, (Uzmanlık Tezi), T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, (Türkiye).
- Sevim, Ayşe (2005), *Feminizm*, İnsan Yayınları, İstanbul.

- Sitembölükbaşı, Şaban "Kemalist Aydın ve Demokrasi", *Türk Yurdu*, 1999/19, (146), ss. 5-17.
- Somel, Selçuk Akşin (2014), *Osmanlı İmparatorluğu Ansiklopedisi*, çev. Nurettin Elhüseyni, Alfa Basım Yayım, İstanbul.
- Subaşı, Necdet (2003), *Öteki Türkiye'de Din ve Modernleşme*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Şeker, Nesim (2009), "Millî Mücadele Dönemi: İmge, Bellek ve Tarih", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Ansiklopedisi: Dönemler ve Zihniyetler C.9*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şeni, Nora (1993), "19. Yüzyıl Sonu İstanbul Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, ed. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şimşek Ufuk, Küçük Birgül ve Topkaya Yavuz, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri", *Turkish Studies*, 2012/7, (4), ss. 2809-2823.
- Taşkıran, Tezer (1973), *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- TBMM Tutanak Dergisi, C. 32, B. 24, tarih 04.12.2003, İzmir Milletvekili Fatma Seniha Nühket Hotar'ın Gündem Dışı Konuşması.
- Tekeli, İlhan (2007), "Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Ansiklopedisi: Modernleşme ve Batıcılık C. 3*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, Şirin (1991), "Tek Parti Döneminde Kadın Hareketi de Bastırıldı", *Sol Kemalizme Bakıyor*, ed. Levent Cinemre ve Ruşen Çakır, Metis Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, Şirin (2017), *Feminizmi Düşünmek*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Yusuf ve Okutan, Çağatay (2011), *Türk Siyasal Hayatı*, Orion Kitabevi, Ankara.
- Tezer, Şükrü (1995), *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Tırtıl, Lale ve Yüksel, Şahika (2011), "Cinsel Şiddete Maruz Kalan Kişilerin Çok Disiplinli Değerlendirme İlkeleri Çalışma Grubu", *Cinsellik ve Cinsel Eğitim Konferansı*, TAPV (Türkiye Aile Sağlığı ve Planlama Vakfı), İstanbul.
- Timur, Taner (1985) "Osmanlı ve "Batılılaşma"", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tok, Nafiz (2012), "Siyasal İdeolojiler", *Siyaset Bilimi*, ed. H. Çetin, Orion Kitabevi, Ankara.
- Toker, Metin (1994), *Şeyh Sait İsyanı*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Toksöz, Gülay (2012), *Kalkınmada Kadın Emeği*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Tokuroğlu, Belma (1991), "Türkiye'de Feminizm", *Türk Aile Ansiklopedisi C. 1*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.

- Toprak, Zafer (1985), "Osmanlı Devleti'nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Zafer (1992), "II.Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm", *SosyoKültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.
- Toprak, Zafer "Türkiye'de Siyaset ve Kadın: Kadınlar Halk Fırkası'ndan 'Arşulusal Kadınlar Birliği Kongresi'ne (1923-1935)", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1994, (2), ss. 5-12.
- Toprak, Zafer (2016), *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm: (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Touraine, Alain (2002), *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Töre, Enver "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Tiyatrosu", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 2008/1 (45), ss. 215-251.
- Trimberger, Ellen Kay (2003), *Tepeden İnmece Devrimler: Japonya, Türkiye, Mısır, Peru*, çev. Fatih Uslu, Gelenek Yayıncılık, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (1960), *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (1985), "Osmanlı-Batı Diyalogu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (1988), *Türkiye'de Siyasal Partiler C.1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (1995), *Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (1999), *Batılılaşma Hareketleri 1*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (2000), "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, ed. A. Y. Sarıbay, ve E. Kalaycıoğlu, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Tunçay, Mete, (1981), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması: (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Tunçay, Mete (1999), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması: (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Turan, İlter (1986), *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, DER Yayınları, İstanbul.
- Türkcan, Ergun (2009), *Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Teknoloji ve Politika*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Türkeş Günay, Umay (2012), *Türklerin Tarihi: Geçmişten Geleceğe*, Akçağ Basım Yayın, Ankara.

- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2012), İstatistik Göstergeler (1923-2011), Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
- Ulusoy, M. Demet "Cumhuriyet Öncesi Türk Modernleşmesi", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 2015 (52), ss. 511-558.
- Uyar, Hakkı (2012), Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayınları, İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya (1992), Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Ünal, Birsen (2010), *Türk Kadınlığı İçin Çağdaş Bir Adım: Kadın Gazetesi (1947-1951)*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya (Türkiye).
- Ünder, Hasan "Kemalist Cumhuriyetçiliğin Klasik Ruhu", *Birikim*, 1998, (115), ss. 60-74.
- Van der Loo, H. ve Van Reijen, W. (2006), Modernleşmenin Paradoksları, çev. Kadir Canatan, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Vatandaş, Celalettin "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", *Sosyoloji Konferansları* 2007, (35), ss. 29-56.
- Weber, Max (2010), Bürokrasi ve Otorite, çev. H. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara.
- West, David (1998), Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Wilman, Thomas (2009), "Türk Kadınlığı", *Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-1927)*, ed. Nevin Yurdsever Ateş, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Wood, Ellen Meiksins (1992), "Sivil Toplumun Yararları ve Zararları", *Dünya Solu*, 1992, (8), ss. 1-28
- Yaşar Ekici, Fatma "Türk Aile Yapısının Değişim ve Dönüşümü ve Bu Değişim ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2014, (30), ss. 209-224.
- Yaşın, Yael Navaro "Evde Taylorizm': Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında evişinin rasyonelleşmesi (1928-40)", *Toplum ve Bilim*, 2000, (84), ss. 51-74.
- Yayla, Yıldızhan (1985), Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C.4*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yetkin, Çetin (1983), Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1943), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Yıldız, Filiz "1930'ların Tasarruf Politikalarında İdealize Edilen Kadın İmgisinin Basında Temsili: Genç Cumhuriyetin Modern ve Tutumlu Kadınları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2017, (54), ss. 389-406.
- Yılmaz, Hakan (2006), "Kamu, Kamu Otoritesi ve Devlet: Habermas'ın Işığında Türkiye'yi Düşünmek", *Kamusal Alan ve Türkiye*, ed. Ahmet Karadağ, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

- Yumul, Arus “Bitmemiş Bir Proje Olarak Beden”, *Toplum ve Bilim*, 2000, (84), ss. 37-50.
- Yusuf, Efzayış (2009), “Ev Hayatı”, Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-1927), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yücekök, Ahmet N. (1983), Türkiye'de Parlatentonun Evrimi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Yükselbaba, Ülker (2017), “Kadın ve Kamusal Alan: Kadının, Kadın Olarak Var Olma Mücadelesi”, *Kadın, Kamusal Alan ve Hukuk*, ed. Ülker Yükselbaba, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Zihnioğlu, Yaprak (2011), “Osmanlı Türk Kadın Hareketi”, *İstanbul Amargi Feminizm Tartışmaları*, Amargi Yayınevi, İstanbul.
- Zihnioğlu, Yaprak (2015), Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliğı, Metis Yayınevi, İstanbul.
- Zürcher, Erik Jan (2004), "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakarlık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık, C. 5*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, çev. Ö. Gökmen, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, Erik Jan (2011), Millî Mücadelede İttihatçılık, çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.